

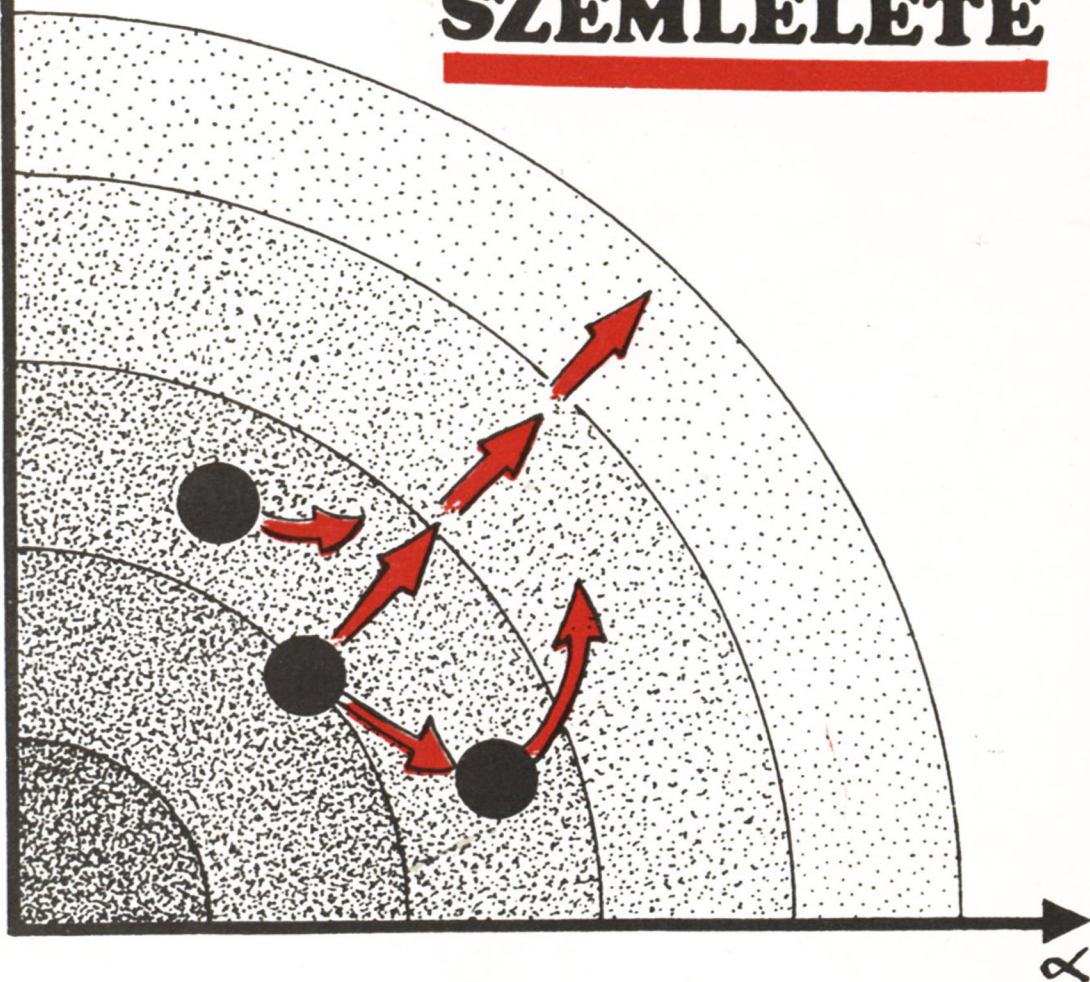
GT

FÜZETEK

ε

Kozma Ferenc

A GAZDASÁG **STRATÉGIAI** **SZEMLÉLETE**

Szakszervezetek Gazdaság- és Társadalomkutató Intézete

Kozma Ferenc

A gazdaság stratégiai szemlélete

Budapest 1991

ISSN 0866 269X (GT- Füzetek)

ISBN 963 04 1259 4

© Kozma Ferenc

Minden jog fenntartva

Kiadja az SZGTI

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet igazgató

Szerkesztő: Rathmanné Túry Mária

A borító Kiss Tibor munkája

"Nem cselekedhetjük azt, amit akarunk, ugyanakkor felelősek vagyunk a tetteinkért."

(J.-P. Sartre)

"A nemzetek maguk kovácsolják a sorsukat. Semmiféle szerencse véletlenül nem éri őket."

(E. Herriot)

"Savoir pour prévoir, afin de pouvoir"

(A.Comte)

A "stratégia" kifejezés alatt mindenki mást ért. Az elmúlt évtizedekben általános volt, hogy az átfogó, a gazdaság és társadalom minden fontosabb vonatkozására kiterjedő ötéves fejlesztési programot kezelték stratégiának, de ugyanígy stratégiának hívták a gazdasági fejlődés tizenötéves távlatú elképzeléseinek eléggé általános, elmosódott kontúrú gyűjteményeit is. Amikor a konjunktúra vagy a politikai változások beszűkítik a számszerűsíthető prognózisok látási távolságát, "stratégia" címszó alatt sokszor megmosolyogtató dolgokat értenek: néhány hónapos túlélési vagy talpon maradási programokat; szemben a néhány hetes időtávú operatív programokkal, amelyeket – végső soron – ugyancsak lehet (nincs tiltva!) stratégiának nevezni akkor, ha a "taktika" időhorizontja félnapokra zsugorodik. Amikor Mátyás király találkozott egy megöregedett katonájával, s megkérdezte tőle, hogy "messzi van-e még a messzi?" – azt a választ kapta, hogy "bizony, csak az ökröm szarváig." Eddig látott ugyanis a derék veterán. Ilyesmi a gazdaságpolitikával is meg szokott esni.

1. A FOGALOM

“A bölcsesség erő nélkül semmi jót nem tud meghatározni, illetve az erő bölcsesség nélkül semmit sem tud véghezvinni.”
(Bölcs Leó)

“A részletekben a hasznót, az egészben a rendet keressük.”
(Bernardin de Saint-Pierre)

Ha persze valamilyen objektív fogódzkodót keresünk ahhoz, hogy megkülönböztessük egymástól a minőségileg eltérő információs igényű, döntési kihatású, intézkedési rendszerű stb. stb. gazdaságpolitikai fajtákat, akkor a következő főbb csoportok adódnak:

- azok, amelyek a meglévő árukészletekre vagy a már technológiába állított, azaz bármikor megtermelhető termékekre, a meglévő input- és output-oldali árukapcsolatokra, a már diszponibilis termelésítényező- és pénzforrásokra alapoznak;
- azok, amelyek számbaveszik a meglévő termelési tényezők és piacok rugalmasságát, valamint a folyó jövedelemből fedezhető, kisebb technológiai és piacszerkezeti átalakítások hatását, de ennél mélyebb változásokkal nem vetnek számot;
- azok, amelyek bekalkulálják nagyobb termelésítényező-blokkok pénzbeni megtérülését, avagy komolyabb addicionális tőke belépését, tehát elég nagy szerkezeti és technológiai szabadságfokkal számolnak, elsősorban a közepesen tőke- és tudományintenzív területeken;
- azok, amelyek az előzőhöz hasonló forrás-likviditással (szabadságfokkal) számolnak, de a magas tőkeintenzitású szektorokban is, valamint jelentős technológiai változásokkal a tudományintenzív területeken, de a már használatban lévő természettudományos-műszaki paradigmák határain belül;
- végül azok, amelyek új erőforrásokkal (minőségileg változó termelésítényező-fajtákkal és/vagy kombinációkkal, illetve műszaki-tudományos áttörésekkel számolnak.

1.1. Stratégia és taktika

Az elsőnek említett gazdasági horizontra épülő koncepció- és intézkedési rendszer – azaz gazdaságpolitika – “ultrarövid-távú”. Ezt *operatív-taktikai* természetű gazdaságpolitikának nevezem. A másodiknak említett – felfogásom szerint – a klasszikus *taktikai* jellegű gazdaságpolitika: rövid távú ugyan a látómezeje, de nem egyszerű sakkozást jelent a meglévő készletekkel és termelési lehetőségekkel, hanem a diszponibilis gazdasági kapacitás rugalmassági tartalékainak kiaknázását. A harmadiknak említett (“középtávú”) gazdaságpolitikában már van némi – sokszor nem is elhanyagolható – vonása a *gyökeres* változtatási elképzeléseknek, ezek azonban elég szűk keretek között mozognak. Némi túlzással, ironikusan “amortizáció-ági stratégiának” lehetne csúfolni – ez azonban sok tekintetben félrevezető volna. Helyesebb “*félstratégiának*” vagy “taktikai stratégiának” titulálni. A negyediknek felsorolt az én szóhasználatomban a szó szoros értelmében vett *stratégia* műfaja: az ötödiknek említett ugyanis már olyan gazdaságpolitikai ténykedést tételez fel, amelyben több a futurológia, mint a tényleges gyakorlatiasság. Igaz, nagy műszaki generációváltások, tudományos-technikai paradigmák leáldozása és újak feltűnése időszakában a kettő szükségszerűen közeledik egymáshoz, olykor össze is olvad.

1.2. A stratégia és taktika dialektikája

Végeredményben úgy is felfogható, hogy mindenféle gazdaságpolitikának az az oldala, amely a *meglévő* viszonyokra épít, azokkal számol, azoknak a fennmaradását vetíti bele a jövőt illető elképzelésekbe, “*taktikai elemként*” működik, szemben a “*stratégiai elemekkel*”, amelyek az adott helyzetek, viszonylatok, minőségek megváltoztatásával kénytelenek számot vetni, s azon munkálkodnak, hogy az elkerülhetetlen változásokra való felkészülés közben vállalt kockázatok se kisebbek, se nagyobbak ne legyenek az elviselhetőnél. Az élővilág – s a gazdaság az élővilág része – nem produkál vegytiszta jelenségeket: a férfiak szervezete is termel ösztrogént, a nőké is termel tesztoszteront; ha nem, az betegség, ha túl sokat, az is betegség. Az egészséges gazdaságpolitikai magatartásnak is minden ízében tartalmaznia kell a józanul megalapozott taktikai és stratégiai elemeket. Ha a taktikában nyoma sincs a stratégiai elemeknek, akkor az a vízbefúló kapálódzása (rosszabb esetben a vízbefúló bolond ostoba vigyorgása!), vagy a tapasztalatlan rulettjátékos eufórikus hazardírozása; ha a stratégiában nincs nyoma tak-

तिकai elemeknek (kimarad az "addig mi lesz"), az felelőtlen álmodozás. Végül, ha a gazdaságpolitikában van taktika is, stratégia is, de ezeknek elemei "nincsenek köszönő viszonyban sem egymással", akkor ez olyan tragikus helyzetre emlékeztet, amikor az ostoba ember úgy fullad saját fürdőkádjába, hogy közben hawaii hullámlovaglásról álmodozik.

Mindezt azért szükséges mindjárt a gondolatfűzés elején leszögezni, hogy egyértelművé váljék: *gazdaságstratégián olyan fejlesztési és irányítási koncepciót, valamint rendszerszerű intézkedési csokrot értek, amely az átlagosnál befektetés- és tudományintenzívebb tevékenységekben is jelentős szerkezeti eltolódások és technológiai változások elképzelését engedi meg, a piacok és a fogyasztás szerkezetét is beleértve, ugyanakkor tartalmazza a cél megközelítésének gyakorlati módozatait – ezek variánsait – is.* Az ilyen körülhatárolásoknál ajánlatos – az ellenkező oldali megközelítéssel kapcsolatos követelményt kielégítendő – aláhúzni, hogy *nem* számítom a gazdaságstratégia fogalomkörébe sem a gazdaságirányítási rendszer felépítési filozófiájával kapcsolatos szándék-nyilatkozatokat, sem a gazdaság fejlettség-szint-emelésével és termelési vagy külkapcsolati szerkezetével kapcsolatos óhaj-elképzeléseket, sem azokat a tűzoltóprogramokat, amelyeket politikai erők egy adott (vész-)helyzetben a pillanatnyi túlélés érdekében (vagy: saját választási sikereiket elősegítendő) összeállítanak. *A stratégia két alapvető kritériuma, a viszonylag nagy, reális döntési szabadságfok és a teljes gazdasági-társadalmi komplexitás ezen esetekben ugyanis nem áll rendelkezésre.*

1.3. Stratégia és távlati terv

Még egy szükségesnek látszó megjegyzés: a gazdaságstratégia nem egyenlő a gazdaságfejlesztésnek a döntési központok által kialakított *tervével*, noha nem lehet tagadni "rokonságukat". A terv – sui generis – cselekvési program, azaz konkretizált, valamely hatalmi központ által jóváhagyott, számonkérhető, többé-kevésbé mérhető *inkamációja* annak a gondolkodási-viselkedési-problémamegoldási módnak – mondhatnám: filozófiának, reflexnek –, amelynek forrása egy nemzetgazdasági méretű közös töprengés a "mit" és "hogyan lehet jobban" felett, s amely a munkamegosztásban résztvevő emberek és szervezett emberi közösségek konszenzusaként él tovább, miután valakik papírra vetették. Lehet, hogy egy ország gazdaságának markánsan kirajzolódó stratégiája van, amelyet, mint mozgatóerőt felfedezhetünk az

állampolgárok (mint dolgozók és mint fogyasztók) életvitelében, a vállalatok törekvéseiben, fejlesztési, termelési és üzleti stílusában, a gazdaságirányító szervek "ars poetica"-jában és az ország külgazdasági viselkedésében egyaránt: ugyanakkor nincs sem ötéves, sem tizenöt- vagy húszéves terve. Lehet, hogy egy országnak annyiféle terve van, ahányat a vállalati és állami tisztviselők, meg szakértők fantáziája ki tud találni, ám egyikben sem fedezhető fel a gazdaságstratégiának még a szikrája sem. Magára valamit adó politikai rezsim persze ilyen "üres" fejlesztési programokat nem csinál, tehát ha egy ország előáll egy hosszabb távú nemzeti gazdasági programmal, jó okunk van mögötte valamiféle stratégiai koncepciót feltételezni. Másfelől, ha egy ország valamilyen ok miatt rákényszerül a határozott központi gazdaságpolitikai vezérlés alkalmazására, igen jól teszi, ha gazdaságstratégiai meggyőződését és elképzeléseit egy stratégiai tervben konkretizálja.

A terv azonban nem csak hasznos, hanem veszélyes dolog is: éppen azon tulajdonságai miatt, amelyekben különbözik a társadalmi konszenzus-jellegű stratégiától, hogy ti. *pillanatfelvétel* jellegű, s hogy céljai, eszközei, prioritásai "*kanonizálva*" vannak, holott a folyton változó élet a célok, eszközök és prioritások folyamatos korrekcióját követeli. Refrénként tér vissza az a gondolat, amit feljebb a taktika és stratégia ellentmondásossága és egymást kiegészítő jellege címén említettem.

A szűkebb értelemben vett stratégia képviseli ebben a nagyobb távlatokra tekintő, hosszabb életű irányvonal elemét; bármiféle terv óhatatlanul inkább a taktika szolgálatába kénytelen szegődni, miközben természeténél fogva konzerválni is hajlamos azt a taktikai koncepciót, amelyet magában foglal.

Hosszú, "kényelmes" történelmi folyamattal kifejlődött, megállapodott gazdaságú nemzetgazdaságok megengedhetik maguknak, hogy ne rendelkezzenek programszerű stratégiával, azaz tervvel. A kevésbé szerencsés adottságú országoknak azonban ez a luxus nem ajánlott: sem az, hogy tervvé nem konkretizált stratégiájuk legyen, sem az, hogy stratégiai gondolatrendszer nélkülöző tervek fabrikálásával áltassák magukat.

1.4. Előmunkálatok

A stratégiai gondolkodás-cselekvés elég kötött menetrend szerint megy végbe.

1.4.1. Ön- és környezetkritika

Mindekelőtt ellenőriznünk kell, hogy a gazdaság és az őt befogadó társadalom múltjáról és jelenéről birtokolt ismereteink helytállóak, naprakészek-e, nem torzok-e, nem avultak-e el, nem bizonyulnak-e hiányosaknak, szűkeknek a mai-holnapi teendőkhöz szükségesekhez képest? Ezt nevezem ön- és környezetkritikának. Ne higgyük, hogy ez csak információgyűjtés és – feldolgozás kérdése: persze az is. Azonban legalább annyira a tények értékelésének, súlyozásának, oksági láncolatokká való összerakásának kérdése is, s ezért rendkívül nagy a szubjektivitás veszélye.

– Egy gazdaságban, ahol az ár-, bér-, kamat-, árfolyam- stb. viszonyok úgyszólván köszönőviszonyban sincsenek sem a tényleges ráfordításokkal, sem a kereslet-kínálat viszonyaival, a gazdasági jelenségeknek és folyamatoknak tulajdonképpen nincs megbízható mércéjük. A gazdasági tevékenységek egy része rentábilisnak, más részük ráfizetésesnek látszik – mármint számszakilag, jövedelemképződés szempontjából – ám valójában senki sem tudja, hogy a nyereségesnek mutató tevékenység (vagy szervezet) valójában nyereséget hoz-e, a veszteséges valóban fogyasztja-e a jövedelmet? Ilyen körülmények között hiányzik a gazdaságpolitika egzakt támpillére, a stratégia szempontjából a helyzet csaknem rosszabb, mintha egyáltalán nem állnának rendelkezésre adatok. Ha nincs információ, a gazdaságpolitika még mindig szerezhetheti azt, vagy józan észére, “hatodik érzékére” támaszkodhat, persze megfelelő óvatossággal, megszorításokkal. Ha azonban van információ, de az hamis, félrevezető, ennek lététől a gazdaságpolitika akkor sem tudja elvonatkoztatni magát, ha egyébként tisztában van információs forrásainak hiányosságaival: óhatatlanul beleszédül, mint éjjeli pille a petróleumlámpa lángjába. Rendkívül bonyolult szerkezetű, modern társadalmunk ugyanis minden fajta társadalomszervező erőt kiszolgáltat a mutatóknak, s arra kényszeríti, hogy ezeknek jobban higgyen, mint a saját szemének. Annak a gazdaságpolitikai műhelynek azonban, amely keményen ragaszkodik mégis a gazdasági-társadalmi folyamatok közvetlen, “érzékszervi” megfigyeléséhez – magyarán: folyamatos

párbeszédben van a vállalatokkal, intézményekkel, érdekképviselői szervekkel, lakossággal – legalább van valami, komolyan vett “vészcsengője”, és nem támaszkodik vakon a félrevezető adattömegre. Ha viszont nincs ilyen kapcsolata-kontrollja, és ráadásul még *akarja* is hinni, hogy rissz-rossz műszerei tényleg a valóságot mutatják, tragikus tévedésekbe fog esni. *Tényleg* azt hiszi pl., hogy a veszteségesnek mutató tevékenységek, szervezetek működése ártalmas a gazdaságra és tönkreteszi azokat, holott ezek egy része esetleg létfontosságú szerepet tölt be a gazdaság *egészének* hatékony működőképessége szempontjából, s talán még *önmagában* sem veszteséges; ugyanakkor támogatást nyújt olyan tevékenységeknek vagy szervezeteknek, amelyek egy valóságos mércerendszer jövedelem-pusztítóknak mutatna. Teljesen közömbös a végeredmény szempontjából az, hogy a gazdaságpolitika milyen *szándékkal* teszi tönkre a gazdaságot *ön- és környezetkritika* híján: az adatrendszer korlátainak, torzító hatásának ismerete és számbavétele éppúgy hozzátartozik a minimálisan szükséges gazdaságpolitikai gondosság fogalmához, mint az a szakértelem-minimum, amely szerint a gazdaság sorsát eldöntőnek tudni illik, hogy a vöröshere nem egy indián nemiszerve, és a Nyugati pályaudvar váltóit nem lehet leszámíttatni.

1.4.2. Feltételváltozások előrebecslése

Másodszor *alaposan* végig kell “zongorázni” minden, *reálisan lehetséges jövőbeli tendenciát: a külgazdasági környezetben végbemenő műszaki, piaci és kulturális fejlődés trend-variánsait csakúgy, mint a hazai gazdasági-társadalmi fejlődés lehetséges irányait és sebességét.*

– Az utóbbi évtizedek eseményei bebizonyították, hogy tragikus hiba volt pl. arra alapozni egy stratégiát – ti. az 1968-as mechanizmusreformot – *Magyarországon*, miszerint az ország mindkét külgazdasági környezetében – Keleten is, Nyugaton is – a fellendülésnek még időben és teljesítményben beláthatatlan tartalékai vannak. Még tragikusabb baklövés volt a világháború utáni *szovjet* iparfejlesztést arra a hibás műszaki prognózisra építeni, miszerint a nagy nyugati központokban a fejlődés a háború előtti modell szerint folytatódik (vasfeldolgozó-nehézipar, monolitikus óriásüzemi szervezet, nagy fajlagos anyag-energiaigény stb.). Megbosszulta magát az a hibás külgazdaság-fejlesztési koncepció is, amely szerint az *USA* háború utáni erőfölénye a

világ gazdaságban végleges, abszolút és megfordíthatatlan. A példákat a végtelenségig lehetne tovább sorolni: változatosak és tanulságosak. Közös azonban bennük, hogy valamennyiük a "Helyzet" egy oldalának, egy jellemző vonásának olyan abszolutizálásán vagy legalábbis erős túlértékelésén és időbeli kivetítésén alapul, amely közel állt – ilyen vagy olyan ok miatt – a stratégiák szívéhez. Az 1968-as magyar reformerek *akartak* hinni abban, hogy a világkonjunktúra hosszú életű lesz, mert ez a variáns biztosíthatta volna az átépülés gyors, életszínvonal-áldozatok nélküli véghezvitelét. Az 1940-50-es évek szovjet tervezői szemében az 1930-as évek Amerikájában kiépült ipari modell azért vált örökérvényűvé, mert:

- a) a kohászat-nehézipar tengelyre épült, ahol a szovjet gazdaságnak voltak eredményei;
- b) vállalati modellje ideális médiumot kínált a direkt tervlembontásos rendszer számára;
- c) a műszaki kultúrának azt a szintjét képviselte, amely a szovjet gazdaság számára elérhető és tömegesen terjeszthető volt.

Az 1950-es évek USA-ja is azért hitt szívesen saját abszolút szupremáciájának örökérvényűségében, mert ha ez igaznak bizonyul, sok mindent nem kellett volna átépítenie technológiájában, gazdaságpolitikájában, külgazdasági hálózatában. Mindez emberileg érthető, de életveszélyes. Az ilyen jövő-megítélési csőlés okozza azokat a helyzeteket, amikor egy gazdaságpolitika legfontosabb tartópillérei leomlanak – sokszor máról-holnapra –, s az csak úgy tud reagálni, ahogyan a filmek tragikus hősnői reagálnak szeretteik elvesztésére, hogy ti. kezükbe temetik arcukat és gépiesen suttojják: "Nem, ez nem lehet igaz!"

1.4.3. Ön-megítélés

Az önkritikai és a jövőbe-pillantási munkálatok egy reális *önmegítélési* fázisban kapcsolódnak egymásba. Ez természetes, magától értetődő mozzanata a normális emberi ítéletalkotásnak: ha át akarok jutni egy forgalmas utca másik oldalára, ugyanezeket a műveleteket kell elvégeznem – jobbra-balra kell néznem, milyen a forgalom, milyen messze van tőlem a jobbról és balról közeledő autó-áradat, milyen gyorsan közelednek, milyen az úttest (nem síkos-e például), s ezt össze kell vetnem azzal, hogy *én* milyen gyorsan tudok átjutni: képes vagyok-e iszkolni, vagy csak sántikálok: e két tényező

egybevetéséből kell kijönnie a döntésnek, ti. arról, hogy megkockáztatom-e az átjutást ott, ahol vagyok, avagy elballagok a következő közlekedési lámpáig. Aki ezt az agymunkát nem végzi el, és úgy megy neki az átkelésnek, az imádkozzék, hogy vagy az őrangyala legyen a közelben, vagy egy mentőautó. E munkafázis végeztével nagy vonalakban tisztában kell a gazdaságpolitikai műhelynek lennie azzal, hogy

a) az előző korszakban a helyzetét reálisan ítélte-e meg, a környezet lehetséges fejlődési tendenciáinak előrebecslésében követett-e el valamilyen súlyosabb tévedést, a kettő egybevetéséből helyesen következtette-e ki a gazdaság fejlesztési lehetőségeit és ezek alternatív megoldásait, ezek közül a leginkább követhetőt választotta-e ki, ennek megvalósítása érdekében célravezető intézkedéseket fogantatott-e, s mindent összevetve: *a gazdaság regisztrálható sikerei és/vagy balsikerei milyen mértékben írhatók a környezeti hatások és milyen mértékben a gazdaságpolitikai hatások számlájára?*

b) az újabb stratégiai szakasz kezdetére kialakult (belső és külső) körülmény-rendszer *milyen fejlődési mozgásteret* enged a gazdaságnak, s e tér kitöltéséhez *milyen mértékben* (mennyiségben, minőségben, összetételében) *adódnak a gazdaság forrásai*: azaz a termelési tényezői és tartalékai; az elmozdulásnak *milyen variánsai* vannak a sebességet, irányt, jelleget tekintve, s az adottságok e variánsok közül melyiket látszanak első helyre helyezni; végül, a kiválasztott variánsnak az életbe való átültetése *milyen vállalati és gazdaságirányítási, belpiaci és külpiaci viselkedési módot*, irányítást, szervezetet, diplomáciai magatartást, üzleti stílust követel?

c) melyek az irány- és sebesség-választás, a környezeti kihívásokra való, adott jellegű válaszadás *kockázatai*: *milyen cél- és eszköz/intézmény-alrendszerek* építendőek ki a bekövetkező kudarcok ellensúlyozására, a csapások kivédésére, az irányváltások levezérlésére, azaz *a veszteségek elhárítására, vagy legalábbis minimalizálására*.

Ha a stratégia tevékenységét az orvoséhoz hasonlítom, az önkritikai munkafázis leginkább az anamnézishez hasonlít, a környezet tendenciáinak előrejelzése és az ebben való helytállás gyengeségeinek kipuhatólása pedig a diagnózishoz, amelynek aztán a stratégia lelkét jelentő "terápiába" kell torkollnia, máskülönben az egész nem ér egy lyukas garast sem.

2. A STRATÉGIA ALAPKÉRDÉSEI

“Most arra a pontra értem, hol
az út ketté válik;
Én vagyok a Kukorica-isten!
Merre forduljak?
Merre folytatódik az út? ”

(Azték indián ének)

Tulajdonképpen itt érkezünk el a stratégiai munkálat küszöbéhez: az eddigiek inkább csak nélkülözhetetlen előkészületi tevékenységnek számítanak: a beteg sem gyógyul meg pusztán az anamnézis és a diagnózis birtokában.

2.1. Külgazdasági illeszkedés

Először is latolgatnunk kell – saját jövőbeni tevékenységünk, gazdálkodási mozgásterünk szempontjából – a *világfolyamatok*, illetve ezeken belül a szűkebb *külgazdasági környezetünkben* (partnereinknél) végbemenő, már érzékelhető és prognosztizálható változások előrelátható tendenciáira való reagálást: egybeesnek-e vajon ezek a hazai adottságokkal, már megindult, objektív tendenciáknak ítéltető folyamatokkal, avagy a fejlődés “elmegy mellettük”, netán ütközik a miénkkel. Ha egybeesést találunk, ezt lokalizálni kell, hiszen az csak a véletlen játéka lehet, hogy a világfejlődés a gazdaság széles frontján és mindenoldalú vonatkozásban egybeesik a hazai tendenciákkal. Ha ütközés előszelét érezzük, azt is lokalizálni kell. Ha a vizsgálatból az jön ki, hogy kisodródunk a fő áramlatokból, az az első megítélendő kérdés, hogy a “beljebb evezés” esetén képesek vagyunk-e szinkronba hozni fejlődésünket ezekkel az áramlatokkal, avagy inkább az a valószínű, hogy azok felforzosolják az erőinket.

Nehogy azt higgyük, hogy mindez elvont meditálás! A magyar gazdaság pótolhatatlan évtizedeket veszített a fejlődésben azáltal, hogy az 1970-es évek első felében nem ismerte fel a műszaki fejlődés neki kedvezővé tehető világtendenciáját, ti. a biológia betörését az ipari technológiák közé, nem koncentrált ennek a K+F – vonatkozásaira, nem itt igyekezett beépülni az újjáéledő kelet-nyugati együttműködésbe, nem e köré a rendező elv köré igyekezett kiépíteni az új ipari kapacitások jelentékeny részét stb. stb.; holott a biotechnológia területén kedvező tradíciói, szellemi adottságai vol-

tak, a "világ-K+F-hez" szállítható szellemítőke-apportunk elegendő mennyiségű és minőségű lehetett volna ahhoz, hogy a nemzetközi együttműködésben – méreteinkhez képest – jelentékeny pozíciót harcolhassunk ki. Ez mindenképpen szükséges "belépőjegy" lehetett volna a XXI. sz. biotechnológia-orientált termelési kultúrájába, fejlett társadalomként való részvételünkhöz, s komoly lehetőségeket kínált volna a külkereskedelemszervezés stratégiai területein is. Ehelyett a gazdaságpolitika elkészt és elégtelen erőfeszítéseket tett a mikroelektronika területén, amely elfecsérelte az amúgyis kicsiny erőinket. Az 1990-es évek elején – a húsz év előttinél jóval kedvezőtlenebb feltételek között – még mindig reményteljes volna a fejlesztés biotechnológia felé fordítása: nos, ez ma sincs napirenden, ellenben a személyautógyártást erőltetjük, amelyhez nem csak műszaki kultúránk, háttérparunk és külpiaconk hiányzik, de azt sem vesszük figyelembe, hogy az új autógyártó kapacitások már az igen alacsony bérszínvonalú fejlődő országok felé tendálnak. *

Másik szomorú példa: az 1960-as évtized legvégén a világgazdasági tendenciákat érzékelő finomabb műszerek már jelezték, hogy a konjunktúra rohamosan destabilizálódik, a klasszikus gyarmatbirodalmi szerkezetre felépülő nemzetközi kereskedelmi értékrend pedig a konjunktúra első kisebb megrázkódtatását sem élheti túl. 1973 őszén be is következett az összeomlás, amelyek következtében egy, a XX. sz. végi világgazdasági szerkezettel adekvát ár- és pénzügyi konstrukció formálódott ki. Ezzel az érzékelhető, prognosztizálható tendenciával szemben a magyar gazdaság éppen az 1960-as évek végén rendezkedett be arra, hogy *pazarló* energia- és nyersanyagszükségletét a KGST-forrásokból *olcsón* és korlátlan mennyiségben beszerezvén *kommersz* minőségű és választékú feldolgozott iparcikket és élelmet szállítson a nyugati piacra, ezért magasan szofisztikált féltermékeket importáljon, s a pazarló energia-anyag importért e féltermékekből összeállított – Nyugaton minimálisan sem piacképes – cikkekkel fizessen. A gazdaság szerkezetének egy jókora fokkal magasabb műszaki-gazdasági kultúrára való átállítása helyett – ami a kornak a "környezetismeretből" kiolvasható parancsa volt – e magasabb teljesítmény *imitálására*, a végtelennek hitt

* Ez kb. olyan jellegű hiba, mint amilyen lehetett volna pl. a német iparfejlesztésé, ha a múlt század második felében nem a kohászat-fémmezmunkálás és a vegyipar eleve nagyüzemi kifejlesztésével gyorsítja fel a fejlődést, hanem a textilipar kis-közepes vállalkozásait próbálja felkarolni, és némileg gyorsított ütemben végigjárni ugyanazt az utat, amit a németalföldi és angol ipar befutott.

konjunktúra meg-*"hullámlóvágására"* rendezkedett be, holott a magyar gazdaságban megvoltak azok az energiák, amelyeket a *valódi* intenzifikálás kibontakoztatására lehetett volna befogni.

2.2. Társadalomfejlődési célok

Ezzel együtt alaposan végig kell gondolnunk a *hazai társadalmi-gazdasági viszonyok* alakulásának várható tendenciáira való reagálást: a politikai helyzet belátható erővonalait, a társadalmi rétegződés, műveltségi viszonyok, munka- és viselkedéskultúra, szervezhetőség és szervezési készség, szakmaszerkezet, az emberi tényező területi eloszlása és mobilitása, életvitellel, jóléttel és fogyasztással szembeni elvárások alakulását, a hazai termelési-tényező-szerkezet, tevékenység-szerkezet, gazdálkodó-szervezeti struktúra változásának *"természetes"* tendenciáit, – egyszerűen mindent, ami befolyásolja azt, hogy az ország gazdasága milyen előjellel, milyen mértékben és milyen pontokon (milyen szerkezetben) fog tudni reagálni a külső környezet kihívásaira, milyen kihívásokat fog támasztani magának, hol lesz ez a reakció tudatos gazdaságpolitikával ellensúlyozandó vagy erősítendő.

A hazai gazdaságpolitika hajlamos a *belső* erők, körülmények, gyorsítók és fékek stratégiai szerepének lebecsülésére. Az a balga hit alakult ki, hogy egy olyan kis, közepes termelékenységű, a külső politikai és gazdasági környezet erőhatásainak olyannyira és oly egyoldalúan kitett gazdaság, mint a magyar, lélekvesztőként hánykolódik e környezet tengerén: a gazdaságpolitika egyetlen érdemi lehetősége e környezethez való alkalmazkodás, azaz a hatások közvetítése a hazai K+F, termelés és piac felé, a környezeti értékítélet *"lefordítása"* hazai jövedelmezőségek és jövedelmek nyelvére, s az ezen impulzusok diktálta alkalmazkodási reflexek érvényesülését akadályozó vagy fékező erők, tényezők eltakarítása az útból. Ha ez a feltételezés helyesnek bizonyulna, a magyar gazdaságstratégiában a belpiac csak mint importpolitikai tényező, valamint a munkaerő reprodukciójának ellátási háttere játszana figyelembeveendő stratégiai szerepet: az újratermelési folyamat egészének alakulására, fejlődésére *aktívan* ható tényezőként szerepe elhanyagolható volna, mint ahogyan az utóbbi évtizedek gazdaságpolitikai koncepcióiban el is hanyagolták. Az eredmény az lett, ami józan számítással várható volt: az önmozgás értelmétől, az öngerjesztett fejlődés erőfeszítéseinek és eredményvárásainak örömetől

megfosztott magyar gazdaság – ötmillió ember kooperációja – az állatkerti lakóvá alacsonyított állatok etológiai torzulásait mutatja: egyfelől elveszíti természetes adottságait, másfelől rászokik a kitar-
tottságra, származásos mutatókat már csak kiflivégekért hajlandó
produkálni. – A hazai fejlődésgerjesztő (és gátló) folyamatok súlyát
lebecsülő gazdaságpolitika a külgazdasági kihívásokra sem tud helye-
sen reagálni: nem ismeri ugyanis azt, hogy *hová* kellene nyúlnia, milyen
eszközökkel éri el a kívánt hatást, milyen módon képes túllépni a
passzív alkalmazkodáson és így meghaladni a nemzetközi munka-
megosztásba “betanított munkási” szinten való bekapcsolódás esélyeit.
A hazai közeg fejlődési variánsainak lelkiismeretes (önámításoktól mentes!)
számbavétele folyamatosan összekapcsolandó a környezeti kihívások vár-
ható tendenciáival. A gazdaságstratégia így tudja felmérni reális fejlődési
variánsait: “Ha a külső környezet az ‘A’ – irányba mozdul el, a hazai
társadalom fejlődésére az ‘M’-irányzat lesz a jellemző, akkor a “termé-
szetes” – azaz az eddigiektől nem eltérő módon vezérelt, befolyásolt gaz-
dasági reakció ezekre a külső és belső impulzusokra ‘P’-irányban várható:
ebből következően az ‘X’-csomagterv alkalmazandó a gazdaság természetes
reakciójának ilyen irányú/mértékű változtatására. “Ha a külső környezet
mozgása ‘B’-jellegű, a hazai közegé ‘N’, a természetes reakció ‘Q’-jellegűnek
lesz várható, s akkor az ‘Y’-típusú intézkedésrendszer hatása válik kívána-
tossá.

Azért, hogy az olvasó el tudja helyezni tudatában ezt a gondolkodás-
módot, egy igen vázlatos, leegyszerűsített példával élek. Tegyük fel, a
világfolyamatok, valamint a külgazdasági környezet változásainak
előrebecslése igen valószínűvé teszi azt, hogy az automatika és robotika
elterjedése főként a tömegtermelési technológiákkal előállítható áruk
végtermék- és félterméktermelési szakaszait hódítja meg, mind a fém-
feldolgozó ipar, mind a textil- és bőripar, faipar és élelmiszertermelés
területén. A kis tömegszámban gyártott fél- és végtermékek termelé-
sében az automatika és robotika inkább a technológiák standardizált
mozzanataiban (festés, csomagolás, anyagmozgatás stb.) válik jelle-
mzővé. Ugyanakkor a termelés és fogyasztás specializálódása, skálájának
bővülése megnöveli a piaci igényt a speciális munkaeszközök és fo-
gyasztási cikkek iránt; vagyis a piac két, egymástól eltérő természetű
“szektorra” látszik szétválni: a *tömegtermékekre*, amelyek technoló-
giai háttere a merev gyártósorok, a nagy (termelő fázisba fektetett)

tőkeigény és a nagytömegű termékeket mozgató kereskedelem felé fejlődik, valamint a speciális termékekére, amelyek technológiai háttere elevenmunka-igényesebb marad, de igen magas képzettségű, kreatív munkaerőt követel, a gyártás rugalmasabb, a tőkeigényesség inkább a K+F-szektorban, valamint a bonyolult piaci (marketing) szektorban nő meg, s a piaci/műszaki információk szerzése, feldolgozása, továbbítása is nagyobb tőke- és munkaerőigényű.

- A stratégiának állást kell foglalnia, hogy a gazdaság e kettős tendencia közül *főként* melyikbe képes bekapcsolódni. A japán stratégiák számára az elsőnek említett tendenciába való bekapcsolódás lesz a kézenfekvő; a svéd és a finn stratégiák számára pedig a második: mégpedig azért, mert Japán adottságai arra teszik alkalmassá, hogy termelési szerkezetében előnyben részesítse a tömegtermékeket, így jövedelmében mérsékelt újdonsági járadékot ötvözzön óriási mértékű skáláhozadékkal, míg az igen magas műszaki kultúrájú, és az egész fejlett világot beszállító háttérként maguk mögött tudó kis skandináv országok elsősorban a magas kreativitás és a precíz, fegyelmezett kivitelezés birtokosai, s mint ilyenek, az újdonsági járadék magas szintjével képesek ellensúlyozni azt, hogy sokféle árut egyenként kis mennyiségekben kívánatos termelniük, elkerülendő a túlzott konjunktúra-függőséget.

- Ezt a szerkezeti célt csak akkor merik beépíteni a gazdaságpolitikába, ha megvannak, vagy megteremthetők (a) a *szervezeti feltételek*, vagyis ha az ország vállalati/intézményi szerkezete Japánban az intelligens óriástömeggyártásra, Svédországban és Finnországban pedig a rugalmasan változtatható kissorozat- és egyeditermék-gyártásra alkalmas, a kereskedelmi és finanszírozási háttérintézmények ugyancsak egy ilyen termelőszféra kiszolgálására vannak szakosodva; (b) a reális önismeret diktálta világpiaci pozíció kivívásához/megőrzéséhez szükséges folyamatos fejlesztés *pénzügyi és szellemi forrásai*; (c) a *gazdaság-politika* alkalmas (-sá tehető) arra, hogy a vállalati szférának a program sikeres levezényléséhez a kellő segítséget megadja. Sem a korszerű, intelligens tömegtermelési, sem a korszerű és ugyancsak intelligens speciálistermék-termelési arculatot nem lehet egy gazdaságra sikeresen ráhúzni akkor, ha a vállalati szerkezete alkalmatlan erre, ha a fejlesztés negyed-, vagy félúton – de akár 90 százalékos készültségi

fokon is! – finanszírozási okokból következően kifulladás, és akkor sem, ha a gazdaságpolitika szavakban ugyan elkötelezi magát egyik vagy másik fejlődési jelleg(vagy: *bármilyen* fejlesztési filozófia) mellett, a gazdaságra való ráhatásának egésze azonban más filozófiát tükröz (azaz segít életre hívni, illetve életben tartani), vagy pedig semmiféle filozófiát nem tükröz, és csak arra alkalmas, hogy bármiféle kezdeményezést kioltson és a gazdaságot szétzilálja.

Vagyis, ha a műszaki-piaci világtendenciák, a lakosság törekvései és a saját képességek összevetéséből a gazdaságstratégia előtt kirajzolódik az elkövetkező hosszabb időszakban követhető fejlődési út néhány, reálisnak tetsző változata, azonnal utána kell néznie a gátló, nehezítő, akadályozó tényezőknek, fel kell mérnie erejét, melyikkel hogyan és milyen mértékben tud megbírkózni. Ettől válik a gazdaságstratégia termékeny erővé.

2.3. Kiemelkedő feladatok

Miután tisztában vagyunk azzal, hogy – energiaforrásainkhoz mérten – mekkora erőfeszítésekre, milyen jellegű fejlődési irányvételre, a haszon milyen reményével vállalkozhatunk, vagyis fel tudjuk rajzolni a stratégia cél-prioritásainak, a gazdaság jövőbeli arculatának, jellegének fő kontúrjait, továbbá, ha már tisztában vagyunk azzal, hogy e célnak milyen gazdaságirányítási filozófia felel meg leginkább, megállapodásra kell jutnunk abban is, hogy (a) szükségesek-e olyan, a gazdaság egész arculatát befolyásoló, *döntő lépések*, amelyeket meg kell tennie a célrendszer irányába való fordulás érdekében; (b) ha igen, akkor *melyek* ezek konkrétan, és *mikor*, milyen *sorrendben* szükséges ezeket végrehajtani; (c) ki(k)nek kell *kezdeményezniük*, *eldönteniük*, finanszírozniuk e lépéseket, s hogyan biztosítható a lépések *sikerei egyenként*, valamint *összehangoltságuk* és a gazdaság egészére gyakorolt *vonzóerejük realizálása*?

Elképzelhető, hogy a stratégiai koncepció legfőbb mondanivalója a "hajrá csak így tovább" – némi, árnyalatnyi sebesség- vagy iránymódosítással. Egy sikeres gazdaság – ha a világ gazdasági közeg evolutív fejlődési szakasza hosszú távra biztosan prognosztizálható – ezt a fényűzést megengedheti magának. Ez esetben nem lesz szükség nagy horderejű, sok minden megszokottat felforgató döntéseknek a stratégiába való beiktatására. Az ország meglévő profiljai jól működnek, dinamikus keresletet biztosítanak, s az új műszaki-gazdasági profilok, kultúrák a meglévők hozta busás nyereség talaján fokozatosan kinő-

hetnek a kedvező talajból: van idejük, van tápanyag, van klíma. A prosperáló gazdaság maga a referenciája annak, hogy kiválóan vezérlik: itt sem kell fölösleges felfordulással izgatni a kedélyeket és kavicsot ejteni a haladás cipőjébe. Ilyen gazdaságpolitikai magatartással elég gyakran találkozunk: úgy tűnik, hogy a kormányzat, amely alkalmazza, óvakodik a fölösleges kockázatoktól, s mindennél többre becsüli a stabilitást. Valójában ez a fajta stratégiai felfogás rejti magában a legnagyobb kockázatot, főként egy olyan világban, ahol a technika is bakugrásokkal fejlődik, a nemzetközi politikai és piaci viszonyok minden valamirevaló eleme folytonos tektonikus mozgásoknak van kitéve, ami a legbiztosabbnak látszó konjunkturális helyzetet is láthatatlan erővonalak pattanásig feszült szövénnyé teszi. Történelmi irányváltások idején a múltban bevált modellek modellek kontinuitására építeni pedig – öngyilkossági kísérlet.

Minden egyéb esetben – azaz: ritka kivételektől eltekintve *minden* esetben – elkerülhetetlen az, hogy a stratégia *nagy horderejű, koncentrált erőki-fejtést rövid idő alatt igénylő lépéseket, illetve összehangolt lépés-sorozatok* iktasson be a gazdaság jövőjébe. Nem kell azonnal egy-egy termék, vagy ágazat, esetleg iparág lökésszerű fejlesztésére vonatkozó beruházási programokra gondolnunk, noha az ilyen programok elég gyakoriak a különböző országok stratégiai elképzeléseiben: nem csak a perifériáról kitörni készülődő gazdaságok esetében, hanem a tradicionális fejlett országoknál is (az előbbieknél azonban úgyszólván *kötelező* érvennyel, s úgyszólván *kivételek nélkül!*), sőt, a világ vezető gazdasági hatalmai is élnek ezzel az eszközzel. E “nagy horderejű, lökésszerű” intézkedések sorába tartoznak a vállalati szerkezet gyökeres változtatását célzó elképzelések, a gazdaságirányítás gyökeres reformjai, a külgazdasági kapcsolatrendszerben tervezett nagyarányú átcsoportosítások, az ország pénzügyi szituációjának nagymértékű módosítására vonatkozó koncepciók, stb. stb. Ha valahol, úgy itt kell megszívlelni mindenekelőtt az “addig nyújtózz, amíg a takaród ér”, valamint a “sokat akar a szarka, de nem bírja a farka” közmondások ősi bölcsességét: vagyis az “ugrások” számát, nagyságát, gyakoriságát a reálisan rendelkezésre álló források (anyagi és társadalmi-teherbírási források!) józanul felmért mennyiségéhez szabni. A be- és kifulladás ugrások anyagi kára is nagy, de még nagyobb az a rombolás, amit a kudarc, az értékek fecsérzése és az eredmények elmaradása az emberi tetterőben pusztít. Hangsúlyozom: nem csak a természetes növekedési programokról, hanem a gazdaságirányítási ugrásokról is beszélek!

3. KONTROLL ÉS KORREKCIÓ

“Nincs veszedelmesebb, mint egy eszme,
ha az embernek nincs másik eszméje.”

(E. Ch. Alain)

“Amit igazságnak nevezünk, az nem
más, mint a hibák kijavítása.”

(C. Clémenceau)

Ha a gazdaságpolitikai műhelyek mind az *előkészítő* – “ön- és környezet-kritikai” – mind a teendők lehetőségeit, variánsait *mérlegelő* – azaz a mélyebb értelemben vett “ön- és környezetismereti”-, mind pedig a *feladatok* cél- és módszertani meghatározási munkálatait kellő körültekintéssel elvégzik, a politikai döntési központok a variánsokat kellő lelkiismeretességgel mérlegelik és így választanak közülük, elmondható, hogy a gazdaságpolitika mindent megtett a helyes indulás érdekében, ami emberileg megtehető.

Nem győzöm hangsúlyozni, milyen fontos ez az előkészítő-latolgató-választó szakasz a stratégia életében: tulajdonképpen *minden* eldől itt, ahogyan a megszülető emberpalánta “minőségét” a fogamzás, az embriónális állapotban töltött néhány hónap és a születés körülményei 9/10-részben eldöntik, vagyis az ember várható életkorához képest alig másfél százaléknyi időtartam. A gazdaságpolitikusok hajlamosak leértékelni ezt az időt, mondván, hogy úgyis keveset látni előre, úgyis mindig közbejön valami, tehát a gazdaságpolitikus fő erénye végülis nem a “dramaturgia”, hanem a “commedia dell’arte”. Ez az a bölcsesség, amely a gazdaságtörténelem drámáit legtöbbször tragédiába (olykor sekélyes tragikomédiába) fullasztja.

Mindez azonban tényleg csak az indulást alapozza meg. Balgaság azt várnunk bármilyen alaposan és reálisan kimunkált gazdaságstratégiától, hogy a gazdaság képe a stratégiai időszak végén egybevágó lesz azzal a képpel, amelyet a döntés pillanatában a jövőről alkottunk magunknak. Aki ilyen illúziókban ringatja magát (vagy a gazdaságot!), az duplán nevezhető Candide-nak: vagy azt hiszi ti., hogy az ő (egyéni vagy kollektív) bölcsessége a világon elkép-

zelhető bölcsességek legbölcsebbike, hiszen olyan pontossággal vetíti előre a mából a jövőt, mint ahogyan egy mozigépező biztos lehet abban, hogy mi jelenik meg a vásznon, ha egyszer a filmet befűzte; vagy pedig azt véli, hogy a világ plasztilimból van fölépítve, amelyet ilyen-olyan (direktív, kvázi-direktív, fiskális, monetáris, ráolvasásos stb. stb.) "szobrászati felszerelésekkel" kényünkre-kedvünkre gyurmázhatunk. A legszomorúbb az, amelyik saját *tévedhetetlenségének* biztos tudatából indul ki, s beleütközvén a valóság rideg tendenciáiba, átcsap a saját *mindenhatóságának* hitébe, majd később, miután az Élet nem csak fantáziáját csorbította ki, de erőszakosságát is megszegyenítette, az *emberi tehetetlenség hirdetőjévé* és a *spontán természeti/társadalmi erők minden problémát megoldó képességébe* vetett hit apostolává válik.

3.1. Hibaforrások

Tételezzük fel, hogy az előkészítő munkálatok során (azaz a döntésig bezárólag!) a stratégiák csillagos ötösre vizsgáztak: a stratégia tökéletes, már amennyire emberi mű tökéletes lehet. "Hibátlan munkát – tartja az arab közmondás – csak Alláhtól várj!"* A gazdaság elkezd "működni" az intézkedések nyomán: a kibontakozó tendenciák rendszerint megdöbbenőek, úgyszólván semmi se oda tart, ahogyan elgondolták, semmi sem olyan sebességgel bontakozik ki, ahogyan elképzelték, az eszköztár alkalmazásakor több a mellékhatás, mint a kívánt, – és így tovább. Nem győzöm hangsúlyozni, ez nem paranoid (mindentudó-mindenható) gazdaságpolitikusok keserű tapasztalata, hanem a gondos, körültekintő, realista gazdaságpolitikusoké, azoké, akik emberileg mindent megtettek, és mindent helyesen tettek meg azért, hogy helyes helyzetismeret alapján reális célok tűzessenek ki, s ezek mellé adekvát eszköz- és intézményi rendszer rendeltessék.

Az eltérések persze nem lesznek olyan "arculcsapóak", mint a gondatlan/kalandor gazdaságpolitikák esetében, de még mindig elég erősek ahhoz, hogy meglepjenek a koncepció-rendszerek szerzőit.

Honnan ezek az eltérések?

* Ezt az iszlám világban olyan komolyan veszik, hogy pl. a keleti szőnyegek mintázatába tudatosan beleszőnek hibákat, a mester szerénységének bizonyítékeképpen. A szőnyeg – ettől eltekintve – természetesen tökéletes szokott lenni. A mi, XVIII. sz.-i racionalista gyökerű kultúránk termékeiben – így a gazdaságpolitikákban – fellelhető hibák abban különböznek a bokharai vagy khoraszani szőnyegszövőkéitől, hogy nem tudatosak, nem a készítő szerénységéből erednek, s ha eltekintünk tőlük, alig marad valami a szőnyegből.

3.1.1. Garanciális hibák

Először is a fentebb használt “emberileg lehetséges” kifejezés megértése ad magyarázatot az eltérések egy részére. Ismeretes, hogy az olyan, a gazdaságpolitikánál jóval kevésbé bonyolult emberi produktumoknak is, mint pl. egy kávéőrlő szerkentyű, vagy egy TV-készülék, a legnagyobb gondosság ellenére akadnak kisebb-nagyobb konstrukciós és technológiai hibái, amelyek csak a gyakorlati használat közben bukkannak felszínre: ezek kitapasztalására és javítására szolgál a garanciális idő. Nos, a gazdaságpolitikának is megvannak a maga “garanciális hibái”, vagyis azok a működésbeli tökéletlenségek, amelyek

- vagy abból származnak, hogy a (külső és belső) környezet erővonalait nem tökéletesen mérték fel;
- vagy abból, hogy a célokat nem egészen reálisan állapították meg: vagy alul-, vagy túlbecsülték a lehetőséget, vagy a célrendszer konzisztenciája tökéletlen;
- vagy az eszköz- és intézményrendszer nem lett hozzá illesztve a célokhöz, esetleg az eszköz- és intézményi rendszer konzisztenciájával van baj;
- végül az is előfordulhat, hogy a fenti alá- és túlbecsülések, konzisztenciahiányok nem olyan nagyok, hogy azt a gazdaság rugalmassága át ne tudná maga-magától hidalni, ám a külső vagy belső környezetben valamilyen mutáció-szerű változás megy végbe, amely némileg módosítja a gazdaság működési feltételeit és/vagy az elérhető, illetve elérni kívánatos célokat, ami részben megkérdőjelezi az eszköz- és intézményi rendszer realizálását is.*

A gazdaságpolitikától “elvárható gondosság” éppúgy megköveteli a “szervíz-szolgálat” kiépítését, mint bármely garanciális áru esetében. Amelyik

* Gondoljon az Olvasó arra, hogy mitől támadhat nemrég vásárolt hűtőszekrényének garanciális hibája: vagy abból, hogy a konstrukció “A”-minőségű acélal számolt, de a gyár csak “B”-minőségű acélhoz jutott a termeléskor; vagy azért, mert a normál üzemenetnél max. 30°C külső hőmérsékletet vettek számításba, valójában pedig 35°C van, arra gondoltak, hogy a kompresszor szellőzése biztosított, a hűtőszekrény azonban be van szorítva egy szellőztetetlen sarokba, az elektromos táprendszer feszültsége ingadozik, ez korai hibákhoz vezet az automatikában, egyes alkatrészek századmilliméternyi megmunkálási pontatlanság miatt nem az elvárt módon viselkednek – és így tovább. Ugyanezek a jelenségek, persze bonyolultabb módon, nehezebben diagnosztizálhatóan egy gazdaságpolitikai konstrukció működésbe hozása közben is előjönnek, és főleg – kisebb a remény a kijavításukra.

ország ettől makacsul elzárkózik – vagyis a gazdaságstratégia garanciális hibáinak jelentkezésekor vagy erényekké kiáltja ki ezeket, vagy szármalagos meakulázással reagál, vagy csapkodó rögtönzés-sorozattal, az előbb-utóbb észreveszi, hogy szívének oly kedves gazdaságstratégiai konstrukciói “eldobó-cikkekké” silányulnak – akkor is, ha egyébként jobb sorsra volnának érdemesek. Később aztán lehet lamentálni, vádaskodni “visszarendeződésről”, “ellenforradalomról” (a jelzők választékát és markánságát általában nem a kudarc nagysága, hanem a zsurnalisztika politikai töltete és fantáziája határozza meg!): mindez csak szépségflastrom azon a szégyenletes tényen, hogy a gazdaságpolitika előkészítő és döntésre hivatott műhelyei gondatlanok voltak: vagy elfeledkeztek a konstrukció garanciális hibáinak jelentkezési valószínűségéről, vagy eufóriájukban nem létezőnek titulálták azokat.

3.1.2. Téves megítélések

A másik hibaforrás rövidebben leírható: a gazdaságstratégiába óhatatlanul nem csak “garanciális” jellegű és méretű hibák vannak beépítve, hanem *komolyabb tévedések* is: az alapfeltételek túl-, vagy le-, vagy félreértékelései, konzisztencia-hiányok stb. stb. Az vesse az első követ a gazdaságpolitikuskra, aki ilyen hibák nélküli *stratégiát* tud csinálni.

3.1.3. Környezeti mutációk

A harmadik ok, ami miatt a gazdaságstratégia egyik napról a másikra használhatatlanná válhat, az a gazdaság “mozgási és tápközegének” *mutáció-szerű megváltozása*. Olyan ez, mint amikor az ember februárban, a hajnali meteorológiai jelentést figyelembe véve ballonkabátot ölt, s mire hazaindulna a munkahelyéről, már betört egy hidegfront, és mínusz tíz fokot mérnek.

A hibaforrások fenti felsorolásának nem célja semmiféle szerezcsenmosdítás: pusztán csak azt akarom tudatossá tenni, hogy a gazdaságstratégiák sokszor igen jelentős “félrefogásai”, más szóval a való fejlődési eseményláncolat irányának, sebességének, belső arányainak jelentős eltérése az előre elképzelttől nem csak hozzá nem értés, prejudicium, önös érdekek közérdek fölé emelése miatt következhet be, hanem olyan okok miatt is, amelyekben a gazdaságpolitika részben vagy teljesen vétlen.

Mindezek tudatában bizton állítható, hogy a *kontroll- és korrekciós modellek, mechanizmusok és intézmények legalább olyan horderejű tartozékai a gazdaságstratégiának, mint a bölcsen mérlegelt helyzet- és jövőkép, valamint az adekvát megvalósítási-működtetési rendszer*. Aki ezt elmulasztja, vagy olyan “nagyvonalú” ecsetvonásokkal vázolja fel, hogy az, ha

sor kerül rá, nem lesz működőképes, az hasonlónak válik ahhoz a konstruktorhoz, aki biztonsági szelepek nélkül tervez meg egy túlnyomással működő berendezést, vészfék nélkül egy vasúti kocsit, biztonsági automatika nélkül egy atomreaktort, vészkijárat nélkül egy színházat.

3.2. Kontrollrendszer

A kontrollrendszer mindenekelőtt a gazdaságpolitika döntéshozóinak működési helyeinek és a megvalósítóinak folyamatos, intézményesített, szabályozott, kölcsönös jogokkal és felelőségekkel kiépített kapcsolatát jelenti. Ez persze nem csak a kontrollhoz, hanem az emberileg leghelyesebb cél kitűzésének munkafolyamatához is elengedhetetlen. Vagyis annak a gondolati- és érdek-iterációs folyamatnak a végrehajtás közbeni továbbműködéséről van szó, amely a helyzetkép, a jövőkép és a megvalósítási modell kidolgozása közben használatban volt. Más szóval: a sajátos, partneri kapcsolat a gazdaságpolitikai "főhatóságok" és a vállalati világ között nem csak a stratégia "szárnyaló", koncipiáló szakaszában tartandó fenn. A végrehajtás közben sem lehet megváltoztatni a szereposztást, s a gazdaságpolitikai műhelyből zord "fennsőbbiséget", a vállalatból pedig reszkető, kiszolgáltatott, illetve bújócskát játszó "alattvalót" csinálni. Ilyen végzetes szerepköri félreértés esetén ugyanis a vállalat óhatatlanul "vírusokat" csempész be a gazdaságpolitikát informáló hálózatba; ezt sejtve a gazdaságirányítás tudatosan a kelletténél erősebb, vagy gyengébb, esetleg irányában is eltérő impulzusokat kezd sugározni a vállalatok felé, hogy eleve kivédje azok gazdaságpolitikai szándékellenes törekvéseit: vagyis a kontroll helyett kölcsönös félreinformálás kap lábra, ami aztán lehetetlenné teszi a tényleges helyzetek felmérését és a tényleges korrekciókat.*

* A kölcsönös bizalmatlanságra, hazudozásra és leleplezési görcsökre alapuló gazdaságirányítás magát a gazdaságot egy olyan repülőgéphez teszi hasonlónak, amely úszik valahol, utasokkal tele, a levegőben, de összes műszerét valaki, felszállás előtt elállította: ki tudja, milyen irányban és milyen mértékben. A pilóta folyamatosan közli az irányító toronnyal az adatokat, amelyek azonban véletlenül sem igazak, az irányító torony folyamatosan adja egyfelől a navigációs adatokat, amelyeket a gép persze, hogy félreértelmez, meg az utasításokat, amelyeket ab ovo hamis adatok alapján, ab ovo hamis helyzetet mutató fedélzeti műszerekre támaszkodó manőverekre számítva lehet csak végrehajtani. A gép, amely menetrendszerűen a Frankfurt-Tokió járat lenne, míg tíz kilométer magasban van, sértetlenül repül – lehet, hogy Buenos Aires felé – csak akkor kezdi a pilóta tudatosan nem betartani a torony utasításait, amikor lefelé száll, vagy viharba kerül, s a torony is csak akkor kezd erőszakoskodni a géppel, ha észleli, hogy valami nincs rendben. A magyar gazdaságpolitika, sajnos, az elmúlt évtizedekben folyamatosan ilyen "Airport"-filmsorozatba kívánczó szituációban van.

Mi tehát a kontrollrendszer? a) Megbízható (vagy legalábbis nem alapvetően félrevezető) mérési-jelzési lehetőség; b) A gazdaságpolitika ("hatóságok") és a vállalati szféra között kiépült partneri kapcsolatok, azaz a kölcsönös hazudozásban, félrevezetésben és erőszakoskodásban való érdektelenség; c) csak ezután következik minden egyéb "szellemes konstrukció", amely hívatott rajtakapni a hazugokat, bliccelőket, illetve, másik oldalról, alkalmas az erőszakoskodások alóli kibúvásokra, az elorzott pénzek és hatáskörök visszacsempészésére, stb. stb. Minél jobban kiépül az első kettő, annál inkább kölcsönös, tudatosított érdeké válik a kooperáció a gazdaságpolitika és a vállalat között a stratégia folyamatos szemmel tartásában, azaz annál kevesebb szükség lesz minuciózusan kiépített "menekülési utakra", akár az állam, akár a vállalat részére.

3.3. Korrekciós rendszer

A korrekciós rendszer ennél bonyolultabb. Alapvető követelménye ugyanis az, hogy a gazdaság mozgásait folyamatosan igazítsa a gazdaságpolitikai elvekben "lereagáltaktól" eltérő feltételekhez.

Amíg a kontrollrendszer az előkelő diagnosztikai szerepben él, a korrekciós rendszernek a terapeuta nagyobb főfájásokkal és felelősséggel járó hálátlan feladata jut. Voltaképpen a korrekciós rendszer zöme nem is a stratégia része; ez az a pont, ahol a stratégia átcsap a taktikába.

3.3.1. Folyamatosság a koncipiáló tevékenységben

A legfontosabb követelmény az, hogy a gazdaságpolitikai koncipiálás minél folyamatosabb legyen, s a szükséges jelzések és intézkedések időben végig futhassanak a felismerés – latolgatás – döntés – végrehajtás műveletsoron. A kelet-európai országokban kialakult "digitális" jellegű gazdaságpolitikai-tervezési módszer a "stratégizáló" (ötévenként megismétlődő) periódusok közötti időben csak a környezeti reakciókra való (sokszor pánikszerű) taktikai kapkodásokat ismerte, ahelyett, hogy közelített volna a *folyamatos, de messze előretelkintő alapokkal és kihatásokkal történő koncepció- és cselekvéssitílus-módosítás* gyakorlatához. Ennek a – mai szemünkkel nézve – meglehetősen primitív módszernek két, igen nagy hátránya van: egyfelől védtelen minden "közbejött" behatás ellen, amelyekre, mint említettem, csak "commedia dell'arte"-jellegű, rendszerint nem átgondolt korrekciókkal válaszolhat; másfelől a gondolkodási-cselekvési periódus végével "új életet kell kezdenie", ami merészebb gazdaságpolitikusi-tervezői garnitúra esetén csábít a voluntarizmusra, ha viszont az "óvatos duhajok" a hangadók,

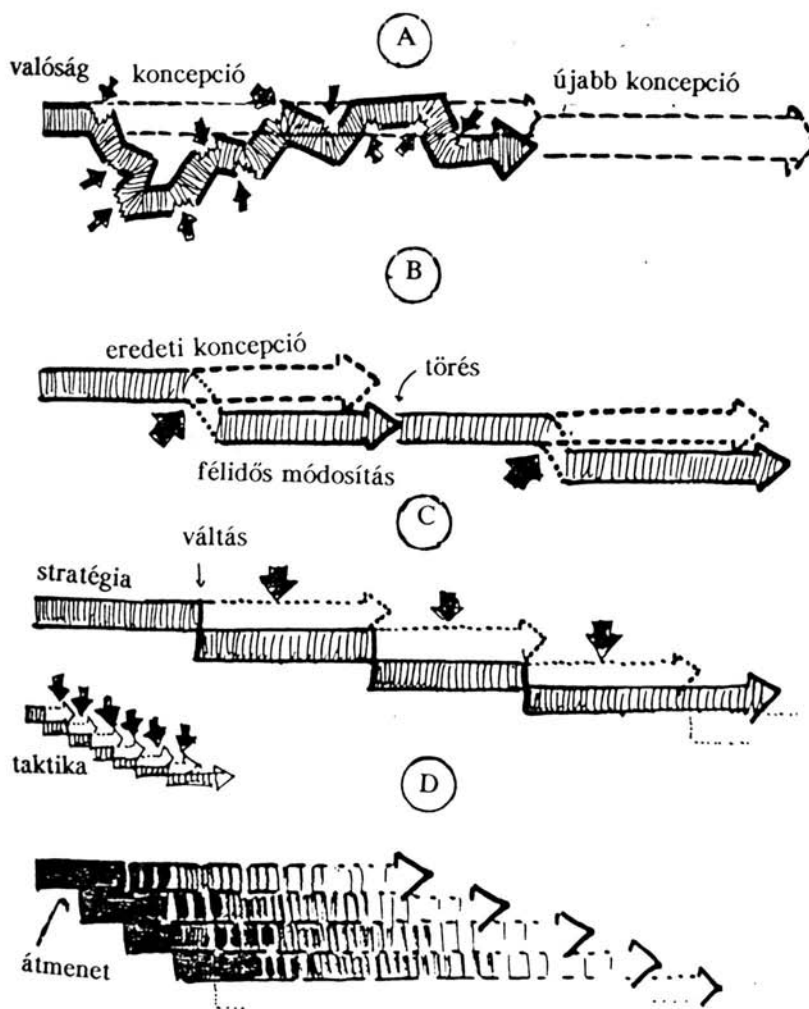
óriásira nagyítja a már meglevő és megindult (indított) folyamatok determináló hatását, vagyis az elkötelezettséget, kontinuitást.

Az 1. számú ábrán ezt a gazdaságpolitikai stílust az "A" változat próbálja szemléltetni. A fekete nyilacskák a valóság – a külső és belső társadalmi-politikai-gazdasági környezet – nem számított behatásait jelzik. Mint látjuk, a valóságos gazdasági fejlődés e hatásokra törésekkel, irányváltásokkal reagál, amelyet ad-hoc intézkedések közvetítenek feléje.

A második – az ábrán "B"-vel illusztrált – gazdaságpolitikai stílus már beépít tudatos korrekciós rendszert: a koncepciója által befogott időhorizont egy bizonyos pontján (az ábrán a félidőben) revideálja az elképzeléseket, és ha szükséges (persze, hogy szükséges!), módosítja azokat. Ez, ha elég jól van megválasztva a korrekció sűrűsége, időpontja, segít a tudatos korrekciós mechanizmus nélküli ("A") változat első baján: csökkentheti a kétségbeesett kapkodások, rögtönzések szükségességét. A második kezdetlegességen nem segít: az új periódus kezdetén itt is új élet kezdődik, akár a voluntarizmus, akár a "szuper-kontinuitás" veszélyeivel.

A harmadiknak olyan stratégiai elvet említek, amelyet már a korszerű megoldások egyikének lehet nevezni. A kidolgozott, elfogadott, végrehajtásba fogott stratégiai koncepció "működésének" egy bizonyos pontján, a kontrollrendszer jelzései alapján – akárcsak a "B"-vel jelzett szisztémában – módosítás történik, ám ez nem a befogott időhorizont maradék tájára vonatkozik, hanem egy komplett, hosszú távú gazdaságpolitikát jelent, amelynek az első "x" hányada a meglevő koncepció korrekciója, de *kite-kintése* van egy *teljes* stratégiai horizontra. A "B" és "C"-stílusok között óriási különbség van. Míg az előbbi a korrekciót olyan időszakra ejti meg, amely objektív újratermelési ismérvekkel nem vagy csak igen hiányosan rendelkezik, azaz végső soron arra kényszerül, hogy az eredeti koncepció alapvonalában gondolkozzék, az utóbbi egy komplett stratégiai rendszert épít ki, amely nincs testileg-lelkileg odakötözve a "folyó" stratégiához, legfeljebb annyiban, amennyiben a már meglevő tények és az elkezdett folyamatok determinálják azt, ami a jövőben kibontakozhat. Az a szakasz, amelyben az n időszak gazdaságpolitikájának második ("otthagyt") félideje együtt halad az $n+1/2$ időszak gazdaságpolitikájának első, ténylegesen praktizált felével, *fokozatos átépítéseket* tesz lehetővé, amelyek egyfelől meghajolnak a valóság közbejött tendenciái előtt, másfelől előkészítik a terepet egy $n+1$ időszak koncepciójához.

1. ábra: Négyféle gazdaságpolitikai stílus: négyféle korrekciós mechanizmus (sematikus ábrázolás)

Ha ezt az attitűdöt a taktikai jellegű gazdaságpolitikában is keresztül vesszük, (a "C" ábra alsó rajza!) a "félidős" váltás egyáltalán nem éri készületlenül a gazdaságot. Az egész rendszer ahhoz a cserepezési módszerhez hasonlít, amelyet Provence-ban alkalmaznak a tökéletes vízzárás és lefolyás biztosítása érdekében. A "D"-vel jelzett korrekciós rendszer genetikailag a "C"-ből vezethető le. Képzeljük el, hogy az $n+1/2$ -es komplett stratégiák sűrűbbé válnak, $n+1/3$ -os, $n+1/4$ -es időintervallumként készülnek a hosszú távú időszakokra kitekintő koncepciók: végeredményben folyamatos stratégiai műhelymunka alakulhat ki, amely különböző élességgel rajzolja fel a gazdaságpolitika legkülönbözőbb kérdéseire adott, kijelentő, feltételes, vagy kérdőmódban megfogalmazott reagálását. Az ábrán az intézkedéssel egybekötött, mintegy taktikába átmenő megfogalmazások tartománya feketével van jelölve, s minél inkább a tendenciák felvázolása, a bizonytalan alternatívák körvonalazása jellemzi a stratégia viselkedésmódját, annál inkább közelít a színezés a fehérhez. Ez már inkább hasonlít egy olyan vezérlő rendszerhez, amely a jelenben mért adatokat a bekövetkezési valószínűségek figyelembevételével folyamatosan kombinálja jövőképpé, és adja az utasításokat a működő rendszernek a pillanatnyi reagálások mikéntjét és a jövőben bekövetkező eseményekre való felkészülést illetően. Szerkezetileg ez a szisztéma a hódfarkú cseréppel való tetőfedés elvéhez áll a legközelebb, működésénél pedig ez az a rendszer, amely egyedül összeilleszthető – kínzó konfliktusok nélkül – a piaci automatizmusokkal. Egyikük a másikuk "protéziseként" képes működni: a piac a taktikai vagy hiper-taktikai reagálás gazdálkodás-adekvát ismérveit szolgáltatja, míg az ehelyütt "D"-vel jelölt korrekciós rendszer a jövőben bekövetkező piaci helyzetekre való helyes reakció valószínűségét növelő előkészületekre ad indítékot a gazdálkodóknak.

3.3.2. Gyors reakció

A gazdálkodók érzékelt jelenségek, tendenciák, gyorsító, fékező, eltérítő erők akkor jutnak el *gyorsan* azokba a gazdaságpolitikai műhelyekbe, amelyek érzékelni és értékelni tudják azok tömegszerűségét, makro-ökonómiai horderejét, várható hatását, amelyek össze tudják vetni a jelzéseket nemzetközi tendenciákkal stb. stb., ha a gazdálkodók és az országos irányítóközpontok, illetve tudományos műhelyek közötti kapcsolat közvetlen és "fesztelen"; ezek a központ felé áramló jelzések akkor lesznek alkalmasak a *valósághű* értékelésre, ha a gazdálkodók (az "első lövészárokban harco-

lók”) érdekei nem követelik meg sem az információs áramlás elakasztását, sem az információk tudatos manipulálását: vagyis, ha a kontrollrendszer létezik, működik és rendeltetésszerűen működik. Ha a rendszer valamilyen ok miatt béna, vagy hamis adatokat továbbít, a gazdaságpolitikai központ csak a saját (makro-szintű) információs forrásaira lesz utalva, ami óhatatlanul kevés,* illetve – jobb híján – ki lesz szolgáltatva a vállalatok információs hamisításainak, ami előbb-utóbb egyensúlyvesztést fog okozni. A gazdaságpolitikai központ e ponton kínzó dilemma elé van állítva. Ha hatni akar, akkor élő érdekeket kénytelen vagy pártfogása alá venni, vagy ellenük dolgozni. Ha tisztán akar látni, akkor világosan és érzékelhetően érdekselegetesnek kell maradnia, különben hazudni fognak neki: mindenki félni fog attól, hogy az állam “belenyúl” az érdekköreibe, másrészt törekedni fog arra, hogy a maga tevékenységi körét, módját, stílusát a gazdaságstratégia fő áramával együtt haladó, a siker szempontjából így-úgy fontos tevékenységnek tudja, illetve tudatosítsa az irányítóknak. Ha egy kormányzat aktívan viselkedik a gazdaságpolitikában, akkor számolnia kell ezzel a vállalati attitűddel: a magánvállalatokéval is. Ugyanakkor – hangsúlyozom – egy felfuvalkodottság nélküli, reális gazdaságpolitika tudja azt is, hogy az ilyen közegben kapott információi eleve *félrevezetőek*, a rájuk alapozó korrekciók és utasítások jó, ha a gazdaságot nem lökdösi beljebb abba a verembe, amelyből kivonszolni volnának hivatottak. Ilyenformán a korrekciós rendszer úgyszólván teljes mértékben kiszolgáltatott a kontrollrendszernek, amelybe viszont *kiküszöbölhetetlen hibaforrás* van beépítve: az ambíciózus államnak a vállalatok hazudnak; ahhoz, hogy a vállalatok merjenek az államnak igazat mondani, ez utóbbinak hatalom nélkülinek kell nyilvánítania magát. Hiába: a háremhölgyek is csak az eunuchok előtt vetették le fátylaikat. A gazdaságstratégia ily módon nem törhet abszolút megoldásra: valamilyen módon minimalizálnia kell a vállalatok oldaláról elemi erővel ható félreinformálási ösztönt, ami hatalmi önkorlátozást jelent, és egyben meg kell őriznie annyit az irányítási potenciáljából, hogy eleget tehessen a modern társadalomban elengedhetetlen stratégia-alkotási és koordinációs feladatainak: enélkül ugyanis a gazdaság óhatatlanul az anarchia és a távlati útvesztés állapotába jut. Ez viszont azt vonja maga után, hogy meg kell

* Képzelnék el egy embert, akinek a külvilág ingereire úgy kell reagálnia, hogy összes érzékszervei közül csak egy – mondjuk a szeme – működik, hogy mit vesz magához táplálékként, kizárólag látás alapján kell megítélnie, mivel sem a szagot, sem az ízt nem érzékeli, nem tudja, jéghideg-e, vagy tűzforró, amit a szájába vesz stb.stb.

tanulnia többé-kevésbé hamis adatok alapján helyes stratégiai következtésekre jutni. (Helyzete hasonló ahhoz a férfiúéhoz, aki kénytelen megtanulni össze-vissza torzító tükröcskéjében nagyobb sebek ejtése nélkül borotválkozni, azon egyszerű oknál fogva, hogy az üzletekben csak ilyen rissz-rossz tükör kapható.)

Ha ez igaz, akkor viszont a gazdaságpolitikában – jelesen a nagy idő-kitekintés folytán amúgyis tetemes bizonytalansággal dolgozó stratégiában – kiemelkedő jelentőséget kell tulajdonítani az *intuíciónak*, s ez a tevékenységet némileg eltávolítja az egzakt adatokkal, ismérvekkel dolgozó “szakmáktól”, és közelíti a művészetekhez. Hogy egy – ma még beláthatatlan feltételek között működő - oldottabb érderendszerben ez hogyan fog alakulni, az a jövő titka.

3.3.3. A variánsok szerepe

Ez a rendszerbeli – anatómiai – fogyatékoság emeli ki igen markánsan a korrekciós rendszer másik sajátosságát: *a cél- és stílusváltás zökkenőmentes vagy legalábbis katasztrófamentes módjainak-útjainak eleve kiépítését.*

A logikai menet a következő:

- ha már nem vagyunk képesek tökéletesen felmérni saját erőnket, a környezet követelményeit, az adódó reális irányvariánsokat;
- ha már nem tudunk annyira elvonatkoztatni szakmai és társadalmi csőléteásainktól, hogy biztos kézzel válasszuk ki a variánsok közül az optimálisat;
- ha már képtelenek vagyunk a kiválasztott variáns megvalósításának megszervezését úgy megoldani, hogy a gazdaság minden “hadrafogható” ereje ebbe az irányba legyen megmozgatva;
- és ha már nem tudunk felülemelkedni parciális érdekeinken és törekvéseinken annyira, hogy valóság-hű kontrollt legyünk képesek gyakorolni saját tevékenységünk következményei fölött;
- s mindennek következtében csaknem teljesen biztos, hogy nem fog sikerülni jóelőre észrevenni a veszélyeket és a félrecsúszásokat, azaz a gazdasági tevékenységünk minduntalan karambol-közelbe kerül a külső és belső feltételekkel, hát *legalább a stratégia “fék- és kormányberendezései”, vagyis a sebesség- és irányváltás módozatai legyenek igen lelkiismeretesen kimunkálva.*

A sebesség-módosítás (gyorsítás, fékezés) tulajdonképpen szabályozási feladatot: piacpolitikával, pénzügyi (fiskális és/vagy monetáris) eszközökkel, végső szükség esetén direkt módon gyakorolható. Persze csak akkor, ha a gazdaságban valahol – a vállalatok, bankok, holdingok, költségvetés birtokában, külfölditöke-bevonási lehetőségek formájában – jelen vannak azok a tartalék-energiák, amelyek táplálják a gyorsítás és a fékezés anyagi szükségleteit. Fatális tévedés – gazdaságpolitikai analfabetizmusról árulkodik – azt elképzelni, hogy az íróasztalok mellett megálmodott szabályozók vagy szabályozó-kombinációk, átszervezések és intézményrendszeri légvárak önmagukban és önmaguktól elvégzik azokat a korrekciókat, amelyek termelési-tényező-többletek bevetését igénylik, feleslegessé vált és konvertálhatatlan termelési tényezők aktivitásból való kivonását, esetleg pusztulását vonják maguk után – ha hiányoznak azok az *anyagi* források, amelyek nélkül a változások nem tudnak végbemenni. A mechanizmusok érdekeltiségeket hoznak létre ezen érdekek érvényre jutásához: de az anyagi erők mozgását, hatását nem helyettesítik. Az a gazdaságpolitika, amely megfelel az anyagi tartalék-forrásokról, s pusztán szabályozással és szervezéssel kíván stratégiai korrekciókat végrehajtani, hasonlatossá válik ahhoz a völgényhez, aki nászéjszakájára készülve gondoskodik a nászágyról, hangulatvilágításról, még az afrodiziákumokat is beszedi – csak éppen elfelejtkezik arról, hogy menyasszonyt szerezzen.

Az irányváltoztatás ugyancsak igényel anyagi forrásokat: hiszen a fejlődési irányváltás voltaképpen azt jelenti, hogy valahol fékezek, máshol pedig gyorsítok. A részleges fékezés és részleges gyorsítás viszont óhatatlanul megbontja a gazdaság rendszer-összefüggéseit, egyensúly-kibillenéssel jár (ami önmagában is finanszírozandó!), s ezért, amikor megkockáztatjuk ezt az egyensúlytalanságot, a kezünkben kell lennie egy új egyensúly jövőképeknek, valamint az új egyensúly létrehozása tervének.

Tekintettel arra, hogy az eredeti koncepciótól eltérő (módosított vagy *más*) koncepció sem alapulhat egyében, mint a gazdaság adottságainak és a környezet követelményeinek, lehetőségeinek és kihívásainak egybevetésén, alapos okunk van feltételezni azt, hogy a stratégia készítésének idején valamilyen formában ez már felvetődött, mint fontos vagy háttérbe szoruló variáns. Ha nem, akkor ez rendszerint a stratégiai előmunkálatok "műhibájaként" értékelhető. Olyan társadalmi – vagy világ gazdasági katasztrófák, amelyekkel – legalább érintőlegesen – egy lelkiismeretes gazdaságpolitikai műhelymunka ne tudott volna számolni, ritkán zúdulnak a gazdaság nyakába

(az 1973-as árrobbanás pl. nehezen lett volna *pontosan* számbavehető, mondjuk 1968-ban, de a világkonjunktúra *valamilyen ok miatti* megrekedésével *kötelező* lett volna számolni. 1971-ben, a bretteon-woods-i rendszer felborulásakor már igen erősen borult a világgazdaság égalja: ha előbb nem, akkor kellett volna sürgősen “vészkijáratokat” építeni!). A kellő szakmai és államférfiúi gondossággal kikovácsolt gazdaságstratégia mindig csak a “jéghegy csúcsa”, ami a felszín felett látszik. Alatta-mögötte a félretett, különböző részletességgel kimunkált variánsok sora húzódik meg, amelyeket a műhely ugyancsak “karbantart”, hiszen alapfeltételezésük olyan helyzet, ami adott körülmények között be is következhet. Az adott “helyzet”-ben, illetve a legvalószínűbbnek ítélt “tendenciá”-ban ugyanis rengeteg más lehetőség csírája van, és nincs az a vátész-képességű prognosztá, aki teljes bizonyossággal el tudná kötelezni magát ezek egyike mellett, vagy bármelyikük tartósságát előre tudná jelezni. A variánsok képzését, kidolgozását, latolgatását tehát nem szabad gazdaságpolitikai “selejtgyártásként” felfogni, s a választás-döntés után – akárcsak képletesen is – a szemétkosárba dobni azokat a koncepciókat-cselekvési rendszereket, amelyek a variánsok versenyében lemaradtak. Ez oktalanság volna – persze csak akkor, ha a variánsok tényleg komolyak, vagyis *reális* szituációk esetére vázolják fel a gazdaságfejlődés céljait, teendőit. Ezt azért húzom alá, mert a gyakorlatban – sajnos, olykor a hazai gyakorlatban is – eléggé elterjedt az “ál-variánsokkal” való lelkiismeretlen játék. Ha a gazdaságpolitikának prekonceptiója van, azaz eleve, a helyzet alapos és sokoldalú elemzése előtt eldöntötte, hogy vizsgálódásai milyen eredménnyel fognak járni, s ennek milyen gazdaságstratégia lesz a következménye, ugyanakkor bizonyos szokások, szabályok vagy illendőségek megkövetelik az alternatív koncipiálást, a döntéshez egy *valódi* koncepció mellett néhány “*mumus*”-konceptiót szoktak tálni. Ezek a gazdaságpolitikai döntéselőkészítők Hieronymus Bosch ecsetjére méltó vízióit szokták tartalmazni arra az esetre, ha a döntésre hivatott (rendszerint javarészt nem szakemberekből, de legalábbis nem szélesen és mélyen informált emberekből álló) testület netán megrettenne az elképzelés soványságától, semmitmondóságától, vagy a lakosságra zúdítandó terhektől: a “*mumus*”-variáns azt szokta ilyenkor “bizonyítani”, hogy ha a Testület nem nyeli le a “valódi” variáns egereit és békáit, akkor apokaliptikus szörnyűségek zúdulnak az országra. Az ilyen variáns-gyártást én szívesebben nevezném a szaktudással és informáltsági monopolhelyezettel való bűnös visszaélésnek, a döntésre hivatott testületek becsapásának és megzsarolá-

sának. Amikor aláhúzom, hogy az előkészítő munka során kiformált variánsokat úgy kell őrizni, mint a szemünk fényét, mert jönnek a helyzetváltozások és a tendencia-módosulások, s akkor ezek valamelyike előtérbe kerül, s a *korrekció bázisává lép elő* – akkor természetesen nem a “mumus”-variánsokra gondolok: ezek tényleg szemétkosárba valók.

Ha ezek után a gazdaságstratégiát nem egy “jövőkép – megközelítési mód-korrekció” gondolatsornak és cselekvéssornak fogjuk fel, hanem ilyen sorok egész *hálózatának*, ahol az egyes sorok különböző pontjai hol összefonódnak, hol szétválhatnak egymástól, akkor a *korrekciós rendszer nem más, mint az egyes koncepcionális cselekvési sorokba beépített biztosítékok rendszere, amely lehetővé teszi azt, hogy a gazdasági fejlődés az egyik cél-eszköz modell szerinti mozgásról egy másikra vagy sokadikra át tudjon váltani*. Az alapképlet némileg hasonlít egy rendezőpályaudvar légifényképéhez: olyan sínhálózatot mutat, ahol bármely sín párról bármelyik másik sín párra át lehet haladni váltók segítségével. A váltókat szabályozó berendezés e rendezőpályaudvarnak az az eleme, amely hasonló szerepet játszik, mint amelyet a korrekciós rendszer a sokvariánsos stratégiában.

Csak egy példát említek, illusztrációképpen: ha a várakozásokkal ellentétben a gazdaság nemzetközi versenyképessége romlik valamilyen ok miatt, szükséges egy csaknem kivitelezési mélységig kidolgozott csomagterv, amely

- (a) fékezi és egyben szelektálja az importot; emellett ösztönzi, mégpedig szelektíve az exportot;
- (b) ösztönzi, s egyben gazdaságosság szempontjából szelektálja az import helyettesítést;
- (c) növeli a fejlesztés szelektivitását, gyorsítja az exportképesség kiterjesztését;
- (d) érzékenyen méri az előző intézkedések külpiazi reakcióit és kiválasztja a legreményteljesebb piacokat, ahová irányítja a külpiazi tevékenység dinamikáját; egyben intézkedéseket indukál a versenyképesség-vesztés “epicentrumaiban” a pozíciók erősítésére vagy a “szervezett kivonulásra”; – és így tovább: tulajdonképpen lehetne folytatni a felsorolást egészen a szakképzési és K+F politika módosításáig.

Szándékosan nem részleteztem a példát a szabályozási variánsokig: hogyan mozgatja meg ez az árakat, árfolyamokat, finanszírozást, adó-

kat, béreket, engedélyezési rendszert, tőkepiacot, stb. stb: ez ugyanis olyan kérdés, ahol ismét csak több, egymással kvázi-egyenértékű megoldás – variáns – lehetséges: ezek azonban már nem a stratégia, hanem a taktika variánsai. Ha a gazdaságpolitika időben és helyesen fogja fel azt, hogy stratégiai céljai egy erősen export-import orientált fejlődési változatban nem fognak bejönni, mert a külpiac kedvezőtlen klímájúvá vált, és *van az íróasztalfiókban* egy mérsékeltebben külpiaconorientált variáns, továbbá egy csomagterv arra vonatkozóan, hogyan lehet az egyikről a másikra átevezni anélkül, hogy felégetnénk a hidat a visszakanyarodás előtt, akkor nagy cserearányveszteségek kerülhetők el, vagy még ennél több is. Ha viszont a gazdaságpolitika hasonló a pacsirtához, amelyik beleszédül saját trilláiba és semmit sem hall meg ezen kívül, akkor védtelenek maradunk a környezetváltozások ragadozómadaraival szemben.

4. GAZDASÁGSTRATÉGIAI TÍPUSOK

“Igaz, hogy a bölcsök követ nem lehet megtalálni, de jó, hogy keressük.”

(Fontenelle)

“Semmi sem jellemzi jobban egy ember józan ítélőképességét annál, hogyan tud választani két kellemetlenség között.”

(Cardinal de Retz)

“Az a mester, aki meg tudja mutatni a lehetőséget a lehetetlenségek rendszerében.”

(P. Valéry)

Sietek leszögezni, hogy a típusok – mint az élet bármely más területén – nem arra valók itt sem, hogy afféle Pygmalionként, vésővel és kalapáccsal megalkossuk magunknak, beleszeressünk, és megpróbáljuk a vérbő élet *helyére* állítani szemléletünkben, hanem arra, hogy a vérbő élet vizsgálata és analízise alapján, mint e vérbő élet karakterisztikus *oldalait* különítsük el őket. Minél bonyolultabb egy jelenség, annál kevésbé lehet valamely tiszta típus keretei közé beszorítani. Minél egyértelműbben határolom körül egy típus jellegzetes ismérveit (csak az ő esetében fellelhető küllemét, tartalmát, mozgását és környezetéhez való viszonyát), a való világban fellelhető “példányok” (jelenségek, összefüggések, rendszerek) annál kevésbé jellemezhetők egy kritérium-csokor segítségével: a tipológiai pedantéria által megkövetelt éles határvonalak elmosódó átmenetű “zónákká” olvadnak fel. * Az,

* Csak egy példát hozok illusztrációképpen: aki valamelyest is otthonos a művészettörténetben, magától értetődő fogalmakként kezel olyan irányzatokat – azaz önkifejezési típusokat – mint pl. a manierizmus, impresszionizmus, szürrealizmus stb. De nézzünk csak rá néhány – mondjuk – vitathatlanul impresszionista képre, pl. Manet, Pissarro bármely vásznára, csupa átmenetet találunk az impresszionizmus és valamely más – azt megelőző, követő vagy vele párhuzamosan futó – iskola között; ha meg elővesszük az azonos korszakbeli festőművészet egyéb iskolákhöz tartozó alkotásait, mondjuk Szerovot, Szinyei Mersét, Fényes Adolfot, sok képüket alig tudjuk elkülöníteni az impresszionistáikétól.

hogy akármi, aminek a lényegét firtatjuk, valamilyen típushoz sorolható, nem azt jelenti, hogy e típus vegytiszta tükörképével egyenlő (már csak azért sem, mert – mint hangsúlyoztam – nem a valóság a típus tükörképe, hanem a típus a valóság extraktuma!), hanem azt, hogy a való jelenség sokoldalú, sokarcú karakterisztikájában ez a típus erősebben érzékelhető, mint a többiek, gyakrabban válik dominánssá, mint az egyéb típusok. Továbbá, mivel a gazdaságpolitika három lét-horderejű kérdésben köteles kompatibilis programot, cselekvési-reakció-módot adni: a fejlesztési célok, a gazdaságműködtetési módok és a gazdálkodási keretek, intézmények tekintetében, így a típusokat csak Märlin-elv alapján tudjuk körülírni: vannak tipikus célok és célsokrok (filozófiák), vannak egymástól markánsan eltérő mechanizmusmodellek (filozófiák) és vannak pregnáns intézményi (tulajdoni, szervezési, koordinációs) rendszerek, amelyek külön-külön is, *elvileg* egymástól élesen elhatárolható típus-sorokat adnak. Ráadásul ez az egész egy három dimenziós rendszert alkot: bármely cél-csoport tartozhat bármely mechanizmus-modellhez, és e kettő bármely kombinációja párosulhat az intézményi rendszerek bármelyikével. Ez akkor is igaz, ha nyomatékosan elismerjük, hogy minden célrendszerhez tartozik egy vele leginkább "affinis" mechanizmus-típus és intézményi rendszer-típus: tartozik, de nem feltétlenül, nem kötelezően.

A gazdaságstratégiai típusok tárgyalásánál feltételezem azt, hogy a stratégiát kialakító gazdaságpolitikai irányzat a "jóhiszeműség, szakértelem és gondosság" elve alapján jár el, tehát (a) nem ártani, hanem használni akar az adott társadalomnak; (b) szakmailag felkészült, vagyis tisztában van azzal, hogy mivel árthat és mivel használhat a társadalomnak; (c) megtesz mindent azért, hogy helyes alapokról kiindulva, emberi korlátokat is figyelembe véve helyes döntésre jusson. Egy ilyen feltételezés nélkül ugyanis nem érdemes markáns karaktert keresni a gazdaságstratégiában: mint ahogyan nem érdemes elemezni, milyen a vezetési stílusa egy olyan autósnek, aki életében nem tanult vezetni, most ül először az adott kocsiában, nem tudja, hová akar menni, és még ráadásul az eszméletlenség határáig le is itta magát. Szóval, ha nem vitatom a fenti hármas motiváció meglétét, minden gazdaságstratégia alapfilozófiájául a *hatékonyág-követelményt* kell tennem; persze nem abban a szűk, úgyszólván üzemgazdasági értelmezésben, ahogyan azt statisztikai mutatóvá egyszerűsítjük,* hanem olyan értelme-

* Azaz az eleven- és a holtmunkáhozam – vagy, ha úgy tetszik: a termelési tényező-hozamok – súlyozott átlagaként: ami persze igen bölcs és használható viszonyszám, de másra szolgál.

zésben, amelynek alapeszméje erősen hasonlít a Pareto-féle hatékonyság-felfogáshoz. Ahogyan ő, ez is feltételezi, hogy a célok, eszközök és intézmények rendszereinek háromdimenziós építménye arra irányul, hogy olyan társadalmi teljesítményt hozzon ki végkibocsátásként, amelynél az adott viszonyok között *nincs magasabb*; ha az indulóhelyzet ennél gyengébb képet nyújt, akkor *közeledjék* ehhez az állapothoz, ha a belső-külső környezeti viszonyok veszélyeztetik ezt a hatékonysági pozíciót, akkor *megvédje*, ha szerencsés körülmények folytán a gazdaság az optimum körül teljesít, akkor előkészítsen egy minél zavarmentesebb horizontbővülési folyamatot. A teljesítménymaximum egyben azt is jelenti, hogy a meglévő szerkezetben a különböző célok csak egymás rovására teljesülhetnek túl.

Képzeljünk el egy családot, amely két gyerek karácsonyi ajándékára 5000 Ft-ot tud kigazdálkodni: egy fillérrel sem többet. Mindkettő kap egy öltönyt, egyenként 2500-2500 Ft értékben. Előfordulhat, hogy az egyikük számára elodázhatatlan egy 4500 Ft-os átmeneti kabát megvásárlása, ebben az esetben azonban a másikuknak csak 500 Ft-ot érő fehéreneművel, vagy könyvajándékkal kell megelégednie. Ahhoz, hogy e feszültség feloldódjék, a "teljesítménynek", azaz a karácsonyi ajándékozási elkülöníthető összegnek kell megnövekednie. Ha ez 5000 Ft-ról felduzzad 7000 Ft-ra, semmi akadálya annak, hogy a másik gyerek megkapja a ruhát. Ez azonban – hangsúlyozom – már egy új hatékonysági szituáció, amelyhez képest az eredeti (5000 Ft-os) szint már nem-hatékony megoldást jelent: ha a család jövedelmi helyzete megengedné a 7000 Ft-os karácsonyi ajándékozási keretet, de – mondjuk – az apa olykor a pohár fenekére néz, az anya pedig rosszul osztja be a konyhapénzt, s *e miatt* csak 5000 Ft marad vásárlásra, miközben az egyik gyereknek átmeneti kabáttra, a másiknak egy öltönyre volna szüksége, ez valóban alacsony hatékonyságú háztartásra vall.

A kérdések kérdése tehát a hatékony gazdálkodás megvalósítása és a hatékonysági követelményeknek megfelelő teljesítményhatár tágítása: ez minden stratégia alfája és omegája. A gazdaságban persze nem két, egymással versengő cél van, amelyek kielégítése az adott körülmények között vagy kompromisszum nélküli, vagy kompromisszumos módon lehetséges, hanem számtalan. Mégsem tűnik túrhetetlen leegyszerűsítésnek az, ha e prioritási dzsungelt egy A-val és egy B-vel jelölt feladatra redukálom: egyrészt a célok egymással összefüggő rendszert alkotnak, így az A és B célt fel lehet fogni úgy is, mint a különböző feladat-csokrok kétféle koncepció szerinti össze-

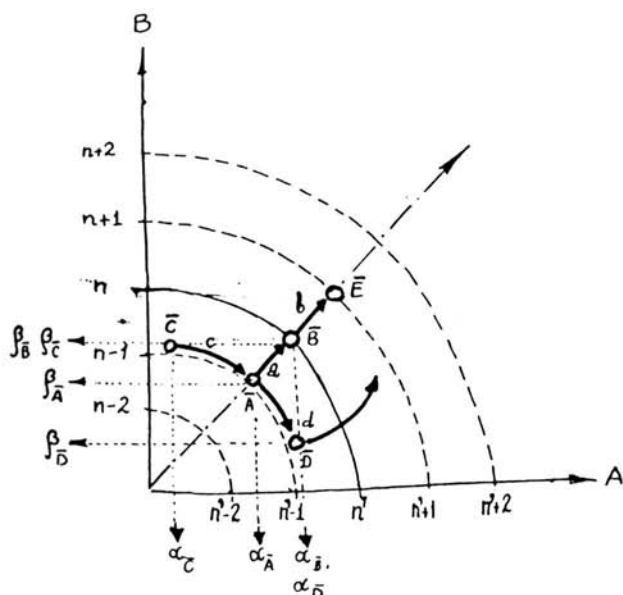
állítását; másrészt a stratégiai feladatok (illetve feladati lehetőségként kínálgó elképzelések, érdekek, törekvések) mindegyike végső soron "vagy-vagy" illetve "is-is" dilemmává egyszerűsíthető. Egy adott pénzösszeget meg lehet termelni egy műszeripari beruházás segítségével is és egy gyógyidegenforgalmi létesítmény létrehozásával is, és – szerencsés esetben – a kettő kombinálható is egymással: kisebb gyár és kisebb gyógyszálló is megteszi. Igaz, ilyen idegtépő dilemma ezernyi fut egymás mellett, s eredményükből kirajzolódik egy A-jellegű makroökonómiai koncepció és/vagy egy B-jellegű makroökonómiai koncepció: ám ez csupa "mini" A és B – választanivalóbból épül fel. A paretoi hatékonysági szemlélet kétdimenziós, síkbeli elemzése tehát egyszerűsítés, absztrakció, de nem alap nélküli, s ezért nem feltétlenül félrevezető.

4.1. A stratégia két alaptípusa: paretoi hatékonyság

A 2. sz. ábra koordináta-síkjának egyik kiterjedésében az "A"-cél, a másikon a "B"-cél megvalósításának mértéke áll. Az $n \rightarrow n'$ görbe és a koordináták által bezárt (negyedkör) terület a társadalom adott időpontban kihozható (reálisan) maximális teljesítménye: a természet, a technika, a létszám, a tudás és a piaci helyzet együttesen ezt teszi lehetővé. A gazdaság elmozdulhat – ha nagyon akar – az $(n+1)$ $(n'+1)$ görbe irányába, de ez rablógazdálkodással jár mindaddig, míg a termelésítényező-mennyiségek és/vagy fajlagos teljesítmények nem javulnak meg az adott időpillanat állapotához képest. Ha viszont a gazdaság tényleges teljesítménye nem éri el az $n \rightarrow n'$ görbével fedett területet, kisebb annál, akkor a társadalom nem hatékonyan működik. Energiája kevesebb a lehetségesnél ahhoz, hogy akár az A, akár a B cél megvalósulásához közelebb jusson.

A 2. sz. ábra "hatékonysági izomér"-hálózatába négy pontot illesztettem be. Az $\bar{A}$ -pont olyan állapotot tükröz, amikor a társadalom tényleges teljesítménye az adott korszak hatékonysági követelménye alatt marad ugyan, de ezt a "csökkent" teljesítmény egyenlő mértékben alimentálja az A és B célokat. A $\beta_{\bar{A}}$ és az $\alpha_{\bar{A}}$ egyenlő nagyságok. Ugyanez jellemzi a $\bar{B}$ -esetet is, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy itt a tényleges társadalmi teljesítmény megüti a paretoi hatékonyság mértékét. ($\beta_{\bar{B}} = \alpha_{\bar{B}}$) A $\bar{C}$ -variáns ugyanakkora "sanszot" hagy ki, mint az $\bar{A}$, de a lehetőségek elosztása részrehajló: a $\beta_{\bar{C}} > \alpha_{\bar{C}}$: a $\bar{D}$ éppen fordítva: ez nagyobb forrásokat bocsát a merev falú bugyellárisból az "A"-cél rendelkezésére, mint a "B"-ére.

2.sz. ábra: A gazdaságstratégia általános célfilozófiája

Az $\bar{A}$, $\bar{B}$, $\bar{C}$ és $\bar{D}$ pozíciókból kiindulva az ábrán elmozdulási nyilak láthatók. Vegyük sorra ezeket:

(a) A legegyszerűbb eset az, amikor a gazdaság, összegyűjtve erőit és célszerű stratégiába szervezve azokat, képessé válik arra, hogy minden nagyobb preferencia-átcsoportosítás nélkül felszámolja működésének "csökött" hatékonyságát, s elérje a paretoi optimumot, azaz a képességeihez képesti legnagyobb teljesítményt ($\bar{A} \rightarrow \bar{B}$).

(b) Ennek egyenes folytatása az, amikor a társadalom kitérítje teljesítmény-potenciálját. ($\bar{B} \rightarrow \bar{E}$) Ezzel persze együtt jár az, hogy ezután a hatékonyság ismérvét kimerítő teljesítmény-szint már nem az $n \rightarrow n'$, hanem az $(n+1) \rightarrow (n'+1)$ görbe és a koordináták által határolt terület.

(c) A harmadik eset kiindulópontja egy "részhajló" forrás-allokáció: ez lehet egy fejlesztési cél szelektív kiemelése, hangsúlyozottan egyenlőtlen jövedelemmegoszlás, vagy bármi más tudatosan (vagy türten) diszharmo-

nikus jelenség, amelyet a gazdaságpolitika felelőssé tesz a gyenge hatékonyságért. A gazdasághoz méltatlan helyzetből való kitörés offenzívájának megkezdése előtt ezért a gazdaságpolitika arányosabbá teszi az $(n-1)$ -szint céljainak forrás-allokációját, mert úgy ítéli meg, hogy enélkül reménytelen vállalkozás volna az n -szint felé törni (pl. be kell tölteni egy rést az ágazati szerkezetben, vagy igazságosabbá kell tenni a jövedelemeloszlást).

(d) A negyedik eset a harmadik fordítottja: a gazdaságpolitika túl kiegyenlítettnek ítéli a forrásmegosztást a különböző, kompetitív célok között (pl. egyenlődsdi érvényesül a jövedelemeloszlásban, szétforgácsolódnak a fejlesztések stb.), s ezt a helyzetet teszi felelőssé az előnytelen hatékonysági pozícióért. Ezért, mielőtt előremozgatná a gazdaságot a hatékonysági lehetőségek kiaknázása felé, előbb a célrendszer szelektívebbé tételéhez fog: a forrásmegosztást eltolja egy A -preferáló variáns ($\bar{D}$) felé, s csak azután tör előre az n -szint, illetve annak meghaladását követően az $(n+1)$ szint felé, s egyben kanyarodik vissza egy kiegyenlítettebb forrásallokáció vagy cél-szerkezet felé.

A szószaporítás és a logikai kezelhetetlenség kikerülése végett a végtelenségig leegyszerűsítettem a kérdést: Szeretném, ha az Olvasó nem értené félre, és nem neheztelne meg ezért a szerzőre. A célom ugyanis csak egy volt: ráirányítani a figyelmet arra, hogy a gazdaságpolitika alapkérdése azonos az egész társadalmi létünk alapkérdésével. Ugyanis, ha a "hatékonyság", azaz a társadalmi jólét, hatalom, presztízs megvalósítási feltételeként jelentkező jószág- és szolgáltatástömeg fajlagos nagysága elégtelen a feladatokhoz vagy a követelményekhez képest (vagyis a teljesítmény nem éri el a paretoi optimumot), s a cél- és jövedelemallokáció sarkított, akkor a társadalom óhatatlanul a kiegyenlítés felé keresi a társadalmi többletenergiákat megmozgató gazdasági tartalékerőt; ha a cél- és jövedelemallokáció kiegyenlített – ti. ebben az elégtelen hatékonysági helyzetben – akkor ellenállhatatlanul felülkerekednek azok a társadalmi erők, amelyek a hatékonyságnövelés felé való kényszert a célok és/vagy a jövedelmek sarkított elosztásától várják. Nincs olyan hosszabb távra kitekintő gazdaságpolitika, amely ki tudná vonni magát ezen erő, vagy inkább áramlat hatása alól. Egy gazdag és magas fokon kulturált – vagy ami ezzel egyet jelent: emberi és eszmei toleranciára felépülő – társadalomban ezek az ingadozások úgyszólván árnyalatnyiak: igaz, a tényleges társadalmi teljesítmény eltérései a paretoi optimumtól ugyancsak "leheletnyiek", ami azt is jelenti, hogy nem kell sem a célokat, sem a forrásokat, sem a mechaniz-

musokat, sem az intézményeket fenekestől felforgatni ahhoz, hogy a hangsúlyváltás megtörténjék: egy "A"-jellegű célpreferencia-rendszer, jövedelemprioritási rendszer stb. stb. felváltódjék egy "B"-jellegűvel. Minél fejlettebb egy gazdaság és egy társadalom, vagyis minél szűkebb az a teljesítmény-tér, amelyben törekedhet a paretoi optimum elérésére, a hatékony gazdálkodásra, annál nagyobb a veszélye annak, hogy ezt az alacsony hatékonysági szintet sem éri el, továbbá annál nagyobb szükségét érzi annak, hogy a célokkal és az eredményekkel (jövedelmekkel, jóléttel, hatalommal stb.) szelektíven, részrehajló módon bánjon. Ennek következtében a fejletlen társadalomnak relatíve nagyobbak az allokációs túlzásokból eredő veszteségei, s ez nehezíti a hatékonysági maximum közelítését. A társadalom így ösztönözve érzi magát a radikális szerkezeti átrendezésekre (a cél- és jövedelmi preferenciák gyors és gyökeres megváltoztatására), amely tetemes veszteséggel jár meglévő értékekben, elmaradt haszonban és időben: ha ezek jóval kisebbek együttvéve, mint az a nyereség, amit a hatékonyságnövelés területén végül is elkönnyvelhet, akkor a "forradalom" sikeresnek mondható. Ha valami oknál fogva az átrendezés költségei meghaladják a neki köszönhető eredményt, vagy elmaradnak a várakozásokhoz képest, vagy nem versenyképesek a fejlett, konkurens társadalmak fájdalommentesebb átcsoportosításokkal elért eredményeivel szemben, akkor a "forradalom" elbukik: a – mondjuk – "A"-típusú cél- és jövedelempreferencia-rendszerből drasztikus átmenet következik be a "B"-jellegűbe, vagy egy "AB"-kiegyensúlyozási kísérletből egy "A" vagy "B"-jellegű polarizált modell felé.

Az összefüggés illusztrálását a 3. ábra segítségével kísérem meg. Ez nem más, mint a 2. sz. ábra megisméltése, két jellegzetes esetet kiemelve és egymás mellé helyezve.

A koordinátarendszer a 2. sz. ábrával egyezően az A és B típusú prioritási rendszereket ábrázolja. A tengelyek és az $n' \rightarrow n'$ görbe közötti terület a kis termelékenységű társadalom teljesítményi mozgástere, az $n'' \rightarrow n''$ alatti terület pedig a nagytermelékenységű.

A koordinátarendszer síkjának közepén (45° -os szögben) húzódó vonalnak két szerepe van: egyrészt méri a teljesítménytér-nagyságot, másrészt a teljesítményoptimum-görbékkel való metszéspontjai (AB' és AB'') azt az ideális állapotot jelzik, amikor az adott társadalom tényleges teljesítménye a paretoi szinten van és a cél- és eredmény allokációja kiegyensúlyozott. Ez persze maga a Nirvána.

fejlettből. Ez persze nem minden esetben van így.

Most térünk rá az allokációs feszültségekre. A *lehetséges* kilengés a fejlett gazdaság esetén A, vagy B = I''; vagy A = 0 diapazonban, a kevésbé fejlett gazdaság esetében az A, vagy B = I'; B, vagy A = 0 diapazonban mehet végbe. Magyarán: ha mindent az egyik kap, a másik semmit sem kap. Az elméleti kilengést a fejlett gazdaság esetében a d'' görbeszakasz, a fejletlen esetében a d' görbeszakasz hossza jellemzi: mármint az ábrán, amelyen – az egyszerűség kedvéért – a paretoi határokat körívekkel húztam meg. *Valójában* persze a tényleges kilengés kisebb az elméletinél. Hiába határozza el pl. a gazdaságpolitika, hogy a jövőben a személyre szabott közlekedést részesíti előnyben a tömegközlekedéssel szemben, legfeljebb csak a tömegközlekedés fejlesztésének elhanyagolásáig, meg néhány vasúti szárnyvonal sínjeinek felszedéséig juthat el: abszolút megoldást a motorizáció érdekében még tíz gazdaságstratégiai periódus alatt sem érhet el. Az ábrán a tényleges kilengéseket a δ' és δ'' görbeszakaszok jellemzik. Látjuk, hogy a kilengés a fejletlen társadalomban nagyobb, mint a fejlettből (δ' > δ''), és a valóságos és lehetséges kilengések aránya, vagyis a reáltív allokációs feszültség is nagyobb:

$$\frac{\delta'}{d'} > \frac{\delta''}{d''}$$

4.2. Viselkedési reflexek típusai

Az előzőekben a különböző stratégiákat abból a szempontból próbáltam tipizálni, hogyan használják fel a gazdaságok *belső* tartalékait, és ezek felhasználásának tökéletesítése céljából a gazdaság különböző elemei, szegmensei, vonatkozásai közötti harmóniát keresik-e vagy a szelektivitást részesítik-e előnyben – vagyis a gazdaság *belső vitalitásával* való gazdálkodást.

Most aszerint igyekszem a különböző jellegű gazdaságstratégiákat egymástól megkülönböztetni, ahogyan használják és befolyásolják a gazdaság és a környezete, ti. a "belső" és külső, nemzetközi környezete viszonyát.

Úgy is jellemezhetnők a gazdaságnak ezt a tulajdonságát, oldalát, mint valamiféle *ingerlékenységet* *

4.2.1. Belső egyensúlyvesztésre való reakálás típusai

A gazdaság viselkedését végső soron a reá záporozó belső és külső impulzusok összessége fogja meghatározni. Miután a gazdaságpolitika – mint fentebb rámutattam – egyfelől ismeri a gazdaság kialakult és adottságaiból fakadó tulajdonságait, valamint eltökélte magát egy környezeti *prognózis* és egy *célrendszer* mellett, óhatatlanul elérkezik arra a pontra, amikor döntenie kell, hogyan reagáljon a környezeti kihívásokra, *hogyan kezelje a gazdálkodásra nehezedő belföldi nyomásokat*: például a lakossági fogyasztás növelésének, a szociálpolitikának, a vállalati expanziós burjánzásnak, az állami bürokrácia terjedésének nyomását, hogyan reagáljon a belső egyensúly különböző szimptomákban jelentkező megbomlására, mint amilyen pl. a költségvetési hiány, az áruhiány, munkanélküliség, infláció stb. Hangsúlyozom: itt még nem az alkalmazandó szabályozás mikéntjéről van szó, hanem a termelési tényezők és termékek mozgásának irányáról, mértékéről, prioritásairól. Nem arról dönt a gazdaságpolitika, hogy utasítást használ-e, vagy fiskális, vagy monetáris ráhatást, hanem arról, hogy egy adódó, súlyosabb, a stratégiai célokat befolyásoló egyensúly-megbomlást "sebészeti" úton kíván-e kezelni, s ha igen, a *lakossági*, az *állami*, a *szo-*

* Az élő szervezet ingerek kétfelől érik: az életfunkciók valamilyen belső zavara, a belső egyensúly felbomlása, vagy akárcsak megingása – éhség, telítettség, ivarzás, betegség – ingereket vált ki, amelyek feltétlen, vagy feltételes reflexszé, esetleg tudatos észleléssé válnak, s reakciókat váltanak ki; a másik ingerforrás a külső környezet, a maga életfunkciókat elősegítő és veszélyeztető „kihívásaival”, amelyeket az érzékszervek fognak fel, továbbítják a koordinációs központba, ahol ugyancsak reflexek és tudatos cselekedetek váltódnak ki. A belső ingerek egy része el sem jut a „koordináló központig”: azt, hogy az emésztő traktusban felhígult az epekoncentráció, nem érzékeljük. Az epéháztartás e feszültség feloldásáról „nélkülünk” gondoskodik. Más belső ingerek, valamint a külső ingerek egy része bekerül az idegrendszer tudati mezejének valahova a „szélére”, s olyan cselekvéseket vált ki, amelyekről a priori döntést ugyan nem hozunk – mármint a tudatunkkal-, de a megtörténés közben érzékeljük és – hosszas begyakorlással – valamennyire befolyásolni is tudjuk azt. Ilyen pl. a pislogás, vagy ilyenek a védekező mozdulatok. Az ingerek harmadik csoportja tudatos, koordinált cselekvéseket vált ki, amelyek „intézkednek”: ha fázunk, begomboljuk a kabátunkat, ha éhesek vagyunk, hozzányúlunk az ételhez, ha le akarjuk dőlni a haragosunkat, kivonjuk a tört a hüvelyéből. A legbonyolultabb ingerek olyan cselekvési sorozatot indítanak meg bennünk, amelyet meg kell tervezni, mégpedig azokkal a reakciókkal együtt, amelyeket ezek a környezetben kiváltanak. Ha észlelem, hogy közeleg az ősz, előszedem a téli ruhát a naftalinból, beszerzem a hiányzó darabokat, megveszem a tüzelőt, megvizsgálom az ereszcsonát, nem hibás-e stb.

ciális fogyasztásba metsz-e, vagy a *felhalmozás* rovására igyekezik-e megoldani az egyensúlytalanságot; ha nem sebészi, hanem "belgyógyászati" filozófiával közeledik a keletkező bajhoz, akkor a *gyorsított sorvasztásokkal* vagy *gyorsított fejlesztésekkel* fog-e operálni, avagy "protézishez" folyamodik, azaz a *kereskedelmi és/vagy fizetési mérleg* rovására, külföldi eszközök (ideiglenes vagy végleges) bevonásával, illetve hazai fölössé vált tőkék kihelyezésének ösztönzésével hat-e az egyensúly visszaállításának irányába. Ugyancsak el kell döntenie, hogy az adott, előrelátható időszakban az adottságok és a korlátok együttes hatása milyen arányokat enged meg a *többletforrások felhasználásának jellege* tekintetében: főként *terjeszkedésre*, avagy *mélyítésre* lesznek-e alkalmasak a körülmények, esetleg semmiféle bővülésre nincs kilátás, hanem egy elkerülhetetlen *stagnálást* vagy *leépülést* kell a kár minimalizálásának céljával az adott időszakban levezérelni. A *belső "ingerlékenység"* tehát jószerével egy kétdimenziós mátrix alakjában tipizálható:

Gazdaság- mozgási reflex:	terjeszkedő növekedés (a)	mélyítő növekedés (b)	stagnálás (c)	leépülés (d)
Egyensúlybomlás áthárítási reflex:				
a/ lakossági jólétre	X^a_a	X^a_b	X^a_c	X^a_d
b/ állami kiadásokra	X^b_a	X^b_b	X^b_c	X^b_d
c/ infra- struktúrára	X^c_a	X^c_b	X^c_c	X^c_d
d/ termelő- beruházásokra	X^d_a	X^d_b	X^d_c	X^d_d
e/ rövidlejáratú külf. hitelekre	X^e_a	X^e_b	X^e_c	X^e_d
f/ hosszulejáratú külf. hitelekre	X^f_a	X^f_b	X^f_c	X^f_d
g/ működőtőke bevonására	X^g_a	X^g_b	X^g_c	X^g_d

Az olajár-robbanást követő világgazdasági sokk másnapján a magyar gazdaságpolitika a belső egyensúly-bomlásokra, illetve azok felrémlő veszélyeire a következőképpen reagált:

- 1974-75-ben egyértelműen folytatta a terjeszkedő növekedést és importtöbbletet produkált (a cserearányvesztés fedezésére) rövidlejáratú finánciákkal finanszírozván ezt (X^e_a);
- 1975-77-ben kialakított egy koncepciót (a megvalósításához hozzá sem kezdett!), amely a növekedés intenzifikálását tűzte ki célul, s egyben a rövidlejáratú eladósodást egy hosszulejáratú kölcsöntökebevonássá tervezte konvertálni (X^f_b);
- 1978-83-ban a gazdaságpolitika éles fordulattal áttért a restriktóra és az extenzív növekedés erős fékezésére; az eladósodás visszafogásának tehát elsősorban a termelés-visszafogás importanyag-megtakarításából, valamint a radikálisan visszaszorított beruházások importmegtakarításából kellett táplálkoznia. Emellett volt egy energia- és anyagtakarékossági – lényegét tekintve intenzifikálási – program, valamint egy monstre hitelakció exportcélú fejlesztésekre (ez is – szándékát tekintve – intenzifikálási lépés akart lenni), de volt export-erőltetés is és importhelyettesítés-erőltetés is: mindkettő extenzív növekedési impulzusnak fogható fel. Az a korszak tehát, amelyet a magyar gazdaságtörténet a "lineáris restrikció" időszakaként fog emlegetni, valójában a különböző reflexek kétségbeesett kombinálási kísérleteinek kora: egymással keveredtek a stagnáltató (X^c_c), extenzíve növesztő (X^c_a) és intenzíve növesztő (X^c_b) ráhatási típusok egyfelől, valamint a termelőberuházásokra áthárító (X^d) és a hosszulejáratú hitelekkel finanszírozó (X^f) fedezeti típusok;
- 1984, de főként 1985 óta ez a választék kibővül
 - a lakosságra (X^a) és az állami kiadásokra (X^b) hárító aktusokkal;
 - olyan kísérletekkel, hogy az adósságot külföldi tulajdonrészesedésre váltsák át, illetve a gazdaság szerkezetváltásának és modernizálásának finanszírozásába addicionális külföldi működőtőkét vonjanak be (X^s);
 - radikálisan csökkenték az állami kiadásokat (X^b);
 - a stagnálás-menedzselés mellett megjelent a leépülés-menedzselés (X^d) is.

Az elhárítási reflexek utolsó három fajtája (azok, amelyek a külső kapcsolatrendszer segítségével igyekeznek a belső egyensúlyi zavarokat elhárítani) már átvezet a *külvilág impulzusaira való reagálás* gazdaságstratégiai kezelésének és tervezésének problémájához. Egy óriás-gazdaságban a belső és a külső kihívásokra reagáló gazdaságstratégia két, egymástól függetleníthető dolog lehet. A közepes és kis nemzetgazdasági egységek esetében az összefonódás teljes: a külgazdaság-stratégia a gazdaságstratégiának csupán egy *vonatkozása*.

Típusai kísértetiesen hasonlítanak a szó szoros, tehát katonai értelmében vett stratégiáéhoz: a tipizálás folyamán érti meg igazán az ember, hogy magát a "stratégia" elnevezést miért kölcsönözte a közgazdaságtudomány a hadművészet szótárából. Így megkülönböztetünk *támadó, védekező, feltáplázkodó*, valamint *behódoló* stratégiákat, továbbá olyan stratégiai helyzetet, amikor a gazdaság bel- és külpiaci mozgását, hatását *külső erők vezérlik*; és persze tudnunk kell azt, hogy ezek a típusok sem vegytiszta, egymást *előkészíthetik*, egymást *válthatják*, egymással *keveredhetnek*.

4.2.2. Támadó stratégia

A *támadó stratégiának* akkor van létjogosultsága, ha a gazdaság "jó erőben van", azaz a termelési tényezőknek minőségi színvonala a környezeténél legalább valamivel jobb, ezekből a tényezőkből "ütőképes csomagok" állnak a rendelkezésére (vagyis biztosított a méretgazdaságosság érvényesülése), s a piacon is megfelelő pozíciói vannak, illetve kiépülőben vannak. A másik oldalról nézve, akkor célszerű támadó stratégiát fontolgatni, ha a *külgazdasági környezet piaci egyenszilárdsága valamilyen oknál fogva megbomlott* – nagy keresletek keletkeztek, vákuumok támadtak valamely piaci szereplő kiesése vagy meggyöngyülése folytán. Akárcsak a hadművészetben: a hadsereg is vagy akkor rendezkezik be támadásra, ha erőfölényt gyűjt össze, vagy ha az ellenfél meggyöngyül. Persze ez a megfogalmazás így erősen leegyszerűsítő: csak arra jó, hogy az elvet világossá tegye. Ha ugyanis *konsztatálom* az erőviszonyok számomra kedvező változását, vagyis az erőfölényt, a piaci szívóhatást, már régen késő erre *stratégiával* válaszolni: vagy fel vagyok készülve arra, hogy egy gyors taktikai akcióval kihasználjam a váratlanul jött alkalmat, vagy elszalasztott alkalommá válik. Amikor támadó stratégiát készítek elő gazdaságpolitikai műhelyeimben, az esetleg bekövetkező erőfölényhelyzet még nem egyéb egy sóvár kívánságnál. A támadó stratégia éppen azért neveztetik stratégiának, és nem monte-carlói

kaszinóbeli időtöltésnek, mert nem bízta a gazdasági expanzió sorsát egy éppen arra kódorgó szerencsés időpillanatra, hanem felméri ezen időpillanat bekövetkeztének valószínűségét, felméri azt, hogy elegendő erő van-e a kedvező szituáció körülményei születésének elősegítéséhez, és egyben megteszi az intézkedéseket egy ilyen szerencsés időpillanat kihasználására.

Egy példával illusztrálom a fentebb vázoltakat. Sajnos, a példa nem gyakorlati: legalábbis nem úgy, mintha az orvosprofesszor a gyermekgyógyászati előadáson egy gyönyörű, pirospozsgás csecsemővel demonstrálna. Az én példám egy olyan magzat spirituszban konzervált teteme, amely valószínűleg gyönyörű csecsemővé válhatott volna, ha megszületik.

A '70-es évek végén elemi erővel merült föl a magyar élelmiszergazdaság világpiaci szerepének s ezzel együtt egész továbbfejlődésének kérdése. Két irányzat került napvilágra. Az egyik a nagyvolumenű termékek – így a kenyér- és takarmánygabona, sejtés- és baromfihús, alma, bor piacra termelt mennyiségének növelésével, a hektárhozam-növelésével, a rentabilitásnak a skála-járadék növelésén keresztüli öregbítésével kívánta megoldani azt a kínzó dilemmát, miszerint az agrárkivitelre a devizabevételek miatt, "ha esik, ha fúj", szükség van, viszont az agrárkivitel csereviszonyai szüntelenül romlanak. – A másik elképzelés abból indult ki, hogy a nemzetközi piacok agrárrollója hosszú időn keresztül fennmarad: ez számos gazdasági és politikai megfontolás miatt erősen valószínű; s amennyiben néhány évtizeden belül mégis felszívódnék, semmi komoly akadálya nincs annak, hogy a tömegcikk termelése elsősorban azokban az országokban növekedjék, ahol akár az agrártermelés szerkezeti adottságai miatt, akár a munkaerő olcsósága miatt, a mienkénél olcsóbban lehet piacra lépni. Egy erősen tőkekorlátos s egyben európai elevenmunka-költség szintű gazdaságnak tehát sem agrárrolló, sem egyenlő agrár-ipari csere esetén nem szabad tömegexportra berendezkedni élelmiszertermékekből. Ellenkezőleg, ha egyébként a termelési tényezők agrár- "csomagja" nélkülözhetetlen számára, vagy egyenesen hasznos, úgy ezt meg kell óvnia a tőkebő, illetve olcsón munkaigényes importversenytől: vagyis az élelmiszergazdaság jövedelemtermelő képességét a fajlagos minőségi teljesítmény növelése és a szektor belső szerkezetének optimalizálása oldaláról célszerű megragadni. Ez mindeneke-

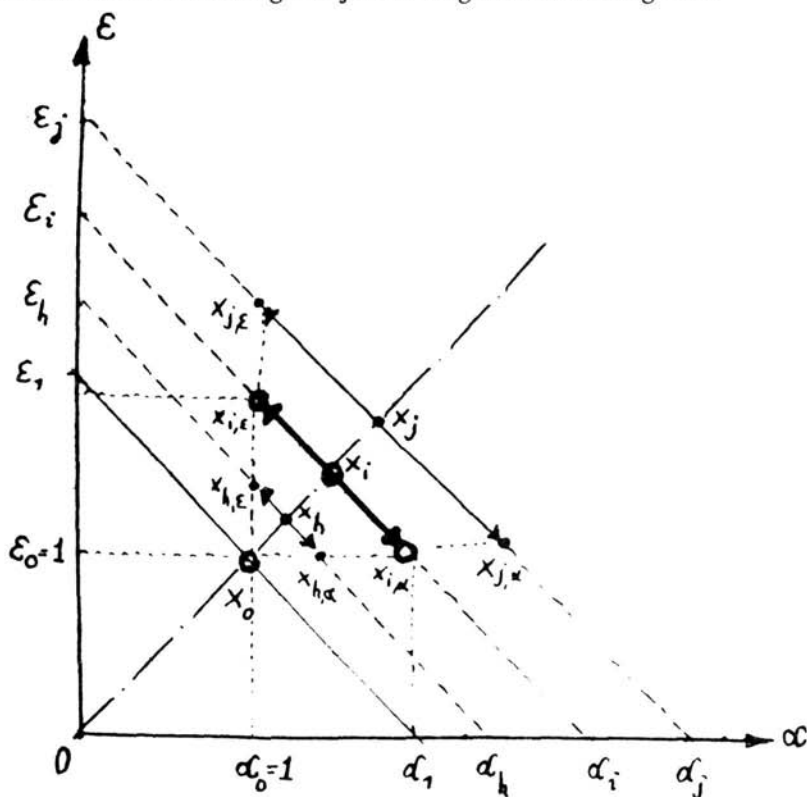
lőtt az agrárszektor K+F-bázisának fejlesztését, a termelőeszköz-termelő háttérpar minőségi teljesítményének nagyságrendekkel való növelését, valamint az agrárszektor rendszerszervezési know-how-jának világszinten való gyakorlását követeli meg, beleértve ebbe – nem is utolsó sorban – a mezőgazdasági és élelmiszeripari tevékenységen keresztülfutó óriási anyagtömeg komplex hasznosításának ügyét is, ami nem csak árutermelési, hanem környezetkímélési szempontból is elsőrendű fontossággal bír. Ez olyan műszaki-tudományos-szervezési és gazdasági kultúrát hoz létre az országban, amely – ha kellő színvonalú és adaptációra is kész – reményteljesebb exportágazat, mint maga a szűkebb értelemben vett élelmiszer. Az ötlet egybeesik azzal a gondolattal, amit a közmondás fejez ki: "Ha igazán segíteni akarsz az éhezőn, ne egy halat adj neki, hanem tanítsd meg halászni": valószínűsíthető, hogy ez a stratégiai jövő "agrárbiznisze".

Mindkettő támadási stratégia. Az első a tradicionális logika szerint építette föl önmagát: az arisztotelészi szabályokat híven betartva. "A világgiacon annak van sikere, aki számottevő hányadát exportálja a világexportnak, és kedvezőek a termelési tényezők. Magyarországnak kedvezőek a termelési tényezők, ergo: ha a világexportból nagyobb százalékot hasít le magának, az agrárexport gazdaságos és nagy devizahozamú lesz." Ez persze ideológia volt: hasonló ahhoz a vidám füttyörészéshez, amit az éjjel, erdőben gyalogló, rémült gyerekek produkálnak. Valójában a rövid távú devizaszerzési kényszer előtt való egyértelmű behódolás volt az igazi ok, amiért az elsőnek említett koncepció mellett akkora erők sorakoztak fel, hogy a második újszólván szóhoz sem juthatott. Megszületett a hírhedt *gabonaprogram*, amely néhány év múlva megbukott, és sajnos, magával rántotta azt a magyar mezőgazdaságot is a szakadékba, amelyet sok nyugati szakértő is a XXI. század agrárgazdaság legfontosabb kiinduló modelljének volt hajlamos nevezni. Erősen valószínűsíthető, ha a '70-es évek végén – '80-as évek elején nem a pillanatnyi devizaszerzés áll a gazdaságpolitikai célfüggvény 10-es körében, hanem egy alaposan átgondolt stratégiai megfontolás, ma már változatlan vagy kisebb export-volumen mellett valamivel nagyobb devizahozamunk lehetne a szűkebb értelemben vett agrárcikkekben is, ezenkívül jelentősen dinamizálódó forgalmunk bontakozna ki az agrártechnológia és a know-how – részben

rendszer - eladása révén, iparunk célvesztettsége legalábbis kisebb volna, jelentős importot takarítanánk meg a biomasszával való racionális gazdálkodás folytán, és nem ment volna tönkre a mezőgazdasági üzeink jelentős része. Ha viszont elérkezik a "szerencsés pillanat", azaz a Föld élelmiszer-problémájának radikális megoldása elodázhatatlan, globális programmá válik, az ország az élvonalban csatlakozhatna be ebbe. Mindez persze csak akkor volna reális, ha a stratégiai ihletésű agrárpolitikai koncepció nem úszkálna elvetélt embrióként egy üveg spirituszban...

Egy függvény-szerű összefüggés bemutatásával igyekszem egzaktabbá tenni – hacsak gondolatban is, hiszen itt olyan méretezések, mint a gép-konstrukcióknál, egyszerűen elképzelhetetlenek – a támadó stratégia mozgásterét.

4. sz. ábra: A támadó stratégia objektíve meghatározott mozgásteré

A koordináta függőleges tengelyén a gazdaság relatív versenyképességét tüntettem fel: ez a hazai, export-kapacitásokkal rendelkező avagy a szerkezetfejlesztési elképzelésekben exportképesnek remélt tevékenységek prognosztizált hatékonyságának és a világpiaci árakban elismert ugyancsak előrejelzett hatékonysági szintnek a hányadosa:

$$\varepsilon = \frac{e_{\text{belső}}}{e_{\text{nemzetközi}}}$$

A vízszintes tengelyen ugyancsak egy viszonyszám van felmérve: a külgazdasági környezetnek az adott árukosár iránti összesített (és persze: prognosztizált) kereslete, valamint a megfelelő módon értelmezett kínálata hányadosa:

$$\alpha = \frac{q_{\text{kereslet}}}{q_{\text{kínálat}}}$$

A (persze csak elméletileg létező) mozdulatlansági helyzet az, amikor ε és α egyaránt 1-gyel egyenlő. Ez az a helyzet, amikor az ország export-szektorának (teljes vertikumban halmozott!) hatékonysága hajszálpontosan meg egyezik annak a tevékenység-csokornak a hatékonyságával, amely meghatározza a világpiaci csereviszonyokat, s a világpiacon teljes szélcsend van: sem keresleti, sem kínálati többlet nem jelentkezik. Egy ilyen helyzet realitási valószínűsége egyenlő egy borneói dajak törzsfőnök esélyével arra, hogy a budapesti lottón egy éven át folyamatosan ötös találatja legyen, feltételezve azt, hogy Borneón nem lehet magyar lottószelvényt vásárolni. E gyér gyakoriságú szituációban, mondanom sem kell, nincs különösebb értelme támadó stratégián törnünk a fejünket (az ábrán ezt a helyzetet az X_0 pont jelzi, – mondhatnánk: “de minek?”). Ez az $\varepsilon_1 \rightarrow \alpha_1$ vonal viszont, amely a “nirvánapontot” érinti, már érdekesebb a számunkra: ez ugyanis azokat az eseteket mutatja be, amelyek bizonyos szempontból ekvivalensek a “nirvánával”, mégis minőségileg különböznek tőle. Ha ugyanis az X^0_0 pontunk képzeletben kilódul, mondjuk az ε -tengely felé, csupa olyan szituációkat fog jellemezni, amelyek részben jobbák az eredetinel (ti. a tevékenységeink relatív hatékonysága meghaladja a világpiaci cserearányokban elismert szintet!), részben rosszabbak: ti. az irántuk való kereslet elmarad a kínálattól. Ha mármost a gazdaságpolitika vigyázó szemét oly

áhitatosan függeszti az ε (azaz a műszai értelemben vett) versenyképességi tengelyre, hogy látómezejéből teljesen kiesik az α (azaz konjunkturális) versenyképességi kritérium, olyan árucsoportokat fog a világpiacon villogtatni, amelyek a kutyának sem kellene, és akkor kár volt erőlködni. Ha az X_0 -pont az ellenkező irányban lódul ki, a stratégiai ló másik oldalára fog esni: a világpiacon kelendő árukat fogja elviselhetetlenül silány minőségben és szembetűnően drágán kínálni. Ez a stratégia sem fog szerepelni a közgazdasági Nobel-díjra várományosok listáján. *

Végül is levonhatjuk a tanulságot: az $\varepsilon_1 \rightarrow \alpha_1$ függvény mentén a támadó stratégia számára nemigen terem babér. A gazdaságnak fel kell tornáznia relatív hatékonyságát egy $\varepsilon_0=1$ -nél magasabb állapotra, és exportkínálatának összetételét úgy kell változtatnia, hogy az az $\alpha_0 = 1$ értéknél magasabb szintre kerüljön. Ebben az esetben már építhet a külpiaci expanzióra: amennyiben termelékenységi előnyei vannak, innen szerez többlethasznot, amennyiben kelendőbb az árukínálata másokénál, innen folyik be részben konjunkturális ártöbblet-jövedelem, részben skálahozadék a termelés tömegszerűségének növekedése folytán.

Persze nem szabad azt képzelnünk, hogy a nemzetgazdaság mind a relatív hatékonyság, mind a kelendőség területén egyforma lehetőségekkel rendelkezik: a szerkezet, a műszaki kultúrák, a beépített berendezések milyensége, a szakértelem stb. stb. mind meglehetősen inert tényezők, még egy 15-20 éves időszak alatt sem lehet velük olyan könnyed eleganciával bánni, ahogyan azt a türelmes papíron türelmetlen hévvel tervezgetők szokták.

Egyszóval, minden országnak meg kell ideiglenesen békélnie azzal a ténnyel, hogy egy sor kelendő árut drágán, kevéssé korszerűen termel és kínál, egy sor korszerűnek mondható termék pedig valami oknál fogva nincs divatban, vagy más ok miatt (pl. bevezetettség, goodwill hiánya) kevéssé vásárolják, akkor sem, ha igazán jó. Az egyszerűség kedvéért homogenizáljunk: az ország feltornázza magát – nézzük ismét a 4. ábrát – az X_0 pontról az X_i pontra: átverekedte magát a Rubicon folyón. Most ez az X_i pontot elcsúsztatjuk: előbb most is az ε -tengely felé. Ez azt jelenti, hogy a gazdaság növeli a relatív technológiai versenyképességi előnyét, de kínálati szerkezete

* Azt az esetet már nem is merem szervesen belefűzni a gondolatmenetbe, mi van akkor, ha az X -pont az origó felé csúszik, azaz mind a nemzeti hatékonyság nem éri el – makroökonómiai méretekben – a világpiacon által visszaigazolt szintet, mind a kínálat árukosára csupa bővliből van összeállítva, a kereslet pedig mérsékelt. Nyilván ilyen példa is akad a gyakorlatban.

elcsúszik a kevésbé dinamikus áruvilág felé: pl. létrehozza a textilipari "szellemgyárakat", ahol megtermelődik az a textília, amely iránt a kereslet évente alig nő, a fejlődő országok kapacitásai viszont gombamódra szaporodnak, s termékeik utolérhetetlen olcsósággal árasztják el a piacokat. Ez a tendencia fokozódik, míg a gazdaság el nem éri az $X_{i, \varepsilon}$ -pontot, ahol magas technológiával, stagnáló piacú termékeket gyárt és kínál. Ismét felötlik a cinikus közbevetés: "de minek?" Mindenesetre ez az a határpont, ameddig a támadó stratégiája a technikafejlesztéssel számolhat, ha ti. annak az ára a relatív keresleti dinamizmus csökkenése (mindjárt meglátjuk, hogy ez nem elméletieskedő feltevés!). Csússzék az X_i pont a másik irányba: mind kelendőbb áruszerkezetet alakít ki, ám ennek ára a relatív hatékonysági előny egy részének feláldozása: mindaddig, amíg el nem éri az $X_{i, \alpha}$ -pontot, ahol megszűnik a hatékonysági előnye. Ez ismét határeset, amit áthágni nem tanácsos, mert ezen túl a ráfizetés dinamizálása folyik csak. Praktikusan az expanzív stratégiákat az $X_{i, \varepsilon} - X_{i, \alpha}$ tartományban, e két kritérium-határ között szabad csak kidolgozni.

Az egész gondolatmenet legérdekesebb kérdése következik: Tényleg reális feltevés-e az ábrázolt "kiszorítódsdi": tényleg keresleti dinamizmus-vesztéssel kell-e minden esetben fizetni a műszaki eredetű versenyképesség növeléséért, és fordítva: meg kell-e elégedni egy primitívebb műszaki kultúrával akkor, ha olyan árut akarok termelni, amelynek a kereslete úgy burjánzik, mint a dudva? – Igen, ez többé-kevésbé törvényszerűen fellép minden olyan gazdaság esetében, amelynek műszaki kultúrája egy jókora lépéssel hátrébb tart a világgiazi hatékonysági viszonyokat meghatározónál, és termelési szerkezete is olyan állapotot tükröz, amely x-évvvel ezelőtt volt korszerű. Egy ilyen gazdaság gyárthat pl. kiváló szerszámgépeket, ami a mechanikus részét illeti a rendszernek, de nemigen ért ahhoz az automatikához-robotikához, amely nélkül egy fémmegmunkáló berendezés ma már múzeumi tárgy és nem termelőeszköz. Mármint: vagy erőlködik, hogy az általa uralt technikai kultúrában valami nagyot alkosson, tehát fejleszti a szerszámgép mechanikai konstrukcióját, így az eladhatósággal gyűlik meg a baja. A kereslet lassan nő, s a versenytársa nem Svájc lesz, hanem Zambia. Ha áttér a szerszámgépipari elektronika termelésére, elvileg dinamikus területre téved, ám a műszaki teljesítménye hosszú ideig igen szegényes lesz, költségei pedig magasak, s ekkor is rajtaveszt: vagy van tartaléka a "tanulódót" kibőjtölni, vagy befogadja a gyorsító külföldi működőtökét, s akkor elviszik a hasznát, vagy abbahagyja az erőlködést, és így konzerválja a hátrányait.

Helyzeti hátránnyal induló gazdaság tehát csak akkor gondolkozzék támadó stratégiában, ha van "kibőjtölési tartaléka". Kelet-Ázsia gazdaságainak legalábbis így sikerült "támadniok". A masszív működtetőke-importtal kombinált támadás csak igen kedvező feltételek között nem vezet függőséghez. Még egy megjegyzés: az összefüggés közgazdasági természetéből következik – és egyben a grafikus ábrázolás is visszaigazolja a következtetést –, hogy ti. a támadó stratégia szabadságfoka, vagyis a választási lehetősége abban a tekintetben, hogy a műszaki színvonal gyors emelésére, vagy a kelendő, voluminózus áruk termelésére alapozza-e inkább az expanzióját – egyenes arányban áll a makro-ökonómiai szinten érzékelhető (nemzetgazdasági jellemző) teljesítményszint és a szerkezet-dinamizmus fokával. Lapozzunk vissza a 4. ábrához: ha a hatékonyság csak annyival nagyobb a világpiacon még visszaigazoltnál, mint amennyivel nagyobb értéket mutat a függőleges tengelyen az ϵ_h az ϵ_T -nél, a kínálati áruszerkezet pedig csak α_h -nyi értékkel haladja meg a "nirvána" -szintet, akkor a támadó stratégia mozgástere csak csak $X_{h, \epsilon} \rightarrow X_{h, \alpha}$ nagyságú lesz, ami jóval kisebb, mint az $X_{i, \epsilon} \rightarrow X_{i, \alpha}$ játéktér. Ha a gazdaság makroökonómiai szintű pozíciófőlénye továbbhalad az $\epsilon_j \rightarrow \alpha_j$ színvonalig, a játéktere tovább bővül: $(X_{j, \epsilon} \rightarrow X_{j, \alpha}) > (X_{i, \epsilon} \rightarrow X_{i, \alpha})$.

Az eddigiekben a relatív (a nemzetközi kereskedelem csereviszonyai által még visszaigazolt, piacképesnek tekintett) hatékonyságot, valamint a piaci szívóhatást (azaz a kereslet-kínálat pozitív eredőjét) a gazdaság *egész exportkínálatára* értettem. Ez megengedhető, ha az elvet akarja megérteni az ember, és nem zavarja az olyan módon pallérozott elmélet, akik hozzászoktak a modellekben való gondolkodáshoz. Egy gyakorlatiasabb észjárású olvasó azonban nem tud mit kezdeni a nemzetgazdaság *átlagos* relatív hatékonyságával, de az exportkínálat *átlagos* vagy összesített keresettségével sem. (Elküldi a szerzőt, mondjunk a párizsi Lafayette áruház földszintjére, hogy vásároljon "egy üveg parfümöt", aztán végignézi, hogyan kóvályog a mintegy ötezerféle *konkrét* parfüm-márka között tanácstalanul.) Az X_o , X_h , X_i , X_j kombinált versenyképességi szintek, amelyek a példánk előző fázisában a támadó stratégia lehetetlenségét, szerény vagy merészebb lehetőségeit jelezték, *nem megfogható* dolgok: csak az absztrakcióra képes emberi agyban léteznek. Illetve, valós jelenségek ezek, de csak *eredő-hatásképpen*: a gyakorlati élet dolgaival bajlódó halandó nem velük találkozik, hanem például az Ikarusz autóbusz relatív műszaki-gazdasági színvonalával és az autóbusz iránti külpiaci kereslet és kínálat viszonyával.

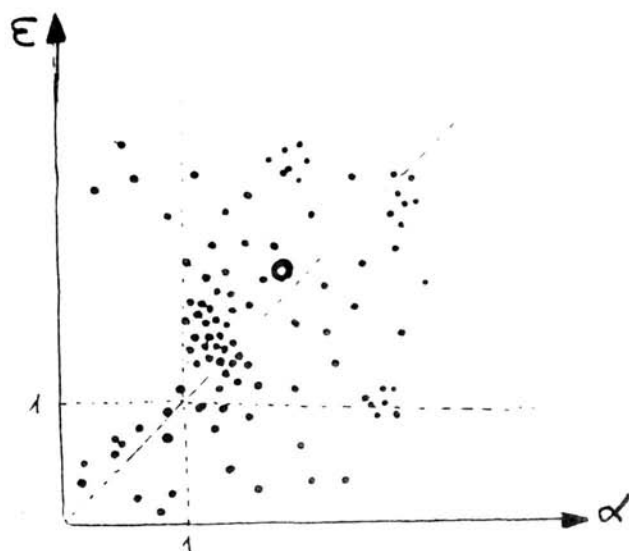
Ennek tudatában próbáljunk a 4. ábrára más szemmel tekinteni: az l, h, i, j, fokozatokat ne *időbeni*, hanem *térbeni* jelenségekként fogjuk föl. Ezek szerint lesz egy exportálható termékünk vagy termékcsaládunk, esetleg egy vállalatunk, amely a "j" színvonalon foglal helyet: vagyis a technika-ági és a konjunktúra-ági versenyképessége erősen meghaladja a világpiaci belépőhöz mindenképpen szükségeset, s e két faktor egyenletesen érzékelhető a piaci pozíciójában. Vannak olyanok (termékek ... stb.), amelyek a "j"-szinten helyezkednek el, de közelebb az ε -határhoz, vagy az α -határhoz: a gazdaság legelőrehaladottabb rétegének szegmensei úgy ülnek sorban a "j"-vonalon, mint a fecskék a telefondróton. Persze csak a marginális határértékek között, mert aki innen ("balra-fel", vagy "jobbra-le") kilóg, azt a világpiac halálra ítéli, s ha a gazdaságpolitikának van egy csöpp sütnivalója, ezt az ítéletet végre is hajtja, ha a piaci értékítélet tartósnak prognosztizálható.

Ugyanígy ülnek az eggyel lentebbi – "i"-nívójú – telefondróton azok a szerkezeti, illetve exportkínálati elemek, amelyek kombinált hatékonysága alacsonyabb fokú, mint a "j"-szinté. Itt a kilengési lehetőségek korlátozottabbak. Egy még alacsonyabban lengő dróton igen kis helyre összezsúfolva gubbasztanak azok a szerkezeti-piaci szegmensek, amelyeknek nem futotta többre a "h"-nívónál. Még ők is kaphatnak valamilyen hasznos szerepet a támadási stratégiában. A "nirvána"-színvonalúak – ha vannak – ebből már kiesnek: ahhoz azonban, hogy végülis a súlyozott átlagnak megfelelően hol lesz az előbb tárgyalt átlagszint, éppúgy hozzájárulnak, mint a "j"-szint elit harcosai. Ahhoz, hogy a nemzetgazdaság összesített teljesítménye az így kialakuló átlagszinten mennyire tolódik el az ε , illetve az α -végletek felé, az eltérések súlyozott átlaga fog felelni.

Végeredményben a sok-sok ágens – termék, termékcsoporth, vállalat, ipar, vidék vagy mezőgazdasági termőfaj stb. (úgy fog szóródni, az ε α koordináta-rendszer síkjában, mint a katonák találatai egy lölapon.)

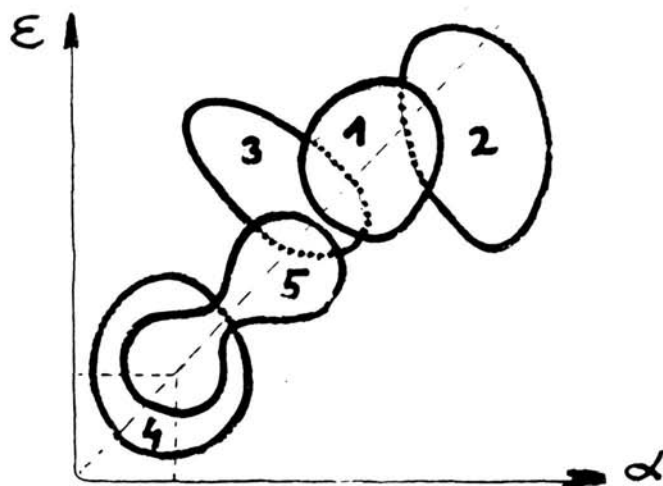
Aszerint, hogy hol találunk ezen a "lölapon" sűrűsödéseket, alkothatunk képet magunknak a gazdaság tényleges – most már nem steril átlagként, hanem húsból-vérből való gyakorlatias jelenséggé értelmetmezett – általános helyzetéről. Ennek a matematikai átlag (amit az 5. ábrán vastag karikával jelöltem) csak általános, útbaigazító jelzőszáma.

5. sz. ábra: A kombinált versenyképesség szóródása (sematikus ábrázolás)

Olyan, mint amikor a Balatonban úszó bóján ki van írva: "vízmélység 2 m" – ami nem többet jelez, csak azt, hogy errefelé az úszni nem tudók meg szoktak fulladni. A koordinátarendszerben sűrűsödő csomók azonban nélkülözhetetlen információkat szolgáltatnak ahhoz, hogy ha egyáltalán olyanak ítéljük a helyzetünket, amely elbír egy támadó stratégiát, akkor mi legyen annak a fő tartalma: a rendelkezésünkre álló termelésítényező-csomagok közül melyekre hogyan számíthatunk. A 6. ábrán öt ilyen szerkezet-jelleget ábrázolok, persze erősen sematizálva: az első az egyenletesen magasan fejlett szerkezet, amely mind a műszaki versenyképességi faktor, mind a keresleti faktor szempontjából kiegyensúlyozott szegmensekből áll (zömében) össze. A második "csomó" ugyancsak magasan fejlett zömöt mutat, de a versenyképességre inkább a szerkezet dinamizmusa, mintsem a hatékonysági (műszaki) csúcsteljesítmények nyomják rá a bélyegüket. A harmadik gazdaságnál fordított a helyzet: az általánosan magas szint a K+F és termelési sikerek felé szóródik, a szerkezet kevésbé dinamikus.

6. sz. ábra: Gazdasági szerkezet típusok a kombinált versenyképesség szempontjából

A negyedik a támadó stratégia szempontjából igen óvatosan kezelendő gazdaság: szegmenseinek jelentős hányada a kritikus szint körüli, vagy az alatti. Végül az ötödik szerkezet az ábrában babapiskóta-formát ölt, vagy hasonlít egy éppen osztódó amőbához: ez a tipikusan duális szerkezet, amelynek egy része műszakilag fejletlen, piaci szempontból pedig a "műfaj" is elavult, a másik hányada pedig alkalmas valamilyen támadó jellegű stratégia kidolgozására. A dualitás megnyilvánulhat vállalati, ágazati, műszaki tradíció, területi keresztmetszetben: rendszerint mindegyikből van benne valami. Leginkább azért sajátos, mert a "piskóta" kidudorodásai egymástól is függenek: az a támadó stratégia, amely megpróbálja kiaknázni a felső dudorban rejlő energia-potenciált, nem engedheti meg magának azt, hogy

ne számoljon az alsó dudor energiaelszívó, és -pazarló hatásával, lévén egy vérkeringésű a két ellentétes világ.

4.2.3. Védekező stratégia

A védekezés nem egyenlő a támadás elmaradásával. Ha a gazdaságpolitikának nincs a környezeti hatásokra való reagáláshoz *aktív* tevékenységi koncepciója, hanem hagyja, hogy a külső impulzusok hullámverései sodorják a gazdaság ladikját, s legfeljebb a felborulás ellen igyekszik védekezni, akkor *nincs* stratégiája. A védekező stratégia tehát éppoly átgondolt, határozott célokkal, eszközökkel, intézményi feltételekkel rendelkező koncepció- és intézkedésrendszer, a maga variánsaival, kontroll- és korrekciós alrendszereivel, mint a támadás. Pusztán az *alapcélja* különbözik: nem expandálni akar, hanem *meg akar előzni, vagy meg akar állítani valamiféle degradációs folyamatot, el akarja hátrítani azt, hogy a gazdaságra záporozó környezeti impulzusok leszűkítsék a gazdaság reális mozgásterét, megbénítsák a gazdaság önmozgását, és valamiféle külső döntési központ passzív függvényévé tegyék azt.*

Ha az előbbieken azt hangsúlyoztam, hogy a támadás első, nélkülözhetetlen kritériuma a gazdaság "jó állapota", akkor ehelyütt árnyaltabb fogalmazás szükségeltetik. Nem csak akkor kell ugyanis védekező stratégiát kikovácsolni, ha a gazdaság helyzete, erőnléte valami ok miatt akár abszolút mértékben, akár a környezethez mérten, azaz relatív értelemben megromlott. Egy ereje teljében lévő, remekül prosperáló gazdaság is rászorulhat arra, hogy hosszabb-rövidebb időre megálljt kiáltson az expanziójának, és "beássa magát". Például akkor, ha valamilyen piaci vagy egyéb (pl. politikai, katonai, stb.) ok arra kényszerítette egy előző periódusban, hogy erőltetett ütemet diktáljon, akár a K+F-nek és az ezen alapuló beruházási (modernizálási) tevékenységnek, akár az extenzív terjeszkedésnek, vagy a kereslet-dinamizmus felé fordulásnak, s előrelátható a veszélye annak, hogy a túlfeszített húrok megpattanjanak. Az ilyen védelembe vonulás általában nem tölti ki egy teljes stratégiai előregondolkodási periódus egészét – bár, nincs ez sem kizárva –, rendszerint a túlfűtöttre sikerült támadási stratégia *korrekciójának* tárgya szokott lenni: ám az ilyen korrekció (az előkészület munkaigényét, a koncepcióváltás szellemi teljesítményét és hatásait tekintve) felér egy önálló stratégiai periódus jelentőségével. "Törölmetszett" védelmi stratégiát általában olyan helyzetekben kell kidolgozni, amikor a nemzetgazdaság fölött valami oknál fogva tartósan beborul az ég: pl. olyan súlyos

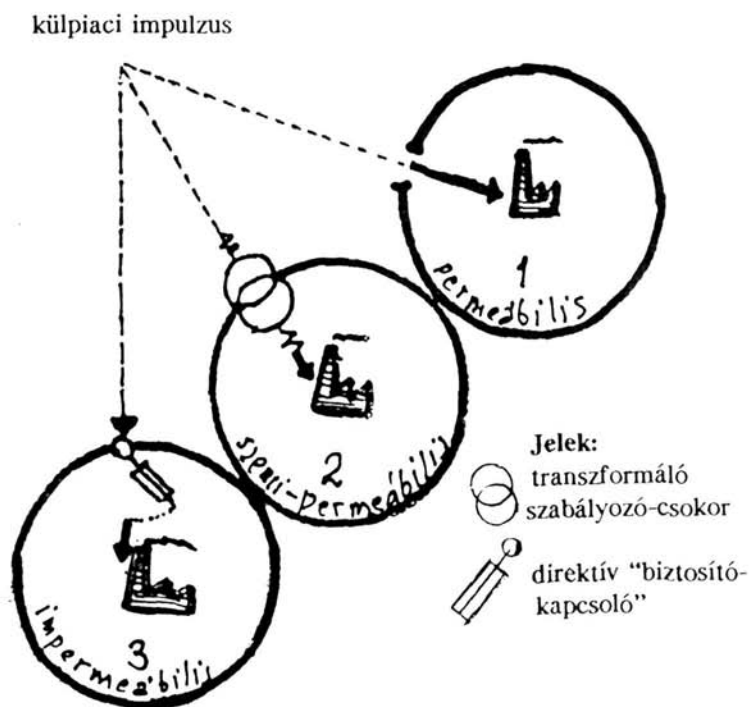
külkereskedelmi veszteségek érték, amelyek évtizedre előre kihúzták a talajt a kialakult fejlődési jelleg folytathatósága alól, vagy a környezetben hirtelen és követheetlenül gyorsan (azaz gyorsabban, mint ahogyan az ország intellektuális ereje vagy felhalmozóképesége követni tudná!) szerkezeti változások, műszaki generációváltások, keresleti-kínálati eltolódások, versenyszituációban bekövetkező törések stb. stb. (egy szóval: *mutációk*) mennek végbe, s ennek következtében a gazdaság tegnap még "jónak", netán "kiválónak" ítélt erőnléte mára gyengének vagy egyenesen kórosnak ítéltetik. Azt hiszem, nem kell részletesebben kifejtennem, milyen nagy különbség van a kétféle stratégiai védelem kiépítése között: az egyik alapcélja a támadás-sorozat eddig elért eredményének biztosítása egy erő-összeszedésnyi, tartalék-feltöltésnyi időre, a másik a gazdaság élet-halál harca a degradáció ellen. Az első a gondos háziasszony intézkedése, hogy a dugig tömött spájzban legyen elég egérfogó, míg a másik Hemingway öreg halászának titáni küzdelme a cápák hadával a mindennapi falat élelemért, meg az emberi önbecsülésért.

A közgazdaságtudomány derékhada a támadó stratégia véghezvitelét úgyszólván teljes egészében a mikroökonómiai szférába utalja, míg a védelmi stratégia teendőit erősen megosztja a vállalatok és az állam között. A védelem alapvető eszköze a külvilági impulzusok elzárása, szelektálása, gyengítése a vállalati szféra felé. A protekcionizmus aféle "őzonpajzs" a hazai gazdasági szerkezet fölött, amelynek hivatása, hogy megvédje azt a konkurencia gyilkos sugárzásától, vagy legalábbis annyit lefogjon e sugárzásból, amennyi tönkretethetné a szépreményű hazai struktúrát, viszont annyit meghagyjon belőle, amennyi nagyobb teljesítményre ingerli és arra kényszeríti, hogy immunitást fejlesszen ki magában ellene.

A védelem három alapfokozatú, amelyek között persze az árnyalatok és a sajátosságok végtelen gazdagsága alkotja a közvetlenül tapintható valóságot. Az első fokozat a *permeábilis* (áthatolható) gazdaság, amelyben a belső piacot, s ezen belül a termelőt és a fogyasztót lényegében nem választja el semmi a külpiazi impulzusoktól: ezek akadálytalanul hatnak a belpiazi csereviszonyokra, a versenyre, meghatározzák – vagy legalábbis befolyásolják – a versenyképességet, a maguk képére és hasonlatosságára formálják át a gazdaság-szabályozást is, hiszen jóval erősebb hatást gyakorolnak a hazai gazdasági folyamatokra, mint amekkorát egy olyan állami szabályozás gyakorolhat, amely lemond a külpiazi impulzusok hazai hatásának befelgyesítéséről.

A 7. ábrán ezt az esetet olyan körrel próbálom szemléltetni, amely hiányos: a külpiaci hatás a kül- és belpiac határán (azaz a valutaváltás pillanatában) akadálytalanul, torzulás nélkül alakul át belpiaci hatássá. A külső hatások elsődleges receptora tehát az exportőr vagy importőr, azaz a vállalat, amely vagy tovább tudja hárítani a hatás jövedelmi és információs következményeit, vagy nem. A valutaváltás is automatizmusokhoz van kötve, tehát nincs oktrojált árfolyam és nincs mesterségesen korlátozott pénzkereslet vagy kínálat.

7. sz. ábra: A gazdaságvédelem fokozatai

Az ilyesfajta külkereskedelem- és devizapolitika nem védelmi jellegű: hiszen éppen az a lényege, hogy a belső piacot és tevékenység-struktúrát nem hajlandó védelmezni a külső hatásokkal szemben. Ha a kereskedelem teljesen nyílt, korlátozásmentes, ám a valutapolitika aktivizálódik: az állam jelentős pénzüpiaci manőverekre rendezkedik be, vagy hivatalos árfolyamokat, illetve árfolyamingadozási sávokat ír elő, netán korlátozza a hazai valuta külföldi, vagy a külföldi valuta hazai forgalmát – s itt csak néhányat soroltam fel a lehetséges beavatkozások közül –, akkor már nem egészen szabad az út a kül- és a belpiac között. Ha vámokat, illetékeket vezetnek be, szubvencionálják az exportot, vagy az exportra termelő vállalatok prémiumképpen olcsó műszaki fejlesztési kölcsönt, állami hitelgaranciát vagy állami ingyenyújtatást kapnak, akkor kiépülhet a bel- és külpiac “határán” olyan normatív és egyedi szabályozókból álló szövevény, amely a külpiac felől érkező hatásokat erősítheti vagy gyöngítheti, irányukat megváltoztathatja: ezek összessége *transzformátorként* működik (az ábrán a transzformátor egyezményes jelével is tüntettem fel!). *A gazdaság továbbra is fogadja a külső hatásokat, azok közvetlenül érik a vállalatokat, csak éppen a gazdaságvédelmi megfontolásokból kiépített transzformátor-rendszeren keresztül.*

Ezért az ilyen nemzetgazdaságot már nem lehet teljesen áthatolhatónak neveznünk: inkább “szemi-permeábilisnak”, mint a legtöbb boricipőt, amelynek használati utasításában felhívjuk a t. vásárló figyelmét arra, hogy esős időben ne nagyon hordja, mert könnyen lábfürdőt vehet benne. Persze a gazdaságpolitika éppen ezért teszi *félig-átha-tolhatóvá* a rendszerét, mert nem akar befürödni. Az áthatolhatóságnak is vannak előnyei, a védekezésnek is. A “szemi-permeábilis” védekezési rendszerek megpróbálják hibridizálni mindkettő előnyös tulajdonságait: hol sikerrel, hol meg siker nélkül. Mindenesetre ez a modell örvend a legnagyobb népszerűségnek: az államok döntő hányadának védelmi stratégiája erre a “szemi-permeábilis” módszerre épül. *A harmadik* típusú gazdaságpolitika a külföldi piaci impulzusokat sem egyenes, sem transzformált módon nem engedi *direktben* hatni a hazai piacra. *Ilyen értelemben* elzárja a belgazdaságot a külgazdasági hatások elől. *A jelzéseket egy valamiféle gazdaságpolitikai központ szenzorai érzékelik*, dolgozzák föl hasznosnak és károsnak ítélt, “szeretem”

és "nem szeretem" – élményekké, s ezeknek megfelelő *belgazdasági természetű jelzéseket lövellnek tovább* a vállalatok, fogyasztók, reménybeli exportőrök és importőrök felé. Ez a rendszer az ábrán egy biztosítóval van jelölve: a kapcsolót a külvilágból érkezett impulzust érzékelő, értékelő központi szerv vagy benyomja, vagy nem: eszerint érzékeli a vállalat azt, hogy a külgazdaság követel-e tőle valamit, vagy sem, ajánl-e neki valamit, vagy sem. – Ne tévesszük össze ezt az "impermeábilis" védelmi rendszert az *autarkiával*. Ez utóbbi ugyanis megvalósulhat a másodiknak felsorolt külgazdaságpolitika mellett is: lehet helyezni olyan transzformátorokat a két piac közé, hogy minden belpiaci ágens elriad az exporttól és importtól, s minden külpiaci ágensnek elmegy a kedve a belpiacra lépni; s lehet rendkívül intenzív, sokoldalú nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszert fenntartani hermetikusan elzárt belső piac esetén is. Kétségtelen, aki ki akarja vonni a nemzetgazdaságot a nemzetközi munkamegosztásból, az kevésbé hajlamos a teljesen liberalizált ("permeábilis") gazdaságpolitikára, annál hajlamosabb a szigorú ellenőrzés valamilyen szabályozó-csomagjának bevezetésére. Ezért az autark beütésű gazdaságpolitikák általában együtt szoktak járni a gazdaság "permeabilitásának" csökkentésével: általában, de nem kötelezően, s az összefüggés fordítva még kevésbé igaz: egy gazdaságpolitika nem feltétlenül autark, ha sokoldalúan "transzformálja", vagy – uram bocsá! – állami szinten szelektálja a külső hatásokat. (Valahogy úgy járunk, mint az a vándor, aki egyszer össze akarta foglalni sok-sok falun keresztülhaladtában szerzett tapasztalatait a kutyák természetével kapcsolatban: először leírta, hogy "amelyik kutya ugat, az nem harap"; aztán átgondolta, s hozzátette "de némely kutya akkor is harap, ha ugat"; aztán elmélázott, s folytatta: "számos kutya nem harapós"; aztán még egyszer átnézte az egészet, és a papírlapot a szemétkosárba dobta.)

Persze a védelmi stratégia kimunkálásakor nem azt kell kínos pontossággal kidolgozni, hogy mely árukra mekkora vámot vessünk ki és mely partnereinkkel állapodjunk meg klíring-elszámolásban, mely termékek behozatalát kontingentáljuk, hány forintot adjunk egy argentin peso-ért stb. stb.: ezt bízzuk a taktikai jellegű gazdaságpolitikai lépések, csomagtervek kimunkálói-ra. A stratégiai koncipiáláskor azt kell eldönteni, hogy

– olyan-e a hosszú távon előrelátható helyzet, hogy a gazdaságnak védenie kell a pozícióit;

- ha igen, akkor van-e elég ereje a gazdaságnak a védelemhez;
 - mi legyen a védekezés célja: az erőgyűjtés, a kivívott külgazdasági pozíció megtartása, vagy a kiszorulás minimalizálása, avagy a hazai gazdasági degradáció elkerülése;
 - általános vagy szelektív védelemre van-e szükség, illetve lehetőség: ha ez utóbbi eset áll fenn, akkor meg kell határozni a védelem kulcs-pontjait;
 - mindezekről függ az, hogy milyen intézkedés-csomag preferálása mellett szögezzük le magunkat, vagyis a fentebb második és harmadik típus közül melyiket válasszuk, illetve bármelyikük tiszta vagy vegyes alkalmazása esetén a rendelkezésünkre álló módszer- és eszköztár konkrét alkalmazásakor milyen "filozófiát" kövessünk. *
- Az egyik ilyen "filozófia" lehet pl. a *minél kisebb protekcionizmus* elve, vagy a *minél kisebb adminisztratív protekcionizmus* elve: de elképzelhető a *normatív jellegű* "transzformátorok" minél kiterjedtebb alkalmazásának elve is, meg az állami beavatkozás (főleg a fejlesztési célú rásegítések) *minél szelektívebb* voltának elve; kialakulhatnak ilyen gondolat- és gyakorlat-terelő "cövekek" a protekcionizmus földrajzi irányával kapcsolatban is.

Hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy a védelmi jellegű stratégia megválasztásában és mértékének meghatározásában nagy a kormányzati elhatározás szabadságfoka. Azt hiszem, ez illúzió. Ha elfogadjuk azt, hogy a *védekező stratégia lényege az, hogy a kárelhárítás és a szükséges átépülés (műszaki, választéki, szerkezeti, piac-szerkezeti) az expanzíós ütem rovására gyorsítódik föl, akkor a védelem ára az elmaradt expanzíós jövede-*

* Ez rendkívül fontos eleme a védelmi stratégia kimunkálásának: a védekezés ui. jóval eszköz- és módszer-érzékenyebb, mint a támadás. Egy támadó stratégia fő erénye a piacokat lehengerlő áruválaszték, áruminőség, műszaki teljesítmény, és az ugyesen, intelligensen alkalmazott marketing. A támadás sikere elsősorban ezektől függ, és nem attól, hogy milyenek a vámok, a szubvenciók, az adminisztratív külkereskedelem-szabályozási eszközök, valamint ezek összessége. Ha egy gazdaságpolitika azt tapasztalja, hogy támadó hadműveletei mégis erősen szabályozás-függőek, az annak a jele, hogy támadása gyenge lábon áll: talán szerencsésebb lett volna eleve védekező stratégiához fordulnia: kellemetlen érzés lehet, ha egy olimpikon a marathoni futás huszadik kilométerénél dőbbsen rá, hogy jobb lett volna otthon hagynia a lúdtalpbetétet, s helyette a kedvenc, vasalt sétabotját hozni a versenyre. Az az ember viszont, akit a kocsma előtt duhaj legények megtámadtak, joggal tehet szemrehányást magának, hogy nem hozta el a fűtykösét, s így most csak a kalapjával csépelheti a támadóit.

lem. Persze csak akkor, ha a kormányzat valóban egy expanziót fékezett le, azt a reális veszélyt elkerülendő, hogy az túlfűtötté váljék, vagy hogy a környezeti változásokhoz – mozgási tehetetlensége folytán – nem tudván alkalmazkodni, összeomolják. Ha már a szétpukkadtt luftballont kell stop-polgatni, vagy a környezete által cserbenhagyott, súlyos sebeit nyalogató gazdaságot kell valahogy lábra segíteni, az már nem védekező, hanem “feltápáskodó” stratégia. A védelemre való berendezkedésnek tehát reálisan becsülhető ára van. Hogy plasztikusan jelenjék meg a stratégia készítői előtt, össze kell vetni azzal a becsült nyereséggel, amit a védelmi periódus alatt átforgalmazott gazdaság a prognózisok szerint hozni fog, illetve azzal az ugyancsak becsült veszteséggel, amely érne a gazdaságot egy megváltozott (az előrejelzések szerint nagy valószínűséggel várható) helyzetben, ha ti. elmulasztaná végigszenvedni ezt az önmegtartóztató időszakot.

Vagyis a védelmi stratégiának objektíve meghatározott *mozgástere* van. Ha a kormányzat félénk, túlságosan biztonság-kedvelő, olyan *korán fékezi* le a támadás lendületét, hogy gazdaság a) még nyugodtan expandálhatott volna egy ideig, a túl korai lefékezés tényleges haszonkieséssel és esetleg piacokról való kiszorulással vagy más veszteséggel jár; b) a veszteségek következtében a gazdaság nem tölti föl az energiatartalékait a védelem időszakára, így a szükséges átépítések gyengén vagy befejezetlenül mehetnek csak végbe. A védelem így könnyen nem támadásba, hanem feltápáskodásba csaphat át. Ha a kormányzat ügyetlen, mohó, vagy kalandor, nem fékez *idejében*, s bekövetkezik a túlfűtöttség és kipukkadás, vagy a gazdaság nem tudja venni a kanyart, az árokban köt ki. Ez esetben, ha szerencséje van s az elszenvedett veszteségek nem haladják meg a gazdaság regenerációs képességét, egy feltápáskodási stratégia-módosítás (vagy stratégiai szakasz) kiküszöböli a csorbát: csak a költségekre kell “viselőhelyet” találni. Ha a krach olyan mértékű, hogy a gazdaság tartalékai és a fogyasztás összehúzódási képessége nem elegendők (valamelyes külföldi forrásbevonás mellett) az ütközési energia felfogására, úgy a gazdaságon *maradandó* torzulások lépnek fel: a világgazdasági gravitáció besodorja az ilyen országot, mintegy önálló pályáját vesztett aszteroidaként, más országok függőségi körébe. *

A hivatása magaslatán álló kormányzatnak tehát úgy kell megéreznie azt, hogy meddig szabad az expanziót engedni – pláne: doppingolni – mint

* Úgy is kifejezhettem volna magam, hogy az ilyen országokat valaki gyarmatosítja.

ahogyan a kutyák érzékelik a közelgő földrengést, vagy mint ahogyan Ady, egy, a Szent Mihály útján végigsurranó kis szélfuvallatban megérezte az őszi közeledtét. *

Továbbá: a kormányzatnak jó érzékkel tudnia kell, *hol és mit fékezzen*. Ha pl. a világgazdasági tendenciák vizsgálata egyértelműen azt mutatja, hogy az általános összezavarodottságból kiemelkednek körülrajzolható tendenciák: mint pl. az 1973-as konjunktúra-összeomlásból az energia- és anyagtakarékos technológiák, a mikroelektronika, biotechnológia, a temelési eljárások erős technológia- (azaz: töke-) és információ- (azaz: intelligencia) igényessége, akkor semmiképpen nem fékez *általában*, válogatás nélkül minden területet és mindenfajta tevékenységet. Ha igen, úgy csak azt bizonyítja, hogy pillanatnyi nyomások hatása alatt, pillanatnyi érdekeket követve, meggondolatlanul intézkedik: vagyis nem csak az előrelátási képessége gyenge, de a reflexe is rossz. Lovasszekér bakjára való, nem volán mellé. Minél szelektívebb a kihívás, minél érzékelhetőbb a környezet válság-szituációjából való kibontakozás műszaki, szerkezeti és piaci modellje, annál szelektívebbnek kell lennie a védelmi stratégiának: akkor is, ha ez bizonyos, rövid távon jelentkező áldozatokat követel. Ezek az áldozatok összevethetők a prognosztizált nyereségekkel: ha a tét pedig a "lenni vagy nem lenni", akkor különös politikai gondatlanságnak számít a kibontakozás stratégiai szempontjainak szőnyeg alá söprése a pillanatnyi nyugalom érdekében. Mondhatnánk persze azt, hogy egy gazdaság, egy társadalom pillanatnyi egyensúlyát sem lehet a teherbíróképesség határán jóval túlfeszíteni, mivel ez azonnali összeomlással jár: akkor meg minek fáradoztunk a szép stratégiákkal? Ez teljesen igaz: ahogyan a napi kínos-keserves egyensúlyozgatás nem boríthatja el a *tényleges* megoldások felé való makacs haladást, úgy azt sem lehet elviselni, ha a gazdaságpolitika egy stratégiai

* Persze nem lehet megkövetelni egy javarészt nem is szakemberekből összeálló politikai garnitúrától, hogy vizsla-szimattal rendelkezék közeli és távoli gazdasági irányváltozások ügyében. Azt azonban igen, hogy tanácsadóit úgy válogassa össze, hogy közöttük szép számmal legyenek ilyen "földrengés-előrejelző képességűek." Továbbá az is megkövetelhető, hogy ha a tanácsadói szakember-gárdában vannak túlfűtésre hajlamosak, akik a politikusok számára igen kellemes, sőt, kényelmes magatartást javallanak követni, és vannak "károgó varjak", akik óvatosságra, a hét bő esztendő utáni időkre való felkészülésre intik őket – ami kevésbé népszerű dolog –, s ismét vannak olyanok, akik már érzik (ha gyengén és bizonytalanul is), és mérik a környezeti gazdasági időjárás rosszra fordulását, akkor e három kategória mindegyikét legyen képes komolyan venni. A bölcsességnek e két jelével fel nem ruházott kormányra egy húsz négyzetméteres butikot sem szabadna rábízni, nemhogy embermilliók két-három generációra előre eldőlt sorsát.

cél érdekében nap mint nap olyan sikeres operációkat hajt végre, amelyekbe a betegek sorra belehalnak. Megvan tehát a második határpár is: a védelmi stratégiának be kell kalibrálnia magát abba a sávba, ahol a védelem leépítést követel, illetve az expanzióra való erőteljes felkészítéssel egyenlő. *Minden védelmi stratégiának van tehát egy optimális szelektivitása*, amelyet, ha közelíteni tudunk, a védekezés hatékony lesz, ha szem elől tévesztünk, a védekezés helyett segítséget nyújtunk a gazdaságunkat támadó, dezorganizáló erőknél. Ez tipikus esete az *öngólnak*: ami persze a legjobb csapatban is megeshet néha, de az már gyanús, ha az ellenfél teljes eredményének forrását a hazai csapat öngóljai képezik.

4.2.4. "Feltápaszkodási" stratégia

Egy, a külgazdasági kapcsolataira nagy mértékben és egyoldalúan ráutalt, világra szóló exportkínálati szinttel és összetétellel nem jeleskedő, kvázi-fejlett, kvázi-periférikus kis ország egy évszázad leforgása alatt többször is kerülhet olyan helyzetbe, hogy a világ gazdasági események két vállra fektetik. Akkor is, ha a gazdaságpolitikája zseniális, s akkor is, ha a gazdaságpolitikájának fejlettségi színvonala megfelel termelőeri fejlettségi színvonalának: se jobb, se rosszabb. Ez akkor szokott kiderülni, amikor a csődöt mondott gazdaságpolitikai vezető garnitúra kezéből átveszi a kormánykezeket egy olyan csapat, amelyik célmechanizmus-, intézményváltást, vagy egyenesen alapvető rendszerbeli koncepció- és stílusváltást tűz a zászlajára. Egy strukturális csődből ugyanis vagy úgy lehet kikászálódni, hogy elismerem és a jövedelmi-fogyasztási viszonyok területén következetesen feldolgozom a kudarcot, vagy pedig úgy, hogy hallatlan fegyelmezett és intenzív, erősen összehangolt, következetes prioritások alapján végzett munkára fogom az egész társadalmat. A harmadik út, ti. az, hogy elárasztom az országot külföldi tőkével, nem külön variáns: a külföldi tőke, ha nem lát fantáziát a befogadó ország intellektuális teljesítményeinek növelésében, akkor az első variánst valósítja meg: azaz olcsó kulikként dolgoztatja az embereket primitív kisegítő ágazatokban; ha lát fantáziát a lakosság minőségi teljesítményeinek kifejlesztésében, akkor a második útra téríti a vezénylete alá fogott szektorokat, de a többletjövedelmet természetesen elviszi, vagy legalábbis erősen megskalpolja hagyja az országban. Ezért őt még csak le sem illik "büdösimperialistázni": elvégre mindkét lehetőség a hazai kormánynak is a kezében lett volna, ő tudja, miért nem élt vele. Ha elromlik a vízcsap szelepe otthon, és nem értek a megjavításához, vagy lusta vagyok

nekiállni, csak természetes, hogy a kihívott vízvezetékserelő megkéri a javítás árát.

A felsorolt három eset közül kettő nem nevezhető "feltápaszkodásnak": sem az, amikor a társadalom belenyugszik a vereségbe, összehúzza magát és megindul a degradálódás felé, sem az, amikor a csődtömeget jutányos áron kiárúsítja a vállalkozó szellemű külföldieknek. Egyedül azt sorolom ide, amit az imént "fegyelmezett, intenzív, összehangolt, erős prioritások alapján" kialakított koncepciónak, illetve gyakorlati cselekvéssorozatnak neveztem.

Az intézkedések erélyét, céltudatosságát, szelektívitását illetően ez a stratégia inkább a támadási jellegűhöz hasonlítható, ugyanakkor jellemző rá, hogy akkor alkalmazzák, amikor a gazdaság nincs jó erőnlétben, mincs lendületben, környezeti feltételei kedvezőtlenek: ennyiben viszont a védelmi jellegű stratégiához áll közelebb. A céljai is vegyesek: bizonyos pontokon igen agresszívak lehetnek, főként azokon a pontokon, ahol a gazdaságot ért traumatikus hatástól megbénult folyamatokat újra kell indítani vagy az összekuszálódott viszonyokat kell újra rendezni. A versenyképesség, a szelektív kiugrások, a külpiaci sikerek területén ez a fajta gazdaságpolitika szerény, nagy önmérsékletű célokat tűz ki. Ha mégsem, rendszerint súlyos visszaeséssel kell fizetnie.

4.2.5. "Behódolás" és "hódoltság"

Mind a támadó, mind a védekező, mind pedig a feltápaszkodó stratégiák feltételezik a kormányzat olyan helyzetét, amikor *ura* az információinak, a *saját nemzeti érdekeire* képes alapozni a döntéseit, hatalom van a kezében ahhoz, hogy ezeket érvényesítse a gyakorlati gazdaságpolitikai intézkedések során, *kezében van* a kontroll és a korrekció lehetősége. Persze az ilyen kormány sem mindentudó és mindenható: alkalmazkodnia kell a kialakult környezeti erőhatásokhoz, manővereznie kell, kompromisszumokat kell kötnie a partnereivel és a helyzetekkel, egy ilyen kormányzat is félreinformálódhat, ő is "behúzható a csőbe" stb. stb. Hozzáteszem: minden józan kormányzatnak, amikor gazdaságpolitikát farag, elemi érdeke önként figyelembe venni minden fontosabb partnerének érdekeit, törekvéseit, akár a bel-, akár a külföldi környezetről legyen szó. A szuverenitás a modern világban akkor is ezer oldalról korlátozva van, ha a kormány nem írta alá a Római Szerződést, vagy a KGST Alapokmányát. Persze akkor is, ha aláírta, csak akkor legalább tudja, hogy ezen partnereivel hányadán áll:

milyen játékszabályok szerint alkalmazkodnak egymáshoz. Ha "behódolásról" vagy "hódoltságról" szólok, akkor tehát nem erről a természetes alkalmazkodásról, érdekküzdelemről és érvényesítésről, és nem is az egyenrangú felek közötti integrációról beszélek, hanem arról a jelenségről, amit a két szó igen szemléletesen fejez ki: az ország önmozgó, és nemzetiérdekvérvényesítési képességeinek megszűnéséről. Ez egy különleges stratégiai helyzet, amely különleges gondolkodásmódot és cselekvési stílust követel meg a kormányzattól – már, amennyiben *marad* ilyen kormányzat, és amennyiben az a kormányzat nem az ország gazdasága feletti dominanciát megszerző másik erő végrehajtójaként működik. Magyarán, a gauleiterék és a quislingek számára ezen írásműnek nincs ötlete: ők ezeket a saját felsőbb hatóságaiknál kénytelenek beszerezni.

Egy nemzetgazdaság életében adódhat olyan megrázkódtatás, amelynek elviselésére a gazdaság nem volt, esetleg nem is lehetett méretezve, s így súlyos károkat szenved. Az is előfordulhat, hogy a körülmények folyamatosan súlyosan kedvezőtlenek, vagy a gazdaságot feltápáskodása közben érik újabb és újabb csapások: mit felraknak estig, leomlik reggelre, mit felraknak reggel, leomlik estére – mint annak idején Déva váránál. Azt most ne firtassuk, elkerülhetetlen-e az ilyen katasztrófa-sorozat, mennyire ludas a bekövetkezésében a kormányzat helytelen reakciója a situáció-változásokra, stratégia-nélkülisége, az országban meglévő érdekkörök egyikének-másikának tudatos rájátszása a "minél rosszabb, annál jobb" koncepció jegyében. A sorscsapások elleni reménytelen, sziszifuszi küzdelem kimeríti a gazdaság tartalékait, a lakosság tűrőképességét, a gazdaságirányító műhelyek védekezési és talpraállási manővereket illető fantáziáját. A nemzetgazdaság *feladja a játszmát*. Belátja, hogy nem csak csatákat és hadjáratokat vesztett, hanem egy egész háborút.

Ilyen körülmények között – talán felesleges is említenem – nem viselkedhet úgy, mint akinek csak védekeznie kell, és hiába is próbálna feltápáskodni. A védekezéssel elkésett, vagy az hatástalan volt, feltápáskodni pedig nem képes: vérbefagyva fekszik a piacnak nevezett harcmezőn, kiszolgáltatva foglyulejtői kénye-kedvének. Egy olyan súlyosan eladósodott ország például, amelynek az évi hitelfeltevőképessége már arra sem elég, hogy az adósságszolgálat ellátása mellett az egyszerű újratermeléshez szükséges importhoz fedezetül szolgáljon – vagy, másik oldalról nézve: a hitelpiacon felszedhető deviza ahhoz sem elég, hogy a minimális import biztosítása mellett a törlesztés és

a kamatok fedezetül szolgáljon – és semmi remény arra, hogy ez a helyzet a nemzetközi árák oldaláról gyökeresen megváltozzon, továbbá arra sincs remény, hogy a gazdaság a belső tartalékait dinamizálva maga emelkedjék a kritikus válságsszint fölé (akár azért, mert ilyen tartalékok már nincsenek a gazdaságban, akár azért, mert nincs olyan gazdaságpolitika, amely ezeket előcsalogathatná!) – nos, egy ilyen kétségbeejtő helyzetben a gazdaság megnyújthatja még az agóniáját a fizetéseképtelenség bejelentésével (finoman: “átütemezés”). Ez pillanatnyilag talán hoz enyhülést, a távlati feltételeket azonban feltétlenül súlyosbítja: vagyis ez a nemzetgazdaság *csődben van*, és önerőből képtelen a csődhelyzetből kikászálódni. Hangsúlyozom: teljesen mindegy a tények szempontjából, hogy halálát véletlen baleset, szervi betegség, heveny fertőzés, politikusainak vészes gondatlansága, avagy ellenségeinek előre megfontolt szándékú, aljas célból elkövetett merénylete okozta, esetleg adott százalékos arányban mindegyik ok közrejátszott benne. Ezt a nekrológban az újságírók majd elzokogják: a fontossági sorrend még arra is fog lehetőséget adni, hogy mindegyikük hódolhasson egyéni politikai és ideológiai gusztusának; az idő múlása és vele a politikai divatok változása pedig módot ad arra is, hogy nagy, hangos átértékelések menjenek végbe, a “mától kezdve másképp volt” jelige jegyében. Mindez szenteltvíz a halottunknak: a nemzetgazdaságnak, amely – méltatlanul elfeledett módon – nemcsak közgazdászok és gazdaságpolitikusok homokozója, ahol váracskáikat építgetik, egymásait meg szétrugdallják, nemcsak ideológusok céltáblája, amelyre világmegváltó ilyen-olyan színű nyilaikat, és ilyen-olyan kaliberű lövedékeiket eregetik, és nemcsak tulajdonosok és menedzserek kondicionáló szobája, ahol izmaikat erősítik és karriersikereiket koholják, hanem *milliók napi pusztá megélhetésének egyetlen létrehozási lehetősége, amely, ha tönkremegy, akkor minden elvész.*

A nem “gauleiteri” és nem “quislingi” értelemben vett behódolási “stratégia” * fő feladata a *veszteség minimalizálása, s a megőrizhető önálló gazdaságpolitikai játéktér lehetőségeinek felhasználása arra, hogy a ké-*

* Nem csúfolódásképpen tettem idézőjelbe a szót: a vázolt szituációban a behódolás az egyetlen racionális cselekvés lehet, amely biztosítja a gazdaság – esetleg az egész társadalom – fennmaradását. Ki vitatná el a racionalitást Klapka Györgytől vagy akár Károlyi Sándortól? Ám ez mégsem érthető ugyanúgy stratégiaként, mint az előzőek!

sőbbiekben a létrejövő függőség csökkenthető, a saját gazdasági érdek érvényesítése növelhető legyen. Az ilyen értelemben vett "behódolás" tehát a tönkrement gazdaságot tetszhalottnak vagy Főnix-madárnak tartja. Azért hódol be, azaz azért fogadja el más gazdasági erőközpontok dominanciáját, mert *nincs más lehetőség* arra, hogy a milliók napi megélhetését biztosító újratermelési folyamatot fenn lehessen tartani. Amelyik kormányzat nem győződik meg alaposan ennek az ellenkezőjéről, és tudatlanságból vagy kényelmességből megy bele az ország gazdasági "behódoltatásába", vagy az a kormányzat, amely könnyebben egyezik bele az ország gazdasági önmozgó, önmagáról döntő képességének elvesztésébe, mintsem saját hatalmának veszélyeztetésébe, esetleg egy neki nem tetsző politikai-társadalmi konstrukció létébe, nos, az ilyen kormányzat már a quislingek sorát gyarapítja. Nem tudok elképzelni drámaibb pillanatot egy gazdaságpolitika életében, mint azt, amelyikben a feltápaszkodás stratégiája vagy a behódolás között kell választani. Az utóbbi esetben ugyanis az ország *megfosztja magát a korrekció lehetőségétől*: amikor egy nemzetgazdaságot egyoldalú függőségi rendszerbe illesztenek bele, a pénztártól való távozás utáni fel-szólamlások már nem vésztetnek figyelembe.

A "hódoltság" idején *megőrizhető önálló játéktér* nagysága egyenesen arányos a hazai ellenőrzésű vállalatok számának és üttérképességének nagyságával azokban a szektorokban, amelyek a nemzetközi piacokon életük dinamikus szakaszában leledzenek. Amikor tehát egy ország, a fizetésképtelenséget elkerülendő átváltja hiteltartozásait portfóliók elidegenítésére, egyáltalán nem mindegy, hogy legértékesebb hazai termelésitényező-kombinációi, csomagjai fölötti ellenőrzést játssza-e át ily módon határon túli döntési centrumokhoz, vagy olyan szektorokét, amelyek kiesnek egy majdani újra-önállósodás stratégiai fő sodrából. A kísértés persze nagy: a benyomuló külföldi tulajdonos-csoportok nem ostobák, és rendszerint nem is rosszul informáltak. Ennek következtében a "tetszhalott" gazdaság majdani Főnix-madárként való újjáéledésének legfőbb biztosítékait jelentő kulcsszektor portfólióit jobban keresik, kisebb diszázsióval veszik át, hamarabbi mennyiségi és modernizálási felfutást ígérnek – nem machiavellista meg-gondolásból, hanem azért, mert ők is nagyobb fantáziát látnak benne, mint a kevésbé dinamikus keresletű és műszakilag-vezetésileg lerobbantabb vállalatokban-ágazatokban. Lapozzunk vissza a 4. ábrához, s az egész azonnal magától értetődővé válik. Még azt sem lehet állítani, hogy a bajbajutott nemzetgazdaságnak nem állna érdekében külföldi tőkét bevonni ebbe a

jövőben reményteljes vállalat-, vagy ágazatcsoportba: dehogynem! Rend szerint ezek az ígéretes területek is bajban vannak – ha nem volnának, a nemzetgazdaság nem volna ekkora bajban! – tehát oda sem árt a tőke- és technológiai-injekció, önekik is jól esik az, ha a társul szegődött külföldi partner besodorja áruikat és nevüket a piacra, munkamegosztásba lép velük a K+F területén stb. stb. Tehát itt a külföldi törekvés erősen találkozik a makro- és mikroökonómiai szinten észlelhető *prompt* érdekekkel: ennek következtében *óriási a nyomás abba az irányba, hogy a "behódolás" folyamataiban elsősorban a gazdaság csúcsai feletti külföldi ellenőrzés jöjjön létre, szilárduljon meg és váljék gyakorlatilag visszafordíthatatlanná ténnyé.* Valójában a gazdaság stratégiai érdeke csak az, hogy a csúcsszektor minden olyan kapcsolatot megteremtessen a külföldi partnerekkel, ami szükséges a műszaki fejlődéshez és a piacon való bennmaradáshoz, de a szektor szegmenseinek jövője, fejlődése feletti döntés háttérében ne külföldi, hanem hazai érdek állhasson. Újabb "borotvaél", amin a szuverenitásának maradványain gyötrődő kormánynak táncolnia kell. Ha sikeres ez az akrobatikai mutatvány, akkor jelentős játéktér marad a gazdaság számára, a "hódoltság" mederben tartható és idővel felszívható. Ha nem: akkor a kormányzat – akarva-nem akarva – "quislingizálódik", az ország pedig halad a neo-gyarmati státusz felé: ez ugyanis nem más, mint az ilyen "hódoltsági" viszony szervessé válása: beépülése a hódolt gazdaság lételemei közé.

Az önálló játéktér növelésének másik módja az, ha a behódolni kényszerülő gazdaság elkerüli az egy hatalom gravitációs terébe való egyértelmű bekerülést, különösen az olyanéba, amelynek hosszú távon is ható állami-politikai érdekei fűződnek az adott országban a döntési pozíciókba való beépüléshez. Ha már elkerülhetetlen az, hogy a gazdaság mozgásába külföldi döntési központok épüljenek be, amelyek a behozott tőke és know-how fejében kiszívják a jövedelmek jelentős részét, legalább a hazai állami szintű gazdaságpolitikai centrumokat mindenáron meg kell védeni attól, hogy határon túli érdekek "gombnyomásra" érvényesíteni tudják befolyásukat. Ezért *előnyben kell részesíteni azokat a tőke-importokat, amelyeknél biztosítva van, hogy semmi egyéb motivációjuk nem lesz a hazai gazdaságra való hatásukban, mint a piaci érdekeik érvényre juttatása.* Ne legyenek illúzióink: így is folyamatos harcot kell vívnia a hazai gazdaságnak az odaplántálódott tőkével. Ha ti. az a tőke egy másik nemzetgazdaság integráns részeként

viselkedik *egészében* véve, úgy a befogadó országba behatoló nyúlványa sem lehet teljesen mentes ettől a rendszer egészére jellemző érdek-, törekvés- és viselkedés-reflextől: mint ilyen, *immun-reakciókat* fog kiváltani az érintett vállalatokból is és a gazdaságpolitikából is. Abban az esetben persze, ha a hazai gazdaságnak *vannak* még immunreakciói, vagyis még nem programozódott át a gyarmatosító érdekeinek megfelelően.

Egy-egy esetben ezek a hatások eliminálhatók, pontosabban, megtalálhatók azok a megoldások, amelyek érvényre juttatják a befogadó gazdaság érdekeit, és nem hozzák lehetetlen helyzetbe a külföldi tőkét sem. Ha azonban egy adott hatás-típus tömegesen jelentkezik – tegyük fel, hogy a behódolt Patagónia vállalatainak 3/4-ében a bergengóc belgazdasági reflexekkel rendelkező tőkének van beleszólási lehetősége a döntésekbe és a mozgásokba – a gazdaságpolitika már nem fogja tudni kivonni magát e hatás alól: fokozatosan átprogramozódik, s egy idő múlva már nem a hazai érdekek fogják megadni tevékenységének alapmotívumát. A túl egysíkúra sikerült behódolás úgy viselkedett, mint a vírusfertőzés: nem volt benne egy szemnyi gonoszság sem, csak éppen meg akart élni, s ehhez át kellett programoznia a gazdasejt DNS-ét. Ha ellenben a kormányzat ügyesen “*virmanol*” a tőkeimporttal, s ennek következtében egyetlen “*hódoltató*” sem szerez olyan befolyást a döntésekre és a tevékenységekre, amely determinálná a gazdaságpolitika milyenségét – folytatva a fenti közbevetést: Patagónia gazdaságában nem csak Bergengóc szerez érdekeltséget, hanem Óperencia, Halics, Lodoméria és Ráma is, s *egyik befolyása sem éri el a makroökonomiai küszöbértéket, akkor a sok kis, egyenként gyenge “vírusfertőzés” semlegesítheti egymást.* (Hogy ez a küszöbérték hány százaléknál van, azt általában nem lehet megmondani.)

Minél nagyobb egy fontos ágazatban egy ország vagy összefogódzott országcsoporthat befolyása, annál alacsonyabb ez az érték; minél inkább kulcs-helyzetben van ez az ágazat vagy vállalat, ugyancsak annál kisebb tőkével lehet úgy ugráltatni egy gazdaságpolitikát, ahogyan egy másik országban fűtyülnek. Ha az állami szintű befolyás lehetőségét megszerző tőke olyan

országból való, amelynek kisebb gondja is nagyobb annál, semmint a befogadó országnak parancsolgatni vagy azt leigázni, az kisebb veszély, mint egy ez utóbbira "rászálló" hatalom relatíve kisebb pénzügyi vagy műszaki befolyását eltűníteni.) *

Külön említést érdemel a *transznacionális* tőke, amit ehelyütt engedjék meg szűkebb értelemben használnom: nem értem ide azokat a világot behálózó érdekeltségeket, amelyeknek kitapintható magvuk egy országban van: ezek ugyanis "DNS-átprogramozási" tulajdonságaikat tekintve hasonlóak a nemzeti tőkéhez. Ha egy olyan vállalatbirodalom megtelepszik Patagóniában, amelynek súlypontja vitathatatlanul – mondjuk – az Egyesült Államokban van, akkor az általa közvetített piaci és egyéb hatás az amerikai reflexekből eredeztethető. Ennek számos intő példája lebeghet szemünk előtt (s e példák egyike-másika nem is zajlott le messze Patagóniától!). Így hát "timeo Danaos, et dona ferentes" – cseng a fülünkbe az ókori stratégiai intellem. Ezzel szemben, ha az illető cég "törölmetszett" transznacionális, vagyis sem a látható, sem a láthatatlan centruma nem lelhető fel valamelyik olyan birodalomban, amelynek a befogadó gazdaságra való "DNS-átprogramozó" hatása a nemzeti érdekek szempontjából sikeres lehet, de nem kívánatos, akkor külön kell elemezni, hogy az a saját, "nemzeteken kívüli" reflex és program, amit az illető cég hurcol magával, hasznos-e a befogadó gazdaság számára vagy sem. Valószínű, hogy egy sajátosan kialakult nemzeti "reflex- és programcsomag", ami lehet persze mélyen európai is, hasznosabb, mint bármilyen átjátszott cél- és módszer-modell. Ám a tönkrement országokra általában nem az a jellemző, hogy kialakult gazdaságpolitikai karakterük, s hozzá még: *sikeres karakterük lenne*. Ezért nem kizárható, hogy egy-egy dinamikus transznacionális cég jobban magával sodorhatja a vele szimbiózisba lépett gazdaságot, mint bármelyik "behódoltató" hatalom: különösen akkor, ha az ő hatása is csak egy *vektor* a többi között.

* Néhány – teljesen légből kapott – példa: ha – mondjuk – az észak-bajor tőke teljesen ellenőrzése alá vonja Magyarországon a mézeskalácsgyártó ipart, az kisebb lehetőséget ad számára a "DNS-ünk átprogramozására", mint az, ha megszerzi azt a mondjuk 10-15 százalékos részvényt a Magyar Postánál, az Ikarusnál, vagy a MÁV-nál, ami biztosítja azt, hogy beleszóljon az egész gazdaságpolitikába; ugyanakkor Új-Zéland nyugodtan megvásárolhatja az egész MAV-ot, ha gusztusa van rá, a magyar gazdaságpolitikát nem fogja a saját képére és hasonlatosságára átgéni.

4.3. Kétfajta szintézis: tér és idő

Ha megengedhetnénk magunknak azt a luxust, hogy csak modellekben gondolkozzunk, akkor e ponton már le is zárhatnánk a "tipológiát". Ám az életnek a modellek Prokrusztész-ágyába való belegyömöszölése tényleg olyan luxus – e nemzedék saját életében már tapasztalhatott néhány keserű esetet, és félő, hogy ötletdús frástudói még tartogatnak néhányat az iszákjukban! – amelyet csak azok a nemzetek engedhetnek meg maguknak, amelyek tékozló fiúként vissza-visszatérhetnek valamilyen gazdag mecénáshoz, hogy az fizesse ki a "cehhet". Az ilyen szerencsés történelmi helyzet azonban ritka, akárcsak a fehér holló. Annál gyakrabban fordul elő az, hogy a kedvenc rögeszme-rendszerét foggal-körömmel, a huszonnegyedik óra utolsó perceiben is valló-védő gazdaságpolitika egyszer csak olyan helyzetben találja magát, hogy már a "feltápáskodási" stratégia is elérhetetlen álom volna számára, ha egyáltalán képes volna stratégiát csinálni. Ez a sors ráadásul nem is "zászlószínű-specifikus": utolérheti J.V. Dzsugasvili legjobb patagon tanítványait éppúgy, mint Margaret Thatcheréit.

Továbbá: ha azt képzelnénk, hogy a vegytiszta modellek életre való ráerőszakolását úgy lehet a legbiztosabban kivédeni, hogy elegyítjük őket a "nagyfröccs-kisfröccs-hosszúlépés-házmester"-elv alkotó adaptálásával, akkor a legbölcsebb és leghazafiasabb tett az lehet részünkről, ha távol tartjuk magunkat a gazdaságpolitikától, és maradunk a kármentő mögött, ahol hasznosan munkálkodhatunk. A szintézis "vegyi" és nem "fizikai" jellegű folyamat. A különböző természetű, együttható erők molekuláris szinten fonódnak össze egymással, mindegyiküknek megvan a maga pótolhatatlan szerepe az újonnan létrejövő rendszerben, de csak a többivel való szoros kölcsönhatásban. Az a kapcsolat, ami a nátrium és a klór között a konyhasóban létrejön, minőségileg más jellegű, mint az, amit az egymással összekevert borsó és lencse között Hamupipőke felfedezhetett.

Az a nemzetgazdaság, amelynek fejlődését egy stratégiai koncepció intézkedés-rendszerének elő kell segítenie, hogy korlátozott energiáit jó hatásokkal használhassa fel, elkerülje a felesleges termelésitényező-, a cserearány- és idővesztéseket, mindenekelőtt nem homogén természetű: vannak (ti. a környezeti mércéhez képest) fejlett és kevésbé fejlett, a környezeti kívánalmakhoz képest szerencsés és kevésbé szerencsés szegmensei. Ezeket a támadó jellegű stratégiák tárgyalásakor már említettem (érdemes ezért újólapon visszalapozni a 4. ábrához). Ahhoz, hogy a gazdaság bármely szegmense alkalmas legyen a támadó stratégia számára: akár egyedileg, akár

egy átfogó koncepció részeként, az szükséges, hogy valamelyik versenykritérium területén a környezeti eredmény-elismerési küszöböt meghaladja, a másik versenykritérium tekintetében pedig elérje azt. Beteg és bÉna nemzetgazdasági tevékenység a támadó stratégia számára nem jÖhet szóba, vagy visszahúzó erÖként jÖhet csak számításba.

Ez nagy igazság, Ám elviselhetetlenül statikus. Ha az emberiség bigott módon ragaszkodik a már tapintható versenyfÖlÉny megingathatatlanságához, ma is Anglia volna az egyetlen iparosodott tájÉka a vilÁgnak. Minden stratégia lényege – láttuk: még a “hÓdoltság” körülményei között tisztességesen tevékenykedÖ kormányzat is – a statikus helyzet végzetének torkonragadása. Feltételeznünk kell, hogy elvileg minden szegmens (azaz technológia, üzem, vállalat, vállalatcsoport, Ágazat stb.) fejleszthetÖ: a fejleszthetÖségnek két korláta van: a rendelkezésre ÁllÓ termelési tényezÖkben rejlÖ potenciÁl; és a fejlesztésre fordítható gazdasági energiák nagysága. Az elÖbbi minÖségi, az utÓbbi mennyiségi korlát; hiÁba szÁnok ugyanis csillagászati Összegeket arra, hogy – mondjuk – a Bakonyban kÓkuszligeteket hozzak létre, mivel a kopra irÁnt Évszázados kereslet-tÖbblet várható: ez Éppoly meddÖ erÖfeszítés volna, mint a zaire-i természeti népekbÖl toborzott munkaerÖvel atomkutató intézetet létrehozni. Ugyanakkor, hiÁba van optimÁlis lehetÖség a vietnami tengerparton sok tízezer hektár kÓkuszültetvény létrehozására, ha nincs hozzá tÖke, ez Éppoly meddÖ Álmodozás, mint az, hogy a Bakonyban Óriási atomkutató központot hozzunk létre, Építve a neves magyar atomkutatókra, meg az üres zsebünkre. Ha a termelési tényezÖkben rejlÖ potenciÁl már rövid távon is rendelkezésre Áll olyan mértékben, hogy a piaci keresleti prognÓzisok Által fejlesztésre Érdemesnek jelzett tevékenységek mŐszaki versenyképessége rohamosan emelkedjék – ezzel szemben kínzó tÖkehiányom van, azaz csak hatÁsküszÖb alatti energiát tudok lÖvellni a fejlesztésbe, akkor két eset lehetséges: vagy *viszonylag lassú* az adott területen a kínÁlat kibontakozása, s így még az ÉletgÖrbe delelÖje köröl megÉrkezem, vagy *gyor* s az ÉletgÖrbe felfutási ideje, s akkor elkésem. Bármelyik esetben számolnom kell azzal, hogy a lemaradás csÖkkentésére vagy behozására milyen vonatkozásban kedvezÖbbek a feltételeim: a *mŐszaki* értelemben vett versenyképességet tudom-e gyorsabban növelni, vagy a kereslethez igazodó *Áruválasztékot* ? KÖvetkezÖ, tisztÁzandó kérdÉs: *mennyi forrást* kell elÖteremenem ahhoz, hogy Átlendítsem az adott területet (vagy tevékenység-csomagot) a Rubiconon: tehát azon a ponton, ahol támadóstratégia számára számbajÖhetÖ tényezÖvé válik? Ahhoz, hogy kicsorduljon

a folyadék, két deci vízhez kell egy fél köbcentit hozzáadnom, vagy két hektoliterhez húsz litert? Mennyi van a tartályban: a kétdecisben egy deci, vagy a két hektoliteresben fél hektó? Ahhoz, hogy a nemzetgazdaság érzékelhetően előre mozogjon a versenyképesség – azaz a teljesítmény, a jövedelemhozam – területén, elegendő-e az a többletenergia, amit a gazdaság akumulált, vagy szükséges az *addicionális külső energiakvantum*, s ahhoz, hogy a Rubiconon átjussak, elegendő-e annyi addicionális tőkét bevonnom, amely még nem csúsztatja át a döntés lehetőségét a határon kívülre? A sokdimenziós latolgatási-döntési függvényrendszert megpróbálom egy ábra segítségével érzékelhetővé tenni:

8. sz. ábra: A stratégia-típusok közötti választás alaplogikája

a) A TEVÉKENYSÉG ÉLETGÖRBÉJE SZERINT

meredekség	rövid idő, nagy haszon	hosszú idő, nagy haszon
	rövid idő, szerény haszon	hosszú idő, szerény haszon

lefutási idő

b) VERSENYPÉSSÉG SZERINT

műszaki	relatív fejlett, piac telített	relatív fejlett, piac telítetlen
	relatív fejletlen, piac telített	relatív fejletlen, piac telítetlen

keresleti

c) A VERSENYKÉPESSÉG BIZTOSÍTÁSÁHOZ SZÜKSÉGES TŐKE MEGLÉTE ÉS BEVONÁSI FELTÉTELEI SZERINT

rendelkezésre állás foka	kevés hiányzik, kis százalékkal ellenőrizhető	kevés hiányzik, nagy százalékkal ellenőrizhető
	sok hiányzik, kis százalékkal ellenőrizhető	sok hiányzik, nagy százalékkal ellenőrizhető

részvénytőke ellenőrzési hányada

Az egyszerűség kedvéért a négy mezőt mindhárom ismerv-pár esetében az égtájakról neveztem el:

ÉNY	ÉK
DNY	DK

A gazdaság számára a legkedvezőtlenebb pozíció mindig a DNY, az egyértelműen kedvező az ÉK. A másik kettő egyik dimenzió szempontjából kedvező, a másiktól pedig kedvezőtlen.

A félreértések elkerülése végett minden pozíciót – távirati stílusban – jellemzek:

a) Az adott szegmens életgörbéjének tulajdonságai szerint:

ÉNY: az életgörbe röcid életű, de nagy felfutással, nagy haszon szerkezhető (pl. divatcikk, mikroelektronikai újdonságok);

ÉK: az életgörbe elnyújtott, a kereslet hosszú életű, és végig magas a haszonszerzési lehetőség (pl. monopolizálható tevékenységek);

DNY: a szegmens élete rövid, ezalatt szerény hasznot hoz (nem innováció-igényes kisvállalkozások);

DK: a kereslet stabil, de a haszon szerény: pl. alapvető tömegcikk termelése.

b) A versenyképesség jellege szerinti pozíciókat nem kell részleteznem: a 4. ábrában láthatókkal azonosak.

c) A versenyképesség szükséges termelési nagyságrendjét biztosító tőke hazai rendelkezésre állása, illetve a szakterületen tapasztalható ellenőrző pakett nagysága szerinti értékelés:

ÉNY: A szükséges tőke nagy része rendelkezésre áll, ugyanakkor már viszonylag kis részesedés elegendő az egész tevékenység ellenőrzéséhez;

ÉK: A szükséges tőke nagy része megvan, s a beszerzendő kis hányad nem elégséges ahhoz, hogy a határon túli befektető döntő befolyást gyakoroljon a terület tevékenységére;

DNY: A szükséges tőkének csak töredéke áll rendelkezésre, ám már szerény részesedés is elegendő a terület ellenőrzéséhez (ha ti. a szerény részesedés háta mögött óriási erők állnak);

DK: A szegmens versenyképes üzemeltetéséhez szükséges tőkéből sok hiányzik, igaz, nagy részesedéssel kell bírnia annak, aki "dudás akar lenni a csárdában".

Nyilvánvaló, hogy a különböző szegmensek a három ismérv szerint vizsgálva a legkülönbözőbb "égtájakra" kerülhetnek. A magyar vas kohászat pl. az életgörbe-megítélésében DK; a komplex versenyképesség szempontjából DNY; a tőkeellátási feltételek szempontjából ugyancsak DNY pozícióban becsülhető, és valószínűleg ez évtizedek múlva sem lesz kedvezőbb.

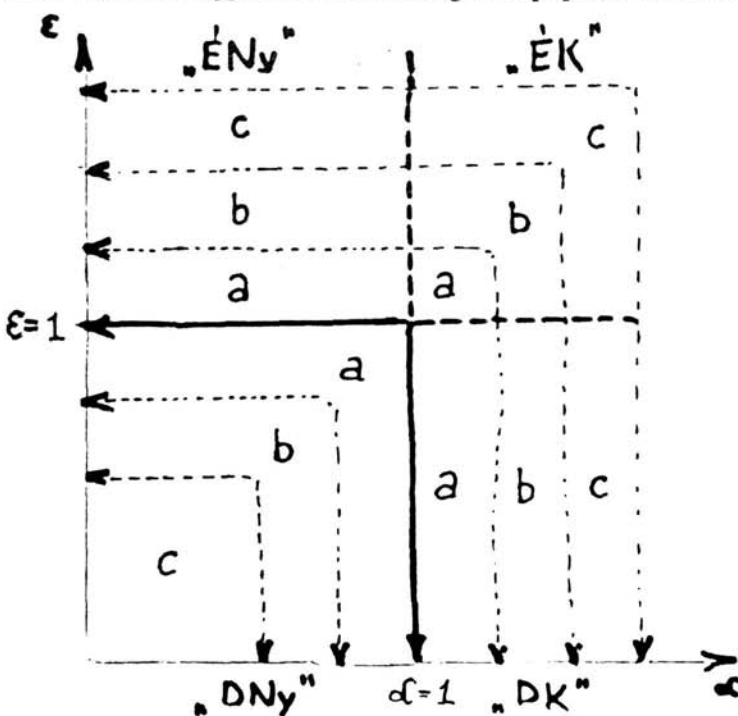
E ponton kénytelen vagyok rábírn az Olvasót egy nagy engedményre: tételezzük fel, hogy a három ismérvpáros szerinti megítélés "égtájanként" egybeesik. Az eljárás nem egészen igazságos, de a gondolatmenet követetősége, illetve egy emészthető terjedelembé való beszorítása ezt az absztrakciót mindenképpen megköveteli. Most tehát visszatérek a két versenyképességi ismérvhez, ahonnan elindultam: "On revient toujours à son premier amour!" – Nem véletlen egyébként, hogy a választásom erre esett: a leginkább átfogja ugyanis a termelési és piaci kritériumokat.

Az "égtájak" szerinti megítélés finomításra szorul – még egy "tipológiai", tehát szükségszerűen egyszerűsítő, absztraháló előadásban is. Nem szeretnék ugyanis minden fonalat elereszteni, amely az elmondottakat a gyakorlati alkalmazás lehetőségeivel összeköthetik. Ha húsból-vérből való szegmensekről – tehát termelési kapacitásokról, technológiai láncokról, vállalatokról

vagy vállalatcsoportokról, netán műszaki-gazdasági kultúrákról, ágazatokról – kell *felelősséggel* és nagy, *részletes információs anyag birtokában* ítélnem, akkor nem annyira égtájak állnak előttem, mint inkább *sorsok*: munkahelyek, mérnöki-vezetői életművek, beszállítók munkalehetőségei, kutatók-fejlesztők jövője stb. stb.

Az a gazdaságpolitikus, akinek “térkép e táj”, okosabban teszi, ha elszegődik egy bombázógépre pilótának: legalább nem a saját országát veri szét. Ezért annyival tartozunk – minimálisan – a valóság követelményeinek, hogy észrevegyük: tetemes különbség adódhat pl. a DNY-szektor ÉK-hez közeleső, vagy az origó tájéki részein helyet foglaló szegmensek helyzetet között: az előbbiek úgyszólván a versenyképesség küszöbén vannak, az utóbbiak pedig elénekelhetik a Biblia szavai szerint: “Babilon vizeinek partján ülénk s zokogánk”. A 9. ábra ezért három-három mezőre oszt minden “égtájat”; így összekapcsolható ez az “égtáj”-centrikus gondolkodás a stratégiák fő típusai szerinti rendszerezéssel.

9. sz. ábra: Az alappozíciók és a stratégiai alaptípusok közötti kapcsolat

Amint látható, a különböző, egymást követő mezők úgy hullámszerűen, mintha a koordináta-rendszert víztükörre rajzoltam volna, s az origónál egy követ pottyantottam volna a vízbe. (Ez azonban "stratégiai víz", a hullámszerű vonalban terjed!) Vegyük sorra a mezőket: Az ÉK mezői némileg ismeretesebbek: emlékeztetnek a 4. sz. ábrára. Ez az az "égtáj", ahol ajánlatos a *támadó* stratégia kidolgozása és alkalmazása, mivel az az áru (-kosár), amelyet exportra kínálok, a világpiac alkalmassági mércéjét legalábbis megüti, de túl is haladja, akár a felhasználó vágyaival való találkozást tekintve. Az ϵ és $\alpha = 1$ ponthoz ("nívóvonal") legközelebb eső "a"-mezőbe eső szegmensek vagy rendszerek persze *óvatossági stratégiát bírnak csak ki, mivel eredményeik egyelőre szerények*. Az óvatossági stratégia egyik fő kelléke – mint már láttuk –, hogy legyen a fiókban, kéznél egy tartalék védekező jellegű variáns, arra az esetre, ha netán valami gonosz hatalom a szegmenst, avagy a gazdaság nagyobb szeletét, esetleg az egészét, visszalökné a kritikus pont mögötti (DNY) "a"-mezőbe. – Ha a vizsgált gazdasági képződmény az ÉK/b mezőben foglal helyet, már *merészebb expanzióba foghatunk bele*. Erre egyébként valószínűleg kényszerítve is vagyunk, mivel ebben az övezetben nemcsak fölényben vagyunk, de rendszerint veszélyeztetve is: ezt a mezőt ugyanis nem csak mi érhetjük el: versenytársaink könnyen a sarkunkra taposhatnak – vagy mi az övékére. Ha erőlködéseink sikerrel járnak, vagy ha eleve óriási a versenyelőnyünk, szegmensünkkel már úgy kell számolnunk, mint amely az ÉK/c mezőben működik. Itt már a szakma domináns erejének érezhetjük magunkat, olyan erőnek, amely mindent elért, amit a kor technikája és marketingje lehetővé tesz.

Az ÉNY és DK "égtájak" felemás versenyképességekről tanúskodnak. Ha a szegmens, vagy a gazdaság egésze – összképe – ezen "égtájak" valamelyikére esik, úgy a törekvéseink a *korrekcióra* összpontosulnak. E stratégiák sajátosan *ötvözik magukban a támadás és a védelem elemét*. Az ÉNY/a mezőből, ha szerények az erőink, törekednünk kell áttornáznunk magunkat az ÉK/a mezőbe, vagy legalábbis megközelíteni azt: magyaráz, támaszkodva szerény, de tisztességes műszaki pozícióinkra, mikro- és mezoszerkezet eltolódásokkal gusztusosabbá kell tennünk árukínálatunkat. Ha duzzadunk az erőtlől, megcélozhatjuk az ÉK/b mezőt: annak pedig vagy az észak-nyugati zónával határos részét,

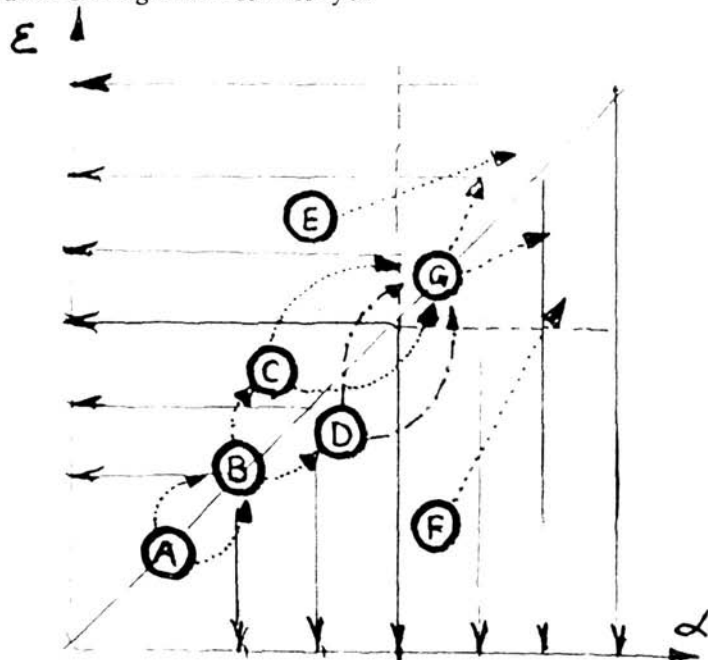
vagy a délkeleti zónával határos részét: aszerint, hogy a) mi megy egyszerűbben, hamarabb és olcsóbban; b) mi illik bele jobban a még távolabbi elképzelésünkbe; c) mi jár kevesebb felsülési valószínűséggel. Értelemszerűen ugyanez a logikája a többi sávban és sávból való mozgásnak is, tehát az ÉNY/b, ÉNY/c, DK/a,b,c esetében latolgatnunk kell, mennyi a korrekciós erőnk és mi a legracionálisabb haladási irány. A végső cél az ÉK zónába való bejutás, s ott a műszaki és keresleti versenyképesség minél harmonikusabb egyensúlyának megtalálása.

Mindaz, amit az előzőekben a védekező, feltápászkodó és az okosan behódoló stratégiákról mondtam, a DNY-i zónában játszódik le: ha a lemaradás még csak "hajszálnyi", a gazdaságnak elég egy *védelemre* berendezkedő periódust beiktatnia fejlődési menetébe, hogy túljonson nehézségein. A DNY/a sávban ezek a szegmensek, illetve gazdaságok mozognak igen aktív és nagyreményű parkolópályákon. Azok, amelyek a műszaki és piaci elmaradásban a DNY/b-sávig süllyedtek, már "*feltápászkodó*" stratégiára szorulnak, amelynek első taktikai szakasza nemegyszer válság-menedzsment. A "c"-sáv olyan elmaradásokat és torzulásokat takar, amelyeket *csak kivételes* esetben – pl. extra kedvező világ-konjunkturális körülmények között, valamely igen drágán értékesíthető természeti kincs birtokában, kivételesen kedvező világ-politikai helyzetben, extra-igénytelen, áldozatkész, s emellett munkaképes és művelt népesség birtokában stb. stb. – lehet "*behódolás*" nélkül megúszni. A feljebbjutásnak közgazdaságilag is és grafikusán is két lehetséges válfaja adódik: az egyik a főként vízszintes és kevésbé függőleges irányban való elmozdulás, ami azt jelenti, hogy az ország a védelmi, illetve feltápászkodási vagy hódoltsági helyzetéből elsősorban a kereslethez való szerkezeti alkalmazkodással próbál kijutni, árukínálatának műszaki igényességét kevésbé növeli. Ez a nagyméretű, jelentős, de kevésbé szakképzett munkaerőtartalékokkal rendelkező gazdaságok tipikus reakciója: minden egyéb esetben súlyos gazdaságstratégiai melléfogásnak számít. A másik ennek az ellenkezője: az intellektuális tőkével *viszonylag* gazdagon ellátott, bajbajutott gazdaság elsősorban a szakértelemigényes területekre specializálódva, a műszaki teljesítmény révén próbálja kieroszakolni piaci pozíciójának általános javulását. Ez a kisebb, műveltebb országok jellemző visel-

kedésmódja. Az alapvető mozgási módokat a 10. sz. ábra szemlélteti, ahol az A gazdaság a hódoltsági státusból próbálhat, a két említett alternatíva révén kikecmeregni; a B-gazdaság ugyanilyen alternatívákkal éppen "tápáskodik", a C és D gazdaság védelmi pozícióban van, s hogy átjutnak-e a bűvös küszöbön, elérik-e a G-gazdaság pozícióját, az attól függ, helyesen választják-e meg a haladási irányt.

A C számára az ÉNY-i út a kézenfekvőbb, a D számára a DK-i, mivel eredeti helyzetük ezekre ad kézenfekvő lehetőséget. Ugyanakkor ez a kockázatosabb megoldás is, mivel kétlépcsőssé teszi a stratégiájukat. Ha ugyanis a C átjut az ÉNY zónába: azaz műszaki teljesítménye meghaladja a küszöbértéket, szerkezete azonban nem dinamikus, egy élesebb konjunktúraváltás két vállra fektetheti. Ha a D átlép a DK-i zóna "gyenge"-sávjába, ugyanígy nagy bajba juthat pl. egy műszaki generációváltás esetén. Az E és F gazdaságok korrigáló terveket forgatnak a fejükben, mégpedig okosan: elképzelt haladási irányuk erősen tart a mező közepén húzódó "kiegyensúlyozottsági tengely" felé.

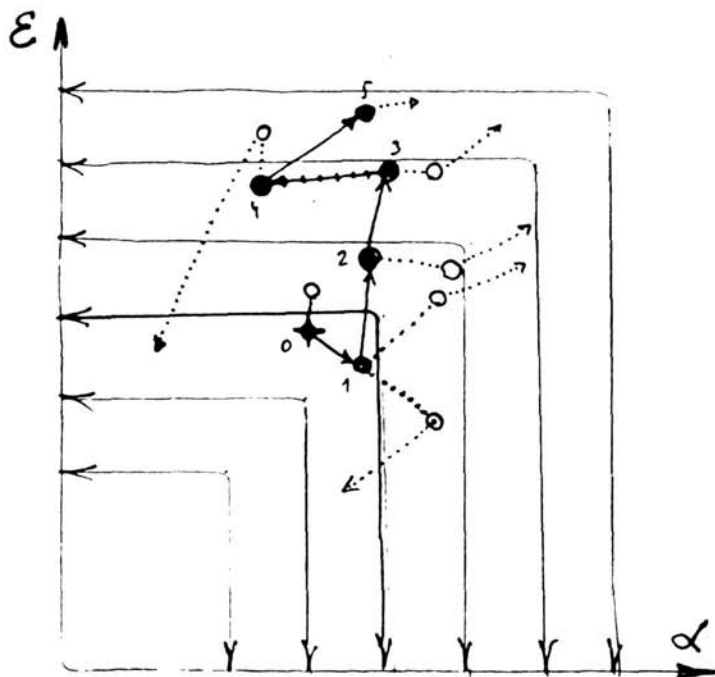
10. sz. ábra: Stratégiai haladási irányok

A 10. ábrán szereplő gazdaságok (vagy azok szegmensei) nagyjából azt teszik, amit racionális megfontolások alapján tenniük kell. Ez azonban nem gyakori: helyzetek alul- vagy túlértékelése, érdekek által keltett "csőlátás", vagy egyszerűen egy-egy orkán-erősségű környezeti szellőkés arra késztetheti a gazdaságpolitikát, hogy az eléje táruló lehetőségek közül azt válassza, amelyik veszélyes helyzetet hoz létre.

Két légből kapott szcenárió mutatók be illusztrációképpen. Az egyiket a 11. sz. ábra igyekszik követhetővé tenni.

11. sz. ábra: Egy műszaki versenyképességre kihegyezett, a keresletet elhanyagoló gazdaságpolitika "kalandjai" (sematikus ábrázolás)

Adva van tehát egy gazdaság vagy egy vállalat, amelynek – érzékelhető elmaradottsága mellett – jó adottságai vannak arra, hogy figyelemre-méltó műszaki teljesítményeket érjen el a maga szakmájában (műszaki kultúrái területén). Ám olyan holmik termelésére-kínálására van je-

lenleg berendezkedve, amelyek kelendősége igen-igen gyenge. Mondjuk, nagyméretű gépkocsikat gyárt.

A stratégia kiindulópontját a 0-pont jelzi. A stratégia előtt két lehetőség van: még magasabbra emeli a műszaki paramétereket: pl. csökkenti a gyártott "országúti repülőgép-anyahajók" üzemanyagfogyasztását (pontosított vonal és fehér pont!), vagy áttér a kisebb kocsik gyártására, de azok minősége, műszaki megoldásai egy árnyalattal gyengébbek – legalábbis egyelőre – a "régi" profilénál. * A választás nem egyszerű: mindegyiknek megvan a maga előnye is és buktatója is: de hát ez már így szokott lenni minden döntés előtt. Kísérleti nyulunk ez egyszer erőt vesz reflexein, és nem a műszaki tökéletesítést választja a kutyanak sem kellő termékén, hanem a termékváltást: vállalja az enyhe minőségi "leégést" (1. pozíció!). Valószínűleg igaza van: az általa kiizzadható műszaki fejlesztés szemmel láthatóan nem valami nagy eredménnyel kecsegtetett volna éppen hogy átlökné a határon – ahonnan persze van visszaút a Hádész homályaiba.

Az 1. sz. pozíció sem kecsegtet még Nobel-díjjal: gyorsan tovább kell valamerre lépni. Három lehetősége adódik:

- (a) folytatni a siker-termék hajhászását, további minőségi-műszaki engedmények árán (pontosított fehér köröcske!); erről előre sejthető, hogy bukás felé visz;
- (b) úgy fejleszteni műszakilag a termékválasztékát, hogy közben áldoz a kelendőségre is – nem csak az üzemanyagfogyasztást csökkenti, hanem divatos karosszériát is terveztet (fehér köröcske), s végül
- (c) az előző lépésben kialakított termékprofil megfeszített műszaki fejlesztése, nem törődve a kereslet-kínálat viszonyának eltolódásaival. Kísérleti nyulunknak ez a veszélyes oldala: nem tud ellenállni a kísértésnek, s ezt választja (fekete pont, 2. pozíció).

* Az Olvasó természetesen más példákra is asszociálhat: a rádió-televíziógyár vagy jobb vevőkészülékekre rendezkedik be, vagy áttér mikrohullámú láncok, számítástechnikai hardware stb. gyártására; a gyógyszervegyészeti gyár vagy eloszód a fiókból egy-két új molekulát és gyógyszerre fejleszti azokat, vagy kiterjeszti a gyártását növényvédőszerekre, kozmetikumokra stb. stb. A szituáció tehát nem nyakatekert: egy háziasszonnyal is megesik, hogy dilemmába kerül: mit főzzön a vendégeknek; rántott szeletet-e, amit kiválóan készít, csak egy kis sajtot keverjen a panírba és tejfölös krumpisalátát találjon hozzá, vagy szedje elő a szakácskönyvet és fogjon bele a znaimi marhasült kalandjába?

Nyulunk a fejlesztéssel láthatóan kimerítette magát: a ráfordításai nagyok voltak, a haszon szerény.

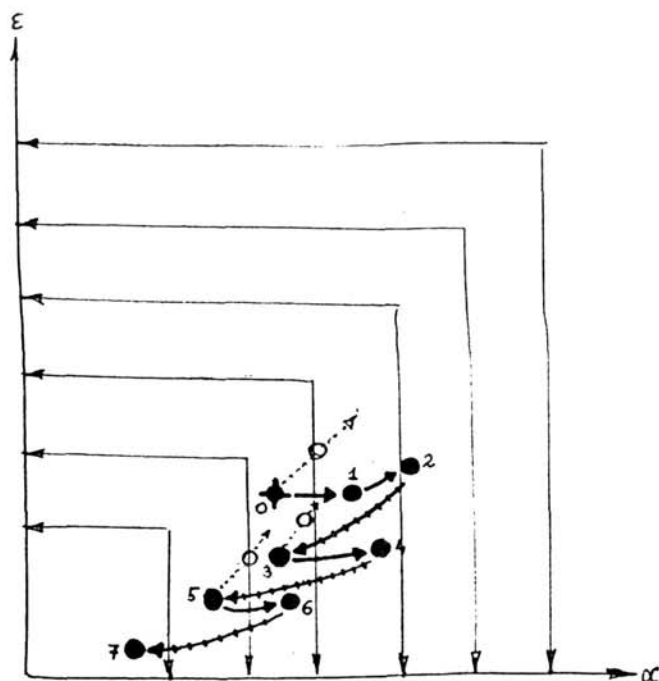
A 2. pozícióról való túljutáshoz a lehetőségei kb. ugyanazok: vagy egy kelendőbb holmi felé fordul – de már nem tud *egyben* fejlettebbet is produkálni – vagy fenntartja a nem kelendő holmi műszaki fejlesztési lendületét: persze, hogy emellett köt ki: veszére. Amint eléri ui. a 3. pozíciót (nézzük csak meg jobban: elavult kocsitípust gyárt, a világ-szinthez egészen közelálló technológiával, vagy a világ legmodernebbjei közé tartozó kocsitípust olyan elavult módszerekkel, hogy ha megkéri az árát, nem tud eladni egy darabot sem, ha az árral igazodik a kereslethez, ráfizet!), jön egy konjunkturális vagy strukturális “szél-lökés”, és őt erősen hátra sodorja (az alternatíva nélküli kényszer-mozgást “kerítés”-formájú vonallal jelölöm az ábrán!).

A 4. pozíció tehát – tájkép, csata (mégpedig vesztes csata) után. Szerencsére a Kísérleti Nyúl ezúttal nem követi el kedvenc hibáját: ez ugyanis végzetes következményekkel járna számára. Összeszedi minden maradék erejét és elindul egy kibontakozás felé: így a történet hepiend reményével végződhet.

A 12-es ábra ennél szomorúbb történetet – ugyancsak szigorúan anónímat – mutat be.

Főhőse egy olyan gazdaság – vagy annak valamely szegmense –, amelynek reflexei ellenkező természetűek az előzőével. Húzódozik a műszaki erőfeszítésektől, egy olyan környezeti közegben, amely keményen meg-torolja a súlyos termék- és gyártás-elavulást. A gazdaság minden fi-gyelmét arra összpontosítja, hogy egy reménytelenül elavult termelő-apparátust hogyan tudhatna gazdaságosan szerepeltetni a piacokon azáltal, hogy kiszimatolja az apróbb-nagyobb piaci vákuumokat, s ezek kitöltésével keres annyit, hogy meglegyen a kialakult fogyasztás és felhalmozás, s végül elhalasztódhassék a fáradságos és nagy kocká-zattal járó gyökeres műszaki megújulás.

12. sz. ábra: Egy piaci vákuumhelyzetek kihasználására kihegyezett, a műszaki fejlesztést elhanyagoló gazdaságpolitika "kalandjai" (sematikus ábrázolás)

Az induló pozíció (csillag-alakú fekete jel, 0-val jelölve) itt is a Rubiconon innen van: nagyjából olyan messze a "nirvána"-ponttól, mint az előző Kísérleti Nyúlé, csak egy, annál előnytelenebb műszaki versenyképességi ponton, és egy annál kedvezőbb keresletorientáltági ponton. Két lehetősége van: vagy fokozza a termékek modernsége és minősége terén az erőfeszítéseit, vagy szalad a piaci kereslet alacsonyabb minőségi követelményű rétegében elérhető eladási volumen-növelési lehetőségek bővítése után. Beidegződései (és valószínűleg a környezet konjunkturális szívóhatása) parancsát követve az utóbbit választja (1. pozíció), majd ezt megismétli (2. pozíció): s itt éri az első nagy pofon. Vagy olyan piacokra dolgozta be magát, ahol erős eladási korlátokba ütközött – pl. a fejlődő országok áruiba és a nekik nyújtott

preferenciák versenymódosító hatásába – vagy a piac természete változott meg: azt a bővít, amit ő szállít ezekre az egyébként igényes piacokra, a jövőben csak olyan megromlott cserearányokkal lehet itt realizálni, amelyek nem férnek bele a hazai költségszerkezetbe: pl. az anyag- és energiaárakba és az eleven munka nemzeti költség szintjébe. A rúgás nyomán a versenyképessége visszaesik az eredeti (keresleti) szintre, ám a világ azóta műszakilag előrehaladt, tehát a relatív műszaki versenyképessége romlott. (3. pozíció) Kísérleti Egerünk makacsodik: lázasan keresi a bővít tengerében azt a kis szigetet, amelyen megvetethné a lábát, és gondosan elutasítja magától a műszaki megújulás összeszorított fogakat és nagy fegyelmet követelő aprómunkáját. Így éri el a 4. pozíciót, s kapja itt az újabb, most már akkora világpiaci rúgást, amely leteríti. A szükséges feltápázkodási stratégia helyett újra csak kisztű vigéci ösztöneit követi (6. pozíció): ez olyan harmatgyenge helyezést biztosít neki a versenyben, hogy a következő piaci rúgás végleg az “agyagba döngöli”. Gazdaságpolitikájának azért a konok és ostoba hitéért, miszerint a termelőerők fejlesztését *helyettesíteni lehet* a vásárlók apró-cseprő szeszélyeinek kielégítésével, az ország gazdasági behódolással kénytelen fizetni. Kísérleti Egerünk a macska állkapcsai között végzi pályafutását. Itt nincs hepiend: aki a termelőerőit fejleszteni rest volt éveken, évtizedeken keresztül, az elveszíti a *képességeit* akár a feltápázkodásra, akár az egyoldalú függőségi viszony fokozatos oldására: mind az egyik, mind a másik ugyanis nagyobb fizikai és szellemi erőfeszítést követel a nemzettől, mint amire az képes, vagy hajlandó volt akkor, amikor az még elviselhető áldozattal az expanzióba lendülés ígéretét hordozta magában.

A különböző jellegű stratégiák áttekintéséből levonható tanulságok közül néhányat érdemesnek látszik összefoglalásképpen kiemelni:

(a) A gazdaság szintetikus egységeinek – nagyobb vállalatcsoportoknak, országrészeknek, magának a nemzetgazdaságnak – a stratégiája *alapjában* véve “alulról építkezik”, vagyis a szegmensek távlati fejlődési koncepcióinak eredőjeként viselkedik; ugyanakkor vannak tipikus “makroökonómiai” nézősík is, amelyeknek viszont a szegmensek koncepcióiba kell beépülniük: *ilyen értelemben* van “felülről építkezési” mozzanat is. A kettő egy iterációs folyamatban ötvöződik össze. A különböző szegmenseknek mind a saját

helyzetük és szakterületük kilátásai, mind a makro-szintről lecsurgó információk eltérő viselkedést súgnak: az egyiküket expanzióra biztatják, a másikat tanácsosabb a védekezés felé irányítani szekerük rúdját, a harmadik bajban van – vagy lesz –, ő saját életmentésével fog foglalatostkodni, a negyedik kénytelen feladni, ideiglenesen vagy hosszabb időre, önálló mozgásterét. Mindez a tarkaság megannyi vektorként olvad össze az országos gazdaságstratégiában, amelynek eredő-jellegét végül is az fogja megszabni, hogy a szegmensnek milyen viselkedést tesznek lehetővé. Nem valószínű, hogy egy olyan országban, ahol a vállalatok többségét “kiszámolta” a piac, nagy részük nem is reméli, hogy saját lábán megállhat, s ezért vaskos portfóliókat kótyavetyél a nemzetközi pénzpiacokon súlyos diszázsiókkal – szóval egy ilyen ország gazdaságpolitikája reálisan álmódoszthatna belátható időn belül egy támadó jellegű stratégiáról. Igaz, az sincs kizárva, hogy néhány vállalata vagy tevékenységi köre a maga területén lehetőséget lát a kitörésre: örültség volna ezeket is betuszkolni a ravatalozóba. *A szintézis egyik dimenziója tehát térbeli: az országos gazdaságpolitikának az az egyik legbonyolultabb teendője, hogy végül is érzékelhető, kezelhető, gazdaságirányítási-szabályozási-intézményfejlesztési nyelvre lefordítható jellegű olvasson ki a támadó, védekező, feltápaszkodó és behódoló szegmenspolitikák kavargó forgatagából a nemzetgazdaság számára.*

(b) A stratégia permanensen vizsgálja maga-magát és a körülményeket, s korrigál. Ha eredetileg azt vetítette előre (akár azért, mert tényleg ez volt előrelátható, akár azért, mert valamit hibásan vett számításba!), hogy minden a legnagyobb rendben lesz, a gazdaság műszakifejlődés- és piacfejlődés-konform állapotban van, tehát lehet támadni, vagy egy kis erőgyűjtést követően ki lehet bontakoztatni egy megfontolt expanziót – és *közbejön* valami, *akkor* védelemre kell berendezkődni, vagy fel kell tápaszkodni, vagy meg kell próbálni menteni a menthetőt egy katasztrófahelyzetben is, egy “behódolási” helyzetben is. Ez a *flexibilitási követelmény* vonatkozik minden szegmensre is és a nemzetgazdaság egészére is. A gazdaságstratégiába tehát nemcsak eleve lehetnek beépítve időközi jellegmódosulások vagy jellegváltások, hanem a korrekciók révén be is épülhetnek abba: ez is építkezik alulról-felülről: ahogyan az impulzusok jönnek, s ahogyan azok kényszerítő erővel hatnak. *A szintézis második dimenziója tehát időbeli: az országos gazdaságpolitika másik legbonyolultabb teendője az, hogy szenzorait folyamatosan a gazdaság szegmenseinek ütőerén tartva érzékelje a vákuu-*

mokat és túlnyomásokat azok működési közegeiben és feltételeiben, előre jelezze a szükséges és bekövetkező jellegváltozásokat viselkedésükben, s a maga makro-ökonómiai szintű stratégiáját folyamatosan korrigálja. Azokkal szemben, akik a gazdaságstratégiát – "vezérfonali" minőségében közönséges egyenes spárgaként képzelik el, a valóság az, hogy jobban hasonlít egy számtalan érből-szálból bonyolult módon összefonott paszományhoz, illetve az abból kialakított cifra vitézkötéshez.

c/ Ez a felismerés ismét dilemma elé állít bennünket: ha a gazdaságstratégia a szegmensek stratégiai elképzeléseinek, történéseinek eredőjeként létezik, amelybe az országos gazdaságpolitikai centrum csak a világ- és a makro-gazdasági stimuláló és korlátozó feltételeket csepegteti be, akkor e stratégia létrehozása és megvalósítása mélyen *demokratikus* folyamat. Ha viszont igaz az, hogy a szegmensek koncepcióit, érdekeit, törekvéseit hosszú távon koordinálni szükséges, különben az egyes szegmens-stratégiák a piacon egymást oltják ki, akkor viszont a gazdaságpolitikai központnak elég kemény *fegyelmet* kell tudni tartani. A szintézis ebben az ellentmondásban feszke-lődik.

TARTALOM

1. FOGALOM	7
1.1. Stratégia és taktika	8
1.2. A stratégia és taktika dialektikája	8
1.3. Stratégia és távlati terv	9
1.4. Előmunkálatok	11
1.4.1. Ön- és környezetkritika	11
1.4.2. Feltételváltozások előrebecslése	12
1.4.3. Ön-megítélés	13
2. A STRATÉGIA ALAPKÉRDÉSEI	15
2.1. Külgazdasági illeszkedés	15
2.2. Társadalomfejlesztési célok	17
2.3. Kiemelkedő feladatok	20
3. KONTROLL ÉS A KORREKCIÓ	22
3.1. Hibaforrások	23
3.1.1. Garanciális hibák	24
3.1.2. Téves megítélések	25
3.1.3. Környezeti mutációk	25
3.2. Kontrollrendszer	26
3.3. Korrekciós rendszer	27
3.3.1. Folyamatosság a koncipiáló tevékenységben	27
3.3.2. Gyors reakció	30
3.3.3. A variánsok szerepe	32
4. GAZDASÁGSTRATÉGIAI TÍPUSOK	37
4.1. A stratégia két alaptípusa: paretoi hatékonyság	40
4.2. Viselkedési reflexek típusai	45
4.2.1. Belső egyensúlyvesztésre való reagálás típusai	46
4.2.2. Támadó stratégia	49
4.2.3. Védekező stratégia	60
4.2.4. "Feltápaszkodási" stratégia	68
4.2.5. "Behódolás" és "hódoltság"	69
4.3. Kétféle szintézis: tér és idő	76

Ferenc Kozma

A Strategic View of the Economy

Contents

1. CONCEPTION	7
1.1. Strategy and tactics	8
1.2. Dialectics of strategy and tactics	8
1.3. Strategy and perspective planning	9
1.4. Preparatory work	11
1.4.1. Self-criticism and environment criticism	11
1.4.2. Forecasting changes of environment	12
1.4.3. Self-evaluation	13
2. BASIC POINTS OF STRATEGY	15
2.1. Foreign trade adjustment	15
2.2. Goals of social development	17
2.3. Main tasks	20
3. CONTROLL AND CORRECTION	22
3.1. Sources of error	23
3.1.1. Corrections under guarantee	24
3.1.2. Misjudgements	25
3.1.3. Environmental mutations	25
3.2. System of control	26
3.3. System of correction	27
3.3.1. Continuity in concept building	27
3.3.2. Quick reaction	30
3.3.3. The role of variants	32
4. TYPES OF ECONOMIC STRATEGIES	37
4.1. Two basic strategies: efficiency as Pareto has it	40
4.2. Behaviour reflexes	45
4.2.1. Interior disequilibrium and reactions	46
4.2.2. Offensive strategy	49
4.2.3. Defensive strategy	60
4.2.4. „Get on feet” strategy	68
4.2.5. „Giving in” and „occupation”	69
4.3. Two kinds of synthesis: space and time	76

A szedés és nyomtatás az SZGTI házi sokszorosítójában készült.

A szedés Bosnyákovits Józsefné munkája,
a tördelést Batizi Lászlóné készítette.

Nyomdavezető: Vursner Gyula

A nyomtatás készült: 1991. június

A "stratégia" kifejezés alatt mindenki mást ért. Az elmúlt évtizedekben általános volt, hogy az átfogó, a gazdaság és társadalom minden fontosabb vonatkozására kiterjedő ötéves fejlesztési programot kezelték stratégiának, de ugyanígy stratégiának hívták a gazdasági fejlődés tizenötéves távlatú elképzeléseinek eléggé általános, elmosódott kontúrú gyűjteményeit is. Amikor a konjunktúra vagy a politikai változások beszűkítik a számszerűsíthető prognózisok látási távolságát, "stratégia" címszó alatt sokszor megmosolyogtató dolgokat értenek: néhány hónapos túlélési vagy talpon maradási programokat; szemben a néhány hetes időtávú operatív programokkal, amelyeket – végső soron – ugyancsak lehet (nincs tiltva!) stratégiának nevezni akkor, ha a "taktika" időhorizontja félnapokra zsugorodik. Amikor Mátyás király találkozott egy megöregedett katonájával, s megkérdezte tőle, hogy "messzi van-e még a messzi?" – azt a választ kapta, hogy "bizony, csak az ökröm szarváig." Eddig látott ugyanis a derék veterán. Ilyesmi a gazdaságpolitikával is meg szokott esni.